

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ
ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ

Πτυχιακή Εργασία

«Η εργάσιμη μέρα»

Φουντουλάκης Ιωάννης

A.M. 3014

Επιβλέπων Καθηγητής

Θωμάς Νουτσόπουλος

Ρέθυμνο 2018-2019

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ	1
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	3
ΔΟΜΗ ΕΡΓΑΣΙΑΣ.....	3
Η ΖΩΗ ΤΟΥ ΚΑΡΛ ΜΑΡΞ.....	4
ΕΝΝΟΙΕΣ	6
ΕΜΠΟΡΕΥΜΑ ΚΑΙ ΑΝΤΑΛΛΑΚΤΙΚΗ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ	9
ΤΟ ΕΜΠΟΡΕΥΜΑ ΚΑΙ ΟΙ ΑΞΙΕΣ ΤΟΥ.....	9
Η ΑΝΤΑΛΛΑΚΤΙΚΗ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ.....	11
Η ΜΕΤΑΤΡΟΠΗ ΤΟΥ ΧΡΗΜΑΤΟΣ ΣΕ ΚΕΦΑΛΑΙΟ	12
ΤΟ «ΜΑΓΙΚΟ» ΕΜΠΟΡΕΥΜΑ (Η ΕΡΓΑΣΙΑΚΗ ΔΥΝΑΜΗ).....	15
ΠΡΩΤΑΡΧΙΚΗ ΣΥΣΣΩΡΕΥΣΗ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ	18
ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ ΕΜΦΑΝΙΣΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ (ΜΙΣΘΩΤΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ)	19
ΝΟΜΟΙ ΚΑΙ ΔΙΑΤΑΓΜΑΤΑ ΓΙΑ ΤΙΣ ΣΥΝΘΗΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ	23
ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ ΕΜΦΑΝΙΣΗΣ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ ΜΕ ΤΗΝ ΜΟΡΦΗ ΣΥΣΣΩΡΕΥΜΕΝΟΥ ΧΡΗΜΑΤΟΣ	27
Η ΕΡΓΑΣΙΜΗ ΜΕΡΑ	33
ΤΑ ΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΡΓΑΣΙΜΗΣ ΜΕΡΑΣ	34
ΟΙ ΔΥΟ ΜΟΡΦΕΣ ΥΠΕΡΕΡΓΑΣΙΑΣ.....	39
Ο «ΠΕΝΤΗΚΟΝΤΑΕΤΗΣ» ΤΑΞΙΚΟΣ (ΕΜΦΥΛΙΟΣ) ΠΟΛΕΜΟΣ ΣΤΗΝ ΑΓΓΛΙΑ (1802-1853) ΓΙΑ ΤΗΝ ΝΟΜΙΚΗ ΕΔΡΑΙΩΣΗ ΤΩΝ ΟΡΙΩΝ ΤΗΣ ΕΡΓΑΣΙΜΗΣ ΜΕΡΑΣ	45
ΟΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΙ ΠΑΙΚΤΕΣ ΣΤΟΝ ΤΑΞΙΚΟ ΑΓΩΝΑ.....	45
1802-1853	47
ΟΙ ΕΡΓΟΣΤΑΣΙΑΚΟΙ ΚΛΑΔΟΙ ΧΩΡΙΣ ΝΟΜΙΚΗ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ.....	57
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	67
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΚΑΙ ΠΗΓΕΣ	71

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ΔΟΜΗ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Η συγκεκριμένη εργασία έχει ως σκοπό να θίξει το ζήτημα της εργάσιμης μέρας όπως παρουσιάζεται στο *Κεφάλαιο* του Καρλ Μαρξ. Εάν θέσουμε το ερώτημα του τρόπου με τον οποίο ορίζεται η εργάσιμη μέρα, του εάν υπάρχουν φυσικοί κανόνες που μπορούν να ορίσουν μια καθολική εργάσιμη μέρα, εάν όχι για όλα τα οικονομικά συστήματα, τουλάχιστον για το κεφαλαιοκρατικό που αφορά τη μαρξική ανάλυση καταλήγουμε μάλλον αβίαστα ότι η απάντηση είναι αρνητική. Έτσι λοιπόν θα προσπαθήσουμε να δούμε πως ο ίδιος ο Μαρξ θέτει το ζήτημα αυτό, βάσει ποιας διαδικασίας ορίζεται και με ποιους όρους αναγνωρίζεται.

Πριν από αυτό θεώρησα αναγκαίο να εξηγήσω συνοπτικά τους κανόνες της ανταλλακτικής διαδικασίας, του εμπορεύματος και των αξιών εντός του. Αυτό κρίθηκε αναγκαίο διότι η αγορά και η πώληση της εργασιακής δύναμης στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής νοείται ως ένα εμπόρευμα σαν όλα τα άλλα και έτσι θα πρέπει να διευκρινιστεί η ανταλλακτική διαδικασία και ο τρόπος που «δομείται» εσωτερικά το εμπόρευμα, καθώς οι αξιώσεις που συναντάμε στο κεφάλαιο για την εργάσιμη ημέρα θεμελιώνονται και οι δύο (κεφαλαιοκρατική και εργατική) στο ίδιο νόμο, το νόμο της αξίας. Από τις πρώτες ενότητες του *Κεφαλαίου* αντιλαμβανόμαστε άμεσα τις διαφορές του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής σε σχέση με προηγούμενα οικονομικά συστήματα (φεουδαρχία και σχέσεις δουλείας). Αυτό μας θέτει ενώπιον του προβλήματος της ιστορικότητας της κεφαλαιοκρατικής κοινωνικής μορφής, ένα ζήτημα που απασχολεί τον Μαρξ και στο 8ο κεφάλαιο. Επίσης σημαντικό είναι να οριστεί ο τύπος του κεφαλαίου (X-E-X') ο οποίος μας δημιουργεί άμεσα το ερώτημα του τρόπου με τον οποίο ο χρηματοκάτοχος κατέστη ικανός να έχει στην κατοχή του το αρχικό X ώστε να προβεί στην αγορά και να αναζητήσει το πολυπόθητο για αυτόν εμπόρευμα, την εργασιακή δύναμη, όπως και του τρόπου με τον οποίο βρέθηκε το εμπόρευμα αυτό στην σφαίρα κυκλοφορίας των εμπορευμάτων. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει εδώ η στάση του κράτους κατά τη διαδικασία της πρωταρχικής συσσώρευσης και η σύγκρισή της με το ρόλο του στο 8ο κεφάλαιο.

Έτσι γίνεται αναφορά στην λεγόμενη πρωταρχική συσσώρευση κεφαλαίου κατά την οποία το κεφάλαιο συγκεντρώθηκε αρχικά με την μορφή χρήματος μέσω συγκεκριμένων

διαδικασιών. Παρομοίως γίνεται αναφορά και στον τρόπο που η εργασία αποδεσμεύτηκε από τις φεουδαλικές σχέσεις και μπορεί πλέον να πωλείται ελεύθερα και αυτόβουλα στο κεφάλαιο. Εντοπίζονται στην ίδια ενότητα οι συνθήκες και τα νομικά πλαίσια που συνάντησε η εργατική τάξη όταν πρωτοεμφανίστηκε ως ελεύθερη εργασιακή δύναμη.

Τέλος περνάμε στην εργάσιμη μέρα, το κεφάλαιο 8 του *Κεφαλαίου*, όπου παρατηρούμε ότι ο Μαρξ μεταβαίνει διαρκώς από την θεωρία στην ιστορική πραγματικότητα, ένδειξη του ότι η εννοιολογική ανάλυση φτάνει σε ανυπέρβλητα όρια τα οποία μπορεί να υπερβεί μόνο με αναφορά στην ιστορική εμπειρία. Μέσα σε όλη αυτή την κίνηση εντοπίζονται διάφοροι νόμοι που είχαν καθοριστικό ρόλο στην διαμόρφωση της εργάσιμης μέρας την περίοδο εκείνη, 1802-1853 που αναφέρεται, την οποία ονομάζει *πεντηκονταετή ταξικό (εμφύλιο) πόλεμο στην Αγγλία*. Και τέλος περνάμε στους κλάδους που δεν ενσωματώθηκαν άμεσα από το νομικό πλαίσιο το οποίο ήταν αποτέλεσμα αυτού του ταξικού πολέμου. Ο λόγος που το κάνει αυτό είναι για να δώσει επιπλέον βαρύτητα στη θέση του νόμου όσον αφορά την εργάσιμη μέρα καθώς όπως λέει και ο ίδιος στο τέλος του κεφαλαίου 8: «οι εργάτες πρέπει να συσπειρωθούν και να επιβάλουν ως τάξη έναν κρατικό νόμο, έναν πανίσχυρο κοινωνικό φραγμό που εμποδίζει αυτούς τους ίδιους μέσα από αυτόβουλη σύμβαση με το κεφάλαιο να πωλούν εαυτούς και το γένος τους στο θάνατο και στη δουλεία. Στη θέση του στομφώδους καταλόγου των «αναπαλλοτριωτών ανθρωπίνων δικαιωμάτων» έρχεται η ταπεινή MagnaCarta μιας νομίμως ρυθμισμένης εργάσιμη ημέρας, η οποία «επιτέλους καθιστά σαφές πότε τελειώνει ο χρόνος που πουλά ο εργάτης και πότε αρχίζει ο χρόνος που του ανήκει» *Quantummutatusabillo!*¹»²

Η ΖΩΗ ΤΟΥ ΚΑΡΛ ΜΑΡΞ

Ο Καρλ Μαρξ (*KarlMarx*) γεννήθηκε στις 5 Μαΐου το 1818 στην Τριρ μια πόλη της Ρηνανίας η οποία εντασσόταν στο βασίλειο της Πρωσίας. Το 1835 μέχρι και το 1836 φοιτά στο τμήμα Νομικής του Πανεπιστημίου της Βόννης οπότε και επιλέγει να ακολουθήσει την Φιλοσοφία στο Πανεπιστήμιο του Βερολίνου μέχρι και το 1841. Από τα πρώτα χρόνια της ενήλικης ζωής του ο Μαρξ εξαρτιόταν οικονομικά από τον πατέρα του καθώς και οι συναναστροφές που έκανε με τον πλούσιο κύκλο των πελατών του δικηγόρου πατέρα του Χάινριχ Μαρξ (*HeinrichMarx*, 1777-1838) επηρέασαν από νωρίς την ιδιοσυγκρασία του. Αρχικός του στόχος ήταν να γίνει ποιητής διεθνούς αναγνωρισιμότητας και ενίοτε έγραφε

¹«Πόσο μεγάλη αλλαγή από αυτό που ήταν πριν!» (Βιργίλιος, ΑινειάδαII, 274)

²Κεφάλαιο, σ. 272

ποιήματα τα οποία δημοσίευε. Ωστόσο ο θάνατος του πατέρα του το 1838 τον οδηγεί σε βαθιά μελαγχολία και συνάμα με την αποτυχία του να γίνει ποιητής αλλάζει στόχο και ασχολείται περισσότερο με την φιλοσοφία. Το 1842 ξεκινάει την καριέρα του ως δημοσιογράφος στην «Εφημερίδα του Ρήνου» (*Rheinische Zeitung*) και έπειτα το 1844 στην εφημερίδα «Εμπρός» (*Vorwärts*) όπου συναντάει τον Πιέρ-Ζοζεφ Προυντόν (*Pierre-Joseph Proudhon*, 1809-1865) και τον Μιχαήλ Μπακούνιν (*Mikhail Bakunin*, 1814-1876). Τα δημοσιεύματά του στην εφημερίδα εξοργίζουν γρήγορα τους ηγεμόνες και τον εξορίζουν.

Η επόμενη στάση του είναι στις Βρυξέλλες όπου θα συναντήσει για πρώτη φορά τον Ένγκελς (*Friedrich Engels*, 1820-1895), ο οποίος θα έχει καθοριστικό ρόλο ως προς την συντήρηση του. Δεν θα παραμείνουν για πολύ εκεί και θα φύγουν για την Αγγλία, ώστε να μελετήσουν την κατάσταση της εργατικής τάξης της Αγγλίας την περίοδο εκείνη και να συγγράψουν την «Γερμανική Ιδεολογία», το κείμενο με το οποίο καταχωρούν την φιλοσοφική και πολιτική τους θέση. Γυρνώντας στο Βέλγιο ο Γερμανός πρέσβης προσπαθεί να εκτοπίσει για άλλη μια φορά τους Μαρξ και Ένγκελς. Την ίδια περίοδο δέχεται την πρόσκληση από τον «Σύνδεσμο των Δικαιωμάτων» να τον αναδιοργανώσει. Γρήγορα τον μετονομάζει σε «Σύνδεσμο των Κομμουνιστών» με σύνθημα: «Προλετάριοι όλων των χωρών, ενωθείτε». Καλείται να γράψει για τον Σύνδεσμο το σημαντικότερο πολιτικό του κείμενο το 1848, το «Κομμουνιστικό Μανιφέστο», το εγχειρίδιο που γρήγορα θα μεταφραστεί σε πολλές γλώσσες και θα διαβαστεί από την εργατική τάξη. Λίγο αργότερα το 1848 συλλαμβάνεται με την αγαπητή γυναίκα του Τζένη Φον Βεστώφλεν (*Johanna Bertha Julie Jenny von Westphalen*, 1814-1881), η οποία είναι μαζί του σε κάθε του περιπέτεια και λίγες μέρες αργότερα αποφυλακίζονται και μεταβαίνουν στο Παρίσι όπου είχε ξεσπάσει η Φεβρουαριανή Επανάσταση (1848). Γρήγορα, όμως φεύγει και επιστρέφει στην Πρωσία και συγκεκριμένα στην Κολωνία, από όπου εκδιώκεται και πάλι από τους ηγεμόνες όπως επίσης κατηγορείται από τον Σύνδεσμο ως «μυστικό όργανο της κεφαλαιοκρατίας» και καταλήγει για άλλη μια φορά το 1850 στην Γαλλία.

Για πάνω από μια δεκαετία αποτραβιέται από την ενεργό πολιτική και επικεντρώνεται στο να συντηρήσει την οικογένειά του μέσω της συγγραφής και της επιστημονικής μελέτης. Το 1864 μαζί με τον Ένγκελς ιδρύουν το Α' Διεθνές Συνέδριο Εργατών στο Λονδίνο. Η συμμετοχή του στο Συνέδριο Εργατών δημιούργησε νέους πολιτικούς αντιπάλους όπως τον Μπακούνιν με αποτέλεσμα το 1872 να διαλυθεί. Από τότε και μέχρι τον θάνατο ουσιαστικά της γυναίκας του,

το 1881, ασχολείται εντατικότερα με την συγγραφή του Κεφαλαίου. Ο Μαρξ πεθαίνει στις 14 Μαρτίου 1883 σε ηλικία 65 ετών. Η ζωή του χαρακτηρίζεται από εναλλαγές στην επιστημονική μελέτη, την πολιτική δράση και τον αγώνα του για επιβίωση. Οι κοινωνικές επιστήμες με τις οποίες ασχολήθηκε περισσότερο (πολιτική οικονομία, οικονομία, πολιτική, κοινωνιολογία) είχαν το ενδιαφέρον στο ότι η απόδειξη των θεωριών τους δεν μπορούσε να γίνει σε κλειστό ελεγχόμενο χώρο, αλλά αντιθέτως στην «ανεξέλεγκτη» κοινωνία, μέσω της πολιτικής δράσης. Από την άλλη δεν στάθηκε μόνο σε αυτό το πεδίο καθώς για να καταλάβει τις σχέσεις που διέπουν την ίδια την κοινωνία έπρεπε να στραφεί πολλές φορές και σε άλλες επιστήμες όπως τα μαθηματικά, την γεωλογία αλλά και να μελετήσει, διεξοδικά πολλές φορές, θρησκευτικά δόγματα.

ΕΝΝΟΙΕΣ

Για να γίνει πιο κατανοητή η εργασία αυτή πρέπει αρχικά να έχουμε ξεκαθαρίσει ορισμένες έννοιες που θα συναντήσουμε καθώς και τον ίδιο τον τρόπο σκέψης του Μαρξ. Ως προς αυτό θα αναφερθούμε στον *Ιστορικό Υλισμό* και θα ήταν ευκολότερο να αφήσουμε τον ίδιο να μας το περιγράψει: «Στην κοινωνική παραγωγή της ζωής τους, οι άνθρωποι εισέρχονται σε σχέσεις καθορισμένες, αναγκαίες, ανεξάρτητες από την θέλησή τους, σε σχέσεις παραγωγής, οι οποίες αντιστοιχούν σε μια καθορισμένη βαθμίδα ανάπτυξης των υλικών παραγωγικών τους δυνάμεων. Η ολότητα αυτών των σχέσεων παραγωγής αποτελεί την οικονομική δομή της κοινωνίας, την πραγματική βάση πάνω στην οποία υψώνεται ένα νομικό και πολιτικό εποικοδόμημα και στην οποία αντιστοιχούν συγκεκριμένες μορφές κοινωνικής συνείδησης. Ο τρόπος παραγωγής της υλικής ζωής καθορίζει γενικά την κοινωνική, πολιτική και πνευματική διαδικασία της ζωής. Δεν είναι η συνείδηση των ατόμων που καθορίζει το είναι τους, αλλά αντίστροφα, το κοινωνικό τους είναι καθορίζει τη συνείδησή τους».³ Με τον τρόπο αυτό αντιλαμβανόμαστε την βαρύτητα που δίνει στις υλικές σχέσεις, αναγνωρίζοντας ωστόσο ότι δεν είναι οι μόνες που καθορίζουν την κατανόηση και την εξέλιξη του υποκειμένου. Αυτό που μας λέει εδώ είναι ότι ο τρόπος παραγωγής και οι υλικές σχέσεις που προκύπτουν από αυτόν είναι η κύρια δύναμη της κοινωνικής εξέλιξης και από τις οποίες εξαρτώνται τα κοινωνικά συστήματα, οι πολιτικοί θεσμοί και η ιδεολογία.

³Καρλ Μαρξ, «Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας», Μτφ. Χρήστος Μπαλωμένος (σ. 19), Αθήνα, 2016, Σύγχρονη Εποχή.

Θα πρέπει να γίνει επίσης ένας διαχωρισμός στις έννοιες που χρησιμοποιούνται και σχετίζονται με την παραγωγική διαδικασία. Εργασιακή δύναμη, εργασιακό αντικείμενο και πρώτη ύλη, μέσα εργασίας, μέσα παραγωγής, παραγωγικές σχέσεις και παραγωγικές δυνάμεις, είναι κάποιες έννοιες που λίγο ή πολύ θα συναντήσουμε.

Θα σταθούμε λίγο στην *εργασιακή δύναμη* καθώς αναπτύσσεται περισσότερο στην πρώτη ενότητα. Όταν μιλάμε για εργασιακή δύναμη αναφερόμαστε στην ζωντανή εργασία που βρίσκεται μέσα άνθρωπο, στην ικανότητά του να εργάζεται και να προσθέτει αξίες στα εργασιακά αντικείμενα και τις πρώτες ύλες.

Τα *εργασιακά αντικείμενα* ούτως αναφέρεται είναι «όλα τα πράγματα που η εργασία απλώς αποσπά από την άμεση συνάφειά τους με το σύνολο της γης είναι εκ φύσεως δεδομένα αντικείμενα εργασίας».⁴ Επομένως το εργασιακό αντικείμενο είναι οτιδήποτε προσφέρεται στην παραγωγική διαδικασία χωρίς να έχει υπάρξει κάποια προηγούμενη εργασία πάνω σε αυτό, είναι το αντικείμενο που έχει μόλις προσληφθεί από την φύση.

Ενώ από την άλλη το αντικείμενο που έχει περάσει από μια εργασιακή διαδικασία και προορίζεται για μία δεύτερη ονομάζεται *πρώτη ύλη*. (για παράδειγμα το ήδη εξορισμένο μετάλλευμα που τώρα περνά από την διαδικασία επεξεργασίας). Το εργασιακό αντικείμενο μπορεί να είναι η πρώτη ύλη μιας δεύτερης διαδικασίας, αλλά η πρώτη ύλη δεν μπορεί να είναι εργασιακό αντικείμενο εφόσον έχει επεξεργαστεί.

Για να μπορέσει να επεξεργαστεί η εργασιακή δύναμη την πρώτη ύλη είναι απαραίτητο να έχει στην διάθεσή της εργαλεία με τα οποία να μπορεί να την διαμορφώσει και επεξεργαστεί. Τα εργαλεία έχουν θέση μεταξύ του ίδιου και της πρώτης ύλης. Αυτά είναι τα *μέσα εργασίας* και μπορεί να είναι ένα αντικείμενο απλής κατασκευής (ένα πρωτόγονο τσεκούρι) ή αρκετά πολύπλοκα (ένα τρακτέρ) τα οποία περικλείουν μέσα τους μηχανικές, φυσικές ή/και χημικές ιδιότητες. Ένα μέσο εργασίας παρεμβάλλεται της ανθρώπινης φυσικής δύναμης και του αντικειμένου εργασίας προσδίδοντας στην πρώτη επιπλέον ικανότητα εργασίας και φυσικής δύναμης ώστε να επεξεργαστεί την πρώτη ύλη.

Όταν αναφερόμαστε στα *μέσα παραγωγής* αναφερόμαστε στα δύο αυτά κομμάτια της εργασιακής διαδικασίας, τα μέσα εργασίας και την πρώτη ύλη. Τα μέσα παραγωγής λοιπόν δεν λογίζονται ως τέτοια οποιαδήποτε στιγμή, αντιθέτως λαμβάνουν αυτόν τον τίτλο μόνο κατά την

⁴Κεφάλαιο, σ. 154

διάρκεια που η παραγωγική διαδικασία είναι σε λειτουργία. Στην αντίθετη περίπτωση αποτελούν νεκρά αντικείμενα που αλλοιώνονται φυσικά με την πάροδο του χρόνου.

Όταν λέμε *σχέσεις παραγωγής* εννοούμε τις σχέσεις που διέπουν τους ανθρώπους στην παραγωγική και ανταλλακτική διαδικασία καθώς και στο σύστημα διανομής και κατανάλωσης των υλικών αγαθών και των εμπορευμάτων. Οι σχέσεις αυτές μπορεί να είναι σχέσεις κυριαρχίας ή σχέσεις αλληλοβοήθειας. Επίσης μπορεί να είναι και μεταβατικές όταν μια παλαιά σχέση παραγωγής παραχωρεί την θέση της σε μία νέα. Ο τρόπος που αυτό μπορεί να πραγματοποιηθεί είναι μέσω της ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων.

Τα μέσα εργασίας και η εργασιακή δύναμη όταν εκφράζονται εντός της παραγωγικής διαδικασίας αποτελούν τις *παραγωγικές δυνάμεις*. Οι παραγωγικές δυνάμεις είναι σύμφωνα με τον Μαρξ, το μέτρο για να εντοπίσουμε το επίπεδο ανάπτυξης αφενός άμεσα των τεχνικών μέσων της κοινωνίας, αφετέρου, έμμεσα της πολιτισμού εν γένει. Ουσιαστικά όσο περισσότερο αναπτύσσονται οι παραγωγικές δυνάμεις προκαλούν ρήγμα στις παλαιές παραγωγικές σχέσεις και συμβάλλουν αποφασιστικά στην διαμόρφωση νέων. Στο βαθμό που αναπτύσσονται και αλλάζουν τα εργαλεία και τα μέσα παραγωγής αναπόφευκτα ακολουθούν και οι άνθρωποι, ως το βασικό στοιχείο των παραγωγικών δυνάμεων, και κατά συνέπεια και η ίδια η κοινωνική μορφή.

ΕΜΠΟΡΕΥΜΑ ΚΑΙ ΑΝΤΑΛΛΑΚΤΙΚΗ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ

ΤΟ ΕΜΠΟΡΕΥΜΑ ΚΑΙ ΟΙ ΑΞΙΕΣ ΤΟΥ

Για να ξεκινήσουμε από την ανταλλακτική διαδικασία οφείλουμε πριν από αυτό να κάνουμε μια σύντομη ανάλυση στο εμπόρευμα εν γένει. Και αυτό γιατί το εμπόρευμα, θεωρεί ο Μαρξ, είναι αυτό το οποίο βρίσκεται καθημερινά παρόν στην ζωή κάθε ανθρώπου και επιπλέον περικλείει μέσα του αρκετές έννοιες οι οποίες μπορούν να εξηγήσουν τις κοινωνικές σχέσεις μέσα στον κεφαλαιοκρατικό τρόπο παραγωγής. Το εμπόρευμα θα λέγαμε ότι κρύβει μέσα του τρεις αξίες οι οποίες εξηγούν η κάθε μια και μια διαφορετική «ιδιότητά» του. Η πρώτη που συναντάμε ονομάζεται αξία χρήσης (ή χρηστική αξία), αυτή η αξία καθιστά ένα εμπόρευμα αναγκαίο για τον άνθρωπο χωρίς να έχει καμία απολύτως σημασία αν η ανάγκη αυτή είναι φυσική, βιολογική ή ακόμα και φανταστική. Εντοπίζουμε αυτού του είδους την αξία σε κάθε εμπόρευμα και προϊόν και σε κάθε κοινωνία. Ωστόσο, εάν ένα εμπόρευμα δεν έχει κάποια αξία χρήσης ούτε για τον ίδιο τον παραγωγό ούτε και για κάποιο άλλο μέλος της κοινωνίας τότε είναι άχρηστο και για τον λόγο αυτό δεν παράγεται. Αντίθετα με την αξία χρήσης, που την συναντάμε σε κάθε κοινωνική μορφή, υπάρχει η αξία η οποία εντοπίζεται στα εμπορεύματα μόνο στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής και είναι η αξία (ως τέτοια). Ως αξία ορίζεται από τον Μαρξ¹ ο κοινωνικά αναγκαίος εργάσιμος χρόνος εργασίας για την παραγωγή ενός προϊόντος. Μια απλή ανάλυση εδώ μας λέει ότι για να παραχθεί ένα εμπόρευμα χρειάζεται X χρόνος εργασίας ο οποίος όμως δεν καθορίζεται από τις ώρες που χρειάστηκε να εργαστεί κάποιος πάνω στο συγκεκριμένο εμπόρευμα αλλά από τον χρόνο που χρειάζεται κατ' ελάχιστον για την παραγωγή του σύμφωνα με τις τεχνολογικές ή παραγωγικές ικανότητες που είναι διαθέσιμες στην κοινωνία (από το επίπεδο ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων). Για παράδειγμα αν ένας εργαζόμενος παράγει την A ποσότητα ενός Y εμπορεύματος σε χρόνο X και παράλληλα ένας άλλος εργαζόμενος παράγει την ίδια A ποσότητα του ίδιου Y εμπορεύματος σε χρόνο X+2, με την λογική αυτή, τότε και οι 2 εργαζόμενοι θα πουλάνε το εμπόρευμά τους στην ίδια τιμή ενώ ο δεύτερος έχει καταβάλει περισσότερη εργασία ως μορφή χρόνου. Η αξία αυτή λοιπόν βρίσκει την έκφρασή της στην αγορά, όταν τίθεται αντιμέτωπη με κάποιο άλλο εμπόρευμα και όταν πρέπει να μετρηθεί σε σχέση με αυτό. Η αξία στα

εμπορεύματα με άλλα λόγια, είναι μία σχέση και δεν εμφανίζεται ως τέτοια αλλά παίρνει την μορφή μιας άλλης, της ανταλλακτικής.

Εφόσον έχει ξεκαθαριστεί και προσδιοριστεί το εμπόρευμα ως τέτοιο και εφόσον είπαμε ότι η αξία του είναι μία σχέση τότε τι είναι το άλλο άκρο της σχέσης αυτής; Αυτό που μας έρχεται στο μυαλό σήμερα και χωρίς να το επεξεργαστούμε περεταίρω είναι το χρήμα. Εν μέρει ισχύει αλλά μόνο αν νοήσουμε το χρήμα ως ένα εμπόρευμα, δηλαδή αυτό που βρίσκεται στην άλλη άκρη της σχέσης δεν είναι το χρήμα αλλά ένα οποιοδήποτε άλλο εμπόρευμα το οποίο για κάποιο λόγο έχει πάρει την μορφή του γενικού ισοδύναμου το οποίο εκφράζεται ως χρήμα. Ο Μαρξ αναφέρει δύο περιπτώσεις με τις οποίες γίνεται η επιλογή του εμπορεύματος αυτού. Πρώτον η χρηματική μορφή προσκολλάται στο σημαντικότερο αντικείμενο που έχει αποκτηθεί από το εξωτερικό, και δεύτερον σε ένα χρηστικό αντικείμενο που αποτελεί το κύριο στοιχείο της εκποιήσιμης εγχώριας περιουσίας.

Η αξία του εμπορεύματος σε σχέση με τα άλλα εμπορεύματα η οποία εκφράζεται μέσω του χρήματος εμφανίζεται είτε στο σύνολό της (ίση), είτε λιγότερο, είτε περισσότερο. Τα εμπορεύματα είναι αυτά που εν τέλει χρειάζεται να ανταλλαχθούν προσθέτοντας ένα ακόμα βήμα ενδιάμεσα ως αυτό που ονοματίζει εξωτερικά την αξία των εμπορευμάτων με βάση τον γενικό κανόνα ισοδυνάμων. Ως το γενικό ισοδύναμο των εμπορευμάτων, το χρήμα, και η γενική σχετική αξιακή μορφή τους εμφανίζει την αξία τους μέσα στον κόσμο των εμπορευμάτων και της κοινωνίας. Είναι ένα εμπόρευμα το οποίο η ίδια η κοινωνία έχει καθορίσει ως ένα γενικό εμπόρευμα η χρήση του οποίου είναι να διαμεσολαβεί μεταξύ των εμπορευμάτων με, εν δυνάμει χρηστικές αξίες και εν ενεργεία, τη στιγμή εκείνη, ανταλλακτικές, καθορίζοντας έτσι, ως εξωτερικότητα, την αξία τους.

Συνοπτικά η σχέση των τριών αυτών αξιών (αξία χρήσης ως μέσο ικανοποίησης αναγκών, ανταλλακτική αξία ως μέσο εμφάνισης της αξίας στην ανταλλαγή και αξία ως μορφή πραγμάτωσης της εργασίας) δεν μπορεί να νοηθεί ντετερμινιστικά αλλά μόνο διαλεκτικά. Κάθε έννοια συσχετίζεται και προκαταβάλλεται από την επόμενη ενώ ταυτόχρονα εξαρτάται από αυτή. Ένα εμπόρευμα εμπεριέχει την ανταλλακτική αξία η οποία αναπαριστά και εμφανίζει την αξία ως κοινωνικά αναγκαίο εργάσιμο χρόνο. Ωστόσο η μορφή αυτή του εμπορεύματος υπάρχει μόνο όταν τα εμπορεύματα βρίσκονται σε κίνηση και ανταλλάσσονται στην αγορά. Όταν τα παράγει κάποιος με σκοπό την άμεση από τον ίδιο κατανάλωση τότε απλά μετατρέπονται σε προϊόντα έχοντας την μόνη ιδιότητα της χρηστικής τους αξίας και στην

περίπτωση αυτή δεν εμφανίζεται η *αξία* και ούτε η ανταλλακτική αξία. Συνεπώς, η εργασία που καταβλήθηκε δεν λαμβάνει κοινωνικό χαρακτήρα παρά μόνο ατομικό. Ωστόσο όπως είπαμε για να ανταλλαχθεί ένα εμπόρευμα οφείλει να μετρηθεί ως *αξία*, να του δοθεί μια τιμή σε χρήμα (ή ποσότητα χρυσού ή νομίσματος) η οποία θα ονοματίζει την εργασία που καταβλήθηκε ενώ για να ανταλλαχθεί το εμπόρευμα σημαίνει ότι δεν έχει άμεση χρηστική αξία για τον κάτοχο και παραγωγό του. Έτσι πρέπει πρώτα να μετρηθεί ως *αξία* και ανταλλακτική αξία, να περάσει στα επόμενα χέρια μέσω της ανταλλαγής και τότε μόνο εμφανίζεται η χρηστική του αξία. Ενώ ταυτόχρονα πρέπει να επιβεβαιωθεί ότι το εμπόρευμα κατέχει κάποια χρηστική αξία (να έχει κάποια χρήση για τον άλλο εμπορευματοκάτοχο) ούτως ώστε να μετρηθεί και ως *αξία*.

Φτάνουμε στο σημείο να πούμε ότι η παραγωγή του εμπορεύματος είναι μια καθαρά ατομική διαδικασία (εφόσον παράγεται κάτι για να ανταλλαχθεί και να ικανοποιήσει την ανάγκη μου αποκτώντας ένα άλλο εμπόρευμα) ωστόσο, στο ενδιάμεσο στάδιο, στην ανταλλαγή βρίσκουμε τον κοινωνικό της χαρακτήρα. Και επειδή μιλάμε πάντα σε πλαίσια όπου η κοινωνία και η οικονομία δομούνται με κεφαλαιοκρατικά πρότυπα, η ανταλλακτική διαδικασία είναι αυτή που έχει τον πρωτεύοντα ρόλο, οδηγώντας μας στο συμπέρασμα ότι η ατομική εργασία αποκτά ευθύς αμέσως κοινωνικό χαρακτήρα.

Η ΑΝΤΑΛΛΑΚΤΙΚΗ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ

Ως προς την ανταλλακτική διαδικασία η οποία μας ενδιαφέρει στο βαθμό που μένουμε στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής και ενώ είδαμε πως αναλύεται το εμπόρευμα, με ποιο τρόπο τρέπεται στην ανταλλαγή αλλά και με ποια κριτήρια μετριέται η *αξία* του, καταλαβαίνουμε ότι ο σκοπός όλης αυτής της διαδικασίας είναι η απόκτηση των αναγκαίων εμπορευμάτων. Η μορφή, λοιπόν, που έχουμε μέχρι τώρα με αυτόν τον απλοϊκό, σχετικά, τύπο είναι: εργασία με σκοπό την παραγωγή εμπορεύματος το οποίο για να στραφεί στην ανταλλαγή θα πρέπει να είναι άχρηστο για τον παραγωγό και χρήσιμο για κάποιον άλλο (ή γενικότερα κοινωνικά χρήσιμο). Εφόσον στραφεί στην ανταλλαγή ανταλλάσσεται έναντι μιας συγκεκριμένης τιμής, δηλαδή ενός χρηματικού ποσού, η οποία ονοματίζει και εξωτερικεύει από το εμπόρευμα τον χρόνο εργασίας που είναι κοινωνικά αναγκαίος για την παραγωγή του συγκεκριμένου εμπορεύματος. Μέσω της απόκτησης χρημάτων ο εμπορευματοκάτοχος μπορεί τώρα να

επιστρέφει και να αγοράσει το συγκεκριμένο εμπόρευμα που είναι απαραίτητο ή αναγκαίο για τον ίδιο και να το καταναλώσει.

Σύμφωνα με όσα είπαμε παραπάνω σε όλο αυτό το σχήμα (E-X-E, εμπόρευμα-χρήμα-εμπόρευμα) εμφανίζονται εναλλασσόμενες οι αξίες που προϋπέθεσε ο Μαρξ. Δηλαδή στην πρώτη φάση ο παραγωγός κατέχει το εμπόρευμα έχοντας για τον ίδιο μονάχα ανταλλακτική αξία (ως μορφή έκφρασης της *αξίας*) και το μεταμορφώνει, πουλώντας το, στο γενικό ισοδύναμο που είναι το χρήμα μέσω της ανταλλαγής (E-X). Το χρήμα ως το μέτρο των αξιών εμφανίζει την *αξία* (ως εργασία) έχοντας δώσει κοινωνική μορφή, μια μορφή που είναι αναγνωρίσιμη από τα μέλη της κοινωνίας. Στην δεύτερη φάση (X-E), δηλαδή στην αγορά, εμφανίζεται η χρηστική αξία η λειτουργία/ιδιότητα της οποίας είναι η κατανάλωση. Το χρήμα με πιο απλά λόγια δεν είναι ούτε ο σκοπός αλλά ούτε το πρώτο βήμα της ανταλλακτικής διαδικασίας μιας και αυτή ξεκινά με ένα εμπόρευμα και καταλήγει σε ένα άλλο εμπόρευμα, είναι δηλαδή το μέσο κυκλοφορίας των εμπορευμάτων. Ωστόσο, τα δύο αυτά στάδια δεν είναι συνεχόμενα και ο εμπορευματοκάτοχος/χρηματοκάτοχος βγαίνει και ξαναμπαίνει στην ανταλλακτική διαδικασία σε κάθε στάδιο εναλλάσσοντας τον ρόλο του ενώ έρχεται αντιμέτωπος με ένα άλλο άτομο το οποίο έχει τον αντίστοιχο ρόλο. Όταν μπαίνει, δηλαδή, ως εμπορευματοκάτοχος συναντάει έναν χρηματοκάτοχο ο οποίος είναι πρόθυμος να αγοράσει το δικό του εμπόρευμα, ενώ όταν εισέρχεται και πάλι στη διαδικασία ως χρηματοκάτοχος συναντάει έναν εμπορευματοκάτοχο, ο οποίος αυτή τη φορά είναι πρόθυμος να πουλήσει το εμπόρευμά του. Στα βήματα της διαδικασίας αυτής το κάθε άτομο δεν ενδιαφέρεται εάν ο άλλος εισέρχεται για πρώτη, δεύτερη ή τρίτη φορά στην διαδικασία, απλώς θέλουν μέσω αυτής να ικανοποιήσουν τις ανάγκες τους.

Η ΜΕΤΑΤΡΟΠΗ ΤΟΥ ΧΡΗΜΑΤΟΣ ΣΕ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Η μετατροπή του χρήματος σε κεφάλαιο δεν είναι μια συγκεκριμένη διαδικασία κατά την οποία το χρήμα παίρνει άλλη μορφική υπόσταση, αλλά έχει μια συγκεκριμένη λειτουργία. Για να περάσουμε γρήγορα στον τύπο του κεφαλαίου αρκεί να αναφέρουμε ότι είναι παρόμοιος με τον τύπο που συναντήσαμε προηγουμένως. Η ομοιότητά τους είναι ότι έχουν τα ίδια στάδια αλλά ανεστραμμένα, από E-X-E σε X-E-X.

Αναλυτικότερα είδαμε ότι ενώ πρώτα συναντάμε την πώληση (E-X) και έπειτα την αγορά (X-E), σε αυτήν την περίπτωση βλέπουμε πρώτα την αγορά και στη συνέχεια ακολουθεί η πώληση, έχοντας έτσι το σχήμα X-E-X. Αυτό αρχικά και αν το δούμε ως έχει, δεν έχει κάποιο ιδιαίτερο ενδιαφέρον γιατί εν τέλει ανταλλάσσεται X ποσότητα χρήματος με την ίδια ακριβώς ποσότητα χρήματος. Το «μυστικό» το οποίο υπάρχει εδώ είναι η απόκτηση περισσότερου χρήματος. Δηλαδή δίνω χρήμα για να αγοράσω κάποιο εμπόρευμα και το ξανά πουλάω σε μεγαλύτερη τιμή ενώ δεν έχει παραβιαστεί κανένας όρος της ανταλλαγής και το μέσο κυκλοφορίας (δηλαδή το χρήμα ως έκφραση του χρυσού) έχει μια σταθερή ποσότητα στην κυκλοφορία των εμπορευμάτων, έτσι εμφανίζεται το σχήμα X-E-X' το οποίο είναι και ο τύπος του κεφαλαίου. Η προσαύξηση αυτή μπορεί να είναι ελάχιστη, όμως παραμένει ως τέτοια. Αν δούμε κάθε βήμα χωριστά δεν αντιλαμβανόμαστε τίποτα που να αντιβαίνει την απλή εμπορευματική ανταλλαγή. Η αγορά (X-E) το οποίο κάνει ως αρχικό βήμα την εμφάνισή του είναι ουσιαστικά το δεύτερο βήμα της απλής εμπορευματικής ανταλλαγής και όπως είπαμε δεν ενδιαφέρει κανέναν πέρα από τον ίδιο τον αγοραστή το γεγονός αυτό. Ενώ η δεύτερη φάση (E-X), αποκομμένη από την πρώτη, είναι η πώληση και άρα το πρώτο βήμα της απλής εμπορευματικής ανταλλαγής, και εδώ, όπως και στο προηγούμενο βήμα, δεν μας ενδιαφέρει ότι έχει τεθεί αντίστροφα. Ωστόσο αν το δούμε συνολικά, η αγορά με σκοπό την πώληση και μάλιστα με προσ αυξημένη τιμή είναι το ίδιο το κεφάλαιο. Το κεφάλαιο εμφανίζεται ως χρήμα στην ανταλλακτική διαδικασία, χρήμα το οποίο πρέπει, για να ονομαστεί κεφάλαιο, να χρησιμοποιηθεί με συγκεκριμένο τρόπο. Όμως όχι με οποιονδήποτε τρόπο ο οποίος θα μας προσέφερε περισσότερο χρήμα στο τέλος, αλλά με έναν τρόπο τέτοιο, όπως σημειώνει ο ίδιος ο Μαρξ, που να προσφέρει στο σχήμα περισσότερη αξία χωρίς να παραβιάζονται οι κανόνες της αγοράς.

Αν δούμε σε ποιες περιπτώσεις η αγορά με σκοπό την πώληση προσφέρει μεγαλύτερο ποσό χρήματος θα εντοπίσουμε αρκετές και μάλιστα τις συναντάμε καθημερινά. Η πρώτη είναι αυτή της μεταπώλησης ή, όπως το ονομάζει ο Μαρξ, έχει την μορφή του εμπορικού κεφαλαίου. Στην περίπτωση αυτή ένας χρηματοκάτοχος έχει την ιδέα να αγοράσει ένα οποιοδήποτε εμπόρευμα και να το πουλήσει σε μεγαλύτερη τιμή. Για παράδειγμα αγοράζει μία καρέκλα στην τιμή των 10 λιρών και την μεταπουλάει 11 κάπου αλλού. Αυτός ο εμπορευματοκάτοχος έχει κερδίσει 1 λίρα από αυτό. Ωστόσο αυτό το προνόμιο της ανεξέλεγκτης αύξησης δεν ανήκει μόνο στον ίδιο αλλά και σε οποιονδήποτε συμμετέχει στην διαδικασία, έτσι είναι επακόλουθο και ο ίδιος να έρθει στην θέση να πληρώσει ένα άλλο εμπόρευμα με την ίδια προσ αύξηση με αποτέλεσμα να

χάσει τη 1 λίρα που κέρδισε αγοράζοντας κάτι άλλο. Όσο δηλαδή και αν η μεταπώληση προσφέρει κέρδη για μια στιγμή τόσο εξισορροπείται στην αμέσως επόμενη η ισορροπία των πραγμάτων και η αναλογία της τιμής των εμπορευμάτων. Παρ' όλα αυτά, ακόμα και σε περίπτωση που η μεταπώληση προσφέρει μεγαλύτερη ποσότητα χρήματος χωρίς να επιστραφεί σε δεύτερη φάση, αυτό δεν θα είχε καμία σημασία γιατί απλά το άτομο που διαμεσολάβησε σε όλο αυτό δεν δημιούργησε αξία, κατάφερε μονάχα να παραπλανήσει τους άλλους συμβαλλόμενους και να τους αποσπάσει μεγαλύτερη ποσότητα χρημάτων από ότι τις αξίες που μεταβίβασε. Σε μία πρόταση, το χρήμα αλλάζει απλώς χέρια έχοντας διατηρήσει την ίδια ποσότητα αξιών που διατίθενται στην κυκλοφορία και ταυτόχρονα παραβιάζει τον βασικό κανόνα της ανταλλαγής που είναι η ανταλλαγή ισοδύναμων αξιών. Σαφώς, η μεταπώληση των εμπορευμάτων δεν προσφέρει τίποτε απολύτως ως προς αυτό που αναζητάμε, δηλαδή ποιος είναι ο τρόπος που πρέπει να χρησιμοποιηθεί το χρήμα για να ονομαστεί κεφάλαιο.

Σε μία άλλη περίπτωση όπου συναντάμε μία διαφορετική ποσότητα στο τέλος της ανταλλαγής είναι αυτή του τοκογλυφικού ή τοκοφόρου κεφαλαίου. Είναι ένα ιδιόμορφο κεφάλαιο το οποίο συμμετέχει στην εμπορευματική ανταλλαγή, έχοντας παραλείψει εντελώς τα εμπορεύματα. Ο δανεισμός με τόκο είναι ένας γνωστός τρόπος απόκτησης χρήματος και έχει τον τύπο $X-X'$. Αυτό που ανταλλάσσεται αν θέλουμε να το πούμε αλλιώς είναι η ονομαστική αξία των εμπορευμάτων και όχι τα ίδια τα εμπορεύματα. Αυτό το συγκεκριμένο κεφάλαιο δεν προσθέτει αξίες στον κόσμο της κυκλοφορίας και ο ρόλος του είναι ουσιαστικά να προσφέρει μεγάλη ή μικρή ποσότητα χρήματος σε άτομα τα οποία είναι διατεθειμένα είτε να καταναλώσουν είτε να τα αξιοποιήσουν. Στην περίπτωση της κατανάλωσης η επιστροφή των τόκων στον δανειστή θα είναι ουσιαστικά αδύνατη, εφόσον αυτός που πλέον είναι χρεωμένος προτίμησε να τα ανταλλάξει με εμπορεύματα τα οποία θα αφαιρέσει από την κυκλοφορία καταναλώνοντάς τα, ο τελικός σκοπός του είναι η απόκτηση χρηστικών αξιών. Επειδή, όμως ο δανεισμός είναι μια σύμβαση και εδώ η σύμβαση δεν τηρήθηκε χρειάζεται να κινηθεί ο κρατικός μηχανισμός να ελέγξει τους όρους του δανεισμού και εάν κρίνει ότι υπήρξε παράβαση να επαναφέρει τα πράγματα σε τάξη. Στην άλλη περίπτωση, δηλαδή στην αξιοποίηση του δανεισμένου χρηματικού ποσού προκύπτει το εξής πρόβλημα. Εάν ο δανειζόμενος πάρει το χρηματικό ποσό και τηρήσει το βασικό κανόνα της εμπορευματικής ανταλλαγής, δηλαδή ανταλλαγή ίσων αξιών τότε ακόμα και αν επαναμετατρέψει τα εμπορεύματα που αγόρασε σε χρήμα η ποσότητα θα είναι η ίδια με την αρχική. Πώς θα πληρώσει τον τόκο τότε στον δανειστή; Αυτό που θα πρέπει να κάνει είναι να δημιουργήσει ή να προσθέσει αξίες σε

εμπορεύματα, άρα να εργαστεί. Είδαμε ότι η αξία των εμπορευμάτων προσμετράται από την ανθρώπινη εργασία και μόνο αυτός ο τρόπος μπορεί να προσφέρει στον χρεωμένο τα χρήματα για να ξεπληρώσει τον δανειστή. Ωστόσο όλο αυτό συμβαίνει έξω από την ανταλλακτική διαδικασία και ο δανειστής δεν συμμετέχει σε αυτή, επομένως το τοκοφόρο κεφάλαιο δεν είναι το είδος του κεφαλαίου που το ίδιο δημιουργεί αξία μεγαλύτερη από αυτή που κατείχε εξαρχής, η οποία είναι γνωστή ως υπεραξία.

Από αυτό καταλαβαίνουμε ότι το κεφάλαιο, δηλαδή η διαδικασία κατά την οποία το χρήμα μετατρέπεται σε περισσότερο χρήμα χωρίς να υπάρχει παρεκτροπή από τους κανόνες της αγοράς, εμπεριέχει κάποιο «μαγικό ραβδί» το οποίο προσθέτει αξία στην ήδη υπάρχουσα. Αυτό το «ραβδί» δεν είναι άλλο από την εργασία, η εργασία είναι αυτή που, όπως είδαμε, μπορεί να προσθέσει αξίες στα εμπορεύματα. Για παράδειγμα ένα κομμάτι ύφασμα κατέχει μία X ποσότητα αξίας και τιμής, ωστόσο μία μπλούζα προερχόμενη από το ίδιο ύφασμα περιέχει μεγαλύτερη ποσότητα αξίας, εφόσον κάποιος την επεξεργάστηκε έχοντας εργαστεί πάνω στο ύφασμα. Η όλη προσθήκη αξίας έγινε στην διαδικασία παραγωγής και μόνο εκεί μπορεί πραγματικά να συμβεί αυτό. Έχοντας προέρθει από την ανταλλακτική διαδικασία περνάει τώρα στην παραγωγική και εν τέλει επιστρέφει στην ανταλλακτική. Και σε αυτήν την διαδικασία υπάρχει ένα συγκεκριμένο εμπόρευμα το οποίο καταφέρνει ενώ καταναλώνεται να προσθέσει αξία στα εμπορεύματα.

ΤΟ «ΜΑΓΙΚΟ» ΕΜΠΟΡΕΥΜΑ (Η ΕΡΓΑΣΙΑΚΗ ΔΥΝΑΜΗ)

Έχει ειπωθεί μέχρι τώρα ότι μόνο η εργασία μπορεί να δώσει αξία σε εμπορεύματα. Ο λόγος που είναι τόσο σημαντικό αυτό είναι διότι η εργασία δεν συντελείται εντός της ανταλλακτικής διαδικασίας αλλά σε μία άλλη, την παραγωγική. Ο Μαρξ απέδειξε γρήγορα ότι εάν όλοι οι κανόνες της αγοράς λειτουργούν όπως πρεσβεύει η Κλασική Πολιτική Οικονομία, τότε το κεφάλαιο δεν πραγματώνεται διόλου στην ανταλλακτική διαδικασία, γιατί στις περιπτώσεις που αυτό συμβαίνει οι κανόνες παραβιάζονται (εμπορικό κεφάλαιο). Την ίδια στιγμή όμως γίνεται φανερό ότι στην παρούσα κοινωνική μορφή ο τύπος $X-E-X'$ υπάρχει, και μάλιστα είναι ο κυρίαρχος. Η συνθήκη της εμπορευματικής ανταλλαγής δεν παραβιάζεται γιατί, μας εξηγεί ο Μαρξ, το πρώτο βήμα ($X-E$) της αγοράς, η ανταλλαγή χρήματος με εμπόρευμα είναι ίσης αξίας, όπως και στο δεύτερο ($E-X$). Ωστόσο στο τέλος της διαδικασίας αυτής υπάρχει μεγαλύτερη

αξία, δηλαδή το αρχικό X δεν ισούται με το τελικό. Αυτό συμβαίνει γιατί υπάρχει ένα ειδικό, «μαγικό», εμπόρευμα, το οποίο καταφέρνει ενώ καταναλώνεται να προσθέτει αξία. Αυτό το εμπόρευμα, η εργασιακή δύναμη όπως ορίζεται είναι «το σύνολο των φυσικών και πνευματικών ικανοτήτων οι οποίες υπάρχουν στη σωματικότητα, στη ζωντανή προσωπικότητα ενός ανθρώπου και τις οποίες αυτός θέτει σε κίνηση κάθε φορά που παράγει χρηστικές αξίες»⁵. Και όπως λέει λίγο αργότερα, ο χρηματοκάτοχος (δηλαδή η υποκειμενοποίηση του χρήματος) «πρέπει να είναι τόσο τυχερός, ώστε να ανακαλύψει εντός της σφαίρας κυκλοφορίας, στην αγορά, ένα εμπόρευμα η χρηστική αξία του οποίου θα κατέχει την ιδιόμορφη ιδιότητα να είναι πηγή αξίας, δηλαδή η πραγματική κατανάλωσή του θα ήταν αυτή η ίδια εξαντικειμενίκευση εργασίας και συνεπώς γέννηση αξίας»⁶. Σε τι διαφέρει, όμως, αυτό από την εργασία που συντελείται σε ατομικό επίπεδο όπου ο παραγωγός μετατρέπεται στη συνέχεια σε εμπορευματοκάτοχο και μεταφέρει το προϊόν του στην αγορά; Η διαφορά βρίσκεται ακριβώς εκεί. Ενώ στην περίπτωση αυτή, της ατομικής εργασίας, ο παραγωγός μετατρέπεται σε εμπορευματοκάτοχο, στην περίπτωση της αγοράς εργασιακής δύναμης η ανταλλαγή εμπορεύματος έχει ήδη γίνει με αποτέλεσμα ο παραγωγός (εργάτης) να μην οικειοποιείται το τελικό εμπόρευμα και αντί αυτού να λαμβάνει μισθό.

Ο μισθός αυτός που λαμβάνει ο εργάτης είναι η τιμή της αξίας της εργασιακής του δύναμης και όπως όλα τα εμπορεύματα έχει αξία ίση με τον αναγκαίο εργάσιμο χρόνο για την αναπαραγωγή του. Δηλαδή το κόστος συντήρησης της εργασιακής δύναμης είναι η τιμή των εμπορευμάτων που είναι αναγκαία για την επιβίωσή της. Θα πρέπει ο μισθός να είναι αρκετός ούτως ώστε ο φορέας του εμπορεύματος αυτού να μπορεί να εργαστεί (να ξανά πουλήσει την εργασιακή του δύναμη) και την επόμενη μέρα με την ίδια αποτελεσματικότητα. Με αυτόν τον τρόπο ορίζεται ένας κατώτατος μισθός, όπως θα λέγαμε σήμερα, με τον οποίο ο εργάτης μπορεί να αγοράσει τροφή, ένδυση και οτιδήποτε άλλο είναι αναγκαίο για τον ίδιο και την οικογένειά του. Επομένως η τιμή της εργασιακής δύναμης καθορίζεται από τα αναγκαία μέσα για την συνέχιση της ύπαρξής της και όχι από το μέγεθος της προσθήκης αξίας κατά την εργασιακή/παραγωγική διαδικασία. Στο σημείο αυτό βρίσκεται επίσης η ιδιαιτερότητα αυτής της διαδικασίας. Δηλαδή, η τιμή της εργασιακής δύναμης δεν ισούται με την τιμή της συνολικής αξίας που βγαίνει από την παραγωγική διαδικασία. Με άλλα λόγια, για την

⁵Κεφάλαιο, σ. 142

⁶Κεφάλαιο, σ. 142

παραγωγή ενός Α εμπορεύματος το κόστος για την αγορά εργασιακής δύναμης, μέσω παραγωγής (μηχανές, εργαλεία, πρώτες ύλες κτλ), αλλά και ό,τι άλλο είναι αναγκαίο για την παραγωγή αυτού, δεν είναι ίσο με την τιμή του εμπορεύματος όταν πουληθεί στην αγορά. Έτσι ουσιαστικά, έχει εφευρεθεί ένας τρόπος να έχει διαφορετική τιμή η αγορά των εμπορευμάτων που προορίζονται για βιομηχανική κατανάλωση, από την τελική πώληση του εμπορεύματος, καθώς οι τιμές τους καθορίζονται εξωτερικά από αυτές, δηλαδή από τον κανόνα της προσφοράς και της ζήτησης. Το μυστικό εδώ βρίσκεται στο γεγονός ότι η εργασιακή δύναμη ανταλλάσσεται στην τιμή της ανταλλακτικής αξίας, ενώ η χρηστική αξία της είναι αυτή που προσθέτει την αξία στα εμπορεύματα.

Πώς μπορεί, ωστόσο, ο χρηματοκάτοχος που θέλει να δημιουργήσει υπεραξία να βρει αυτό το εμπόρευμα στην αγορά; Διότι, εξηγεί ο Μαρξ, ο κάτοχος του ιδιαίτερου εμπορεύματος έχει την ελευθερία να μην είναι κάτοχος ενός άλλου εμπορεύματος το οποίο θα πουλούσε, και την ίδια στιγμή είναι αδέσμευτος από κάποιο μέσο το οποίο θα χρησιμοποιήσει για να παράξει. Έτσι έχει στη διάθεσή του μόνο ένα εμπόρευμα το οποίο δεν μπορεί να αποχωριστεί, αυτό της εργασιακής δύναμης. Ένας άλλος λόγος είναι γιατί το θέλει, έχει την ελευθερία να είναι ο μόνος κύριος του εαυτού του και μπορεί να χρησιμοποιήσει τον εαυτό του όπως ο ίδιος ορίζει. Ωστόσο πουλώντας ένα μέρος του εαυτού του με την εργασιακή δύναμη θα πρέπει να προσέχει να μην την πουλήσει συνολικά, καθώς έτσι χάνεται κάθε έννοια ελευθερίας για τον ίδιο και μετατρέπεται σε δούλο. Την ίδια στιγμή το πόσο θα πουλήσει τον εαυτό, δηλαδή πόσο χρόνο από την ζωή του θα προσφέρει στον χρηματοκάτοχο, ο οποίος σε αυτήν την διαδικασία μετονομάζεται κεφαλαιοκράτης, είναι ένα ζήτημα ανοικτό, όπως ανοικτή είναι και η τιμή της εργασιακής δύναμης η οποία ποικίλει από χώρα σε χώρα ανάλογα τις ανάγκες του κάθε πολιτισμού.

Όπως εξηγήσαμε η ανταλλακτική αξία εμφανίζεται στα εμπορεύματα μόνο όσο αυτά υπάρχουν στη σφαίρα κυκλοφορίας (στην αγορά), μετά την ανταλλαγή το μόνο που ενδιαφέρει τον τελικό αγοραστή είναι η χρηστική αξία που αυτά κατέχουν και αυτή καταναλώνεται σε ένα άλλο πεδίο εκτός αυτής της κυκλοφορίας. Για ένα οποιοδήποτε εμπόρευμα η κατανάλωση αυτή γίνεται σε ιδιωτικό χώρο (κατανάλωση τροφής στο σπίτι κτλ), έτσι συμβαίνει και με το περίπλοκο εμπόρευμα την εργασιακή δύναμη. Η εργασιακή δύναμη κάνει το ντεμπούτο της στην αγορά ως δύναμη εργασία και πραγματώνεται στην κατανάλωσή της, ενώ έχει περάσει στα χέρια του κεφαλαιοκράτη που μπορεί να την διαχειριστεί όπως εκείνος θέλει μιας και την

έχει αγοράσει. Η διαφορά αυτού του εμπορεύματος με τα υπόλοιπα εμπορεύματα είναι ότι αυτή είναι η δύναμη που προσθέτει αξία σε άλλα αντικείμενα. Η τιμή της αξία των εμπορευμάτων προέρχεται από την αγορά και τη ζήτηση αυτού, όμως η φυσική τιμή τους είναι ο χρόνος εργασίας που αφιερώθηκε. Στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής αυτή η ιδιωτική εργασία έχει μετατραπεί σε εμπόρευμα και η δική της αξία προσδιορίζεται από τον απλούστατο παράγοντα της συνολικής αξίας των εμπορευμάτων που αυτή καταναλώνει για να συντηρεί τον εαυτό της.

ΠΡΩΤΑΡΧΙΚΗ ΣΥΣΣΩΡΕΥΣΗ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ

Από τον βασικό ανταλλακτικό νόμο όπου το εμπόρευμα είναι η εργασιακή δύναμη βρήκαμε ότι το χρήμα μετατρέπεται σε περισσότερο χρήμα μέσω της διαδικασίας αξιοποίησης (παραγωγική διαδικασία). Δηλαδή η μετατροπή χρήματος σε κεφάλαιο, του κεφαλαίου σε υπεραξία και της υπεραξίας πάλι σε κεφάλαιο. Η διαδικασία αυτή που είναι γνωστή ως κεφάλαιο δεν περιορίζεται μόνο σε μία από αυτές που είδαμε (την ανταλλακτική ή την παραγωγική) αλλά εναλλάσσεται και στις δύο ανάλογα το στάδιο στο οποίο βρίσκεται. Αρχικά την εντοπίσαμε στην ανταλλακτική που αναζητά την εργασιακή δύναμη. Το χρήμα μετατρέπεται ως αξία ίσης τιμής σε εργασιακή δύναμη (εμπόρευμα) και πλέον έχει μπροστά του μονάχα μία υποχρέωση, να την θέσει σε εργασία τοποθετώντας την στην παραγωγική διαδικασία. Εκεί η εργασιακή δύναμη συντελεί εργασία παράγοντας ή προσθέτοντας αξίες σε εμπορεύματα ενώ πληρώνεται βάσει των προσυμφωνημένων τιμών στη βάση της αναγκαίας εργασίας. Η υπόλοιπη αξία που παράγεται στη μορφή της υπεραξίας πηγαίνει στο κεφάλαιο που διαθέτει τα μέσα παραγωγής για να την καταναλώσει ή αξιοποιήσει όπως αυτό επιθυμεί (αποπληρώνοντας τόκους, γαιοπρόσοδος, φόροι και επαναμετατρέποντάς την σε κεφάλαιο). Έτσι βλέπουμε ότι ο μόνος που συντηρεί την παραγωγική διαδικασία είναι η εργασιακή δύναμη καθώς είναι ο μόνος παράγοντας που μπορεί και δημιουργεί αξίες, προϋποθέτοντας ότι η εργασία είναι το βασικό μέτρο της αξίας. Όσο ο κεφαλαιοκράτης δεν εργάζεται μετονομάζει την εργασία της εργασιακής δύναμης (που απέκτησε από την ανταλλαγή) ως δική του, δηλαδή

του κεφαλαίου. Προκύπτει όμως το ζητούμενο πάνω σε ποια αξιακή βάση μπορεί το κεφάλαιο να δεσμεύει την παραγόμενη αξία από την εργασία; Η απλή απάντηση σε αυτό θα ήταν ότι εργάστηκε παλαιότερα και κατάφερε να αποκτήσει ένα Α ποσό και μπορεί τώρα να μισθώνει άλλους για να εργάζονται. Όλη αυτή η αντίληψη προϋποθέτει ότι η εργασία είναι ο βασικός όρος και τρόπος ιδιοποίησης. Όρος που αναφέρεται στην λειτουργία της αστικής κοινωνίας εφόσον έχει εγκαθιδρυθεί. Αναζητώντας τα βαθύτερα αίτια δημιουργίας κεφαλαίου θα πρέπει να ανατρέξουμε σε μία εποχή όπου ο κεφαλαιοκρατικός τρόπος παραγωγής δεν έχει κάνει την εμφάνισή του, δηλαδή σε προηγούμενο κοινωνικο-οικονομικό σύστημα. Επίσης είδαμε από το σχήμα X-E-X' ότι έχει προϋποτεθεί η ύπαρξη χρήματος για την ανταλλαγή. Στην ενότητα αυτή θα εντοπίσουμε τα μέσα με τα οποία βρέθηκε το χρήμα αυτό στα χέρια του κεφαλαιοκράτη και με τους όρους με τους οποίους αξιοποιείται.

Ομοίως θα δούμε πως ο Μαρξ πήρε αυτή την θέση της κλασσικής Πολιτικής Οικονομίας και έθεσε επιπλέον όρους για την ανάπτυξη του κεφαλαίου σε προ-καπιταλιστικές εποχές. Την περίοδο αυτή, της μετάβασης από την φεουδαρχία στην κεφαλαιοκρατία την ονομάζει πρωταρχική συσσώρευση κεφαλαίου και είναι μία διαδικασία που διήρκεσε 4 αιώνες, από τον 14^ο έως και τον 18^ο αιώνα. Κατά την διάρκεια αυτών επιτεύχθηκαν οι δύο βασικοί όροι για την πραγμάτωση της κεφαλαιακής σχέσης: πρώτον ο, χωρισμός της εργασιακής δύναμης από τα μέσα παραγωγής (όρους συντήρησης) ο οποίος οδήγησε σε ακραία φτώχεια την πλειοψηφία του πληθυσμού και, δεύτερον, η συγκέντρωση χρήματος σε συγκεκριμένα χέρια.

ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ ΕΜΦΑΝΙΣΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ (ΜΙΣΘΩΤΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ)

Από τις αρχές του 14^{ου} αιώνα οι φεουδαλικές σχέσεις στην Αγγλία έχουν αρχίσει να φθείρονται σε τέτοιο βαθμό που σχεδόν εξαφανίστηκαν. Σε αντίθεση με την φεουδαρχία όπου η κοινωνική ισχύ μετριόταν από τον πληθυσμό που υπήρχε στο έδαφος του εκάστοτε φεουδάρχη ο οποίος παρείχε στρατιωτική δύναμη στο φέουδο, από τον 14^ο αιώνα η κυριαρχία σε πολιτικό αλλά και σε κοινωνικό επίπεδο εξαρτιόταν από το χρήμα. Οι οικονομικές σχέσεις που προσέφεραν το χρήμα στον γαιοκτήμονα ήταν αυτές της μίσθωσης του εδάφους, της ενοικίασης από την κοινωνική ομάδα των αγρομισθωτών. Έτσι οι δουλοπάροικοι έπρεπε να εκτοπιστούν από τη γη τους και να αναζητήσουν εργασία ως ελεύθεροι εργάτες, ως διαθέσιμη εργασιακή δύναμη για όσους κατείχαν κάποιο κομμάτι γης. Οι αγρομισθωτές βρίσκονταν σε πλεονεκτική

θέση σε σχέση με αυτούς καθώς τους παρέχονταν 16 στρέμματα γης (4 ακρ) μαζί με το σπίτι τους (cottage) καθώς και πρόσβαση στις κοινοτικές γαίες για να εκτρέφουν ζώα ή εμπορεύματα για οικιακή κατανάλωση (καύσιμα κτλ).

Από τα τέλη του 15^{ου} αιώνα η βασιλική εξουσία κατάλαβε ότι οι φεουδάρχες δεν είχαν την οικονομική ισχύ για να συντηρήσουν το βασίλειο και αναζήτησε νέους συμμάχους που θα μπορούσαν να τους προσφέρουν περισσότερη οικονομική ενίσχυση, στράφηκαν λοιπόν στους γαιοκτήμονες. Η επιλογή αυτή της βασιλικής εξουσίας επέφερε ένα δυνατό χτύπημα στην φεουδαρχία απελευθερώνοντας και πάλι μεγάλο πληθυσμό από τα φεουδαλικά δεσμά. Από την μεριά τους οι φεουδάρχες αναγνωρίζοντας ότι αυτή η σχέση είναι αδύνατον να επιβιώσει αλλά και βλέποντας ότι η παραγωγή μαλλιού ήταν πιο κερδοφόρα από την παραγωγή αγροτικών προϊόντων έστρεψαν το βλέμμα τους προς τα εκεί, μετάλλαξαν τα φέουδά τους σε ατομική ιδιοκτησία και δημιούργησαν μεγάλα βοσκοτόπια εκδιώκοντας τον πληθυσμό που μέχρι πρότινος ζούσε εκεί⁷. Η μάζα αυτού του πληθυσμού που αποδεσμεύεται από το φέουδο χωρίς κάποια μέριμνα για την επανατοποθέτησή της σε άλλη περιοχή ήταν καταδικασμένη να μεταναστεύει και να συγκεντρώνεται σε πόλεις εξαθλιωμένη, ούτως ώστε να βρει κάποια εργασία και να μπορέσει να συντηρήσει τον εαυτό της.

Το 1489 ο Ερρίκος Ζ' προσπαθώντας να περιορίσει την εξαθλίωση του πληθυσμού νομοθέτησε (κεφ. 19) για να περιορίσει το πρόβλημα αυτό. Μεταξύ άλλων αναφέρει ότι οι κατοικίες που βρίσκονταν στους βοσκότοπους απαγορεύεται να κατεδαφίζονται εφόσον εμπεριέχεται έκταση 80 στρεμμάτων (20 ακρ) σε αυτές. Και λίγο αργότερα ο διάδοχός του, Ερρίκος Η', νομοθετεί για την ανοικοδόμηση αυτών και ορίζει νομικά την αναλογία βοσκότοπου και καλλιεργήσιμης έκτασης. Οι νόμοι αυτοί που διατηρήθηκαν για ενάμιση αιώνα περίπου είχαν ως αποτέλεσμα την δημιουργία των αγρομισθωτών. Οι αγρομισθωτές για να διατηρήσουν την κατοικία και την καλλιεργήσιμη γη τους όφειλαν στους γαιοκτήμονες ένα ενοίκιο (γαιοπρόσοδος) από το πλεόνασμα της παραγωγής τους ενώ κατάφερναν να μισθώνουν εργάτες στις εκτάσεις αυτές.

⁷«Ακόμη τον 14^ο και στο μεγαλύτερο μέρος του 15^{ου} αιώνα αντιστοιχούσε 1 ακρ (4 στρέμματα) βοσκότοπου σε 2,3 και 4 ακρ αγρού. Στα μέσα του 16^{ου} αιώνα μεταβλήθηκε η αναλογία σε 2 ακρ βοσκότοπου για 2 ακρ αγρού, αργότερα σε 2 ακρ βοσκότοπου 1 ακρ αγρού, έως ότου, τέλος δημιουργήθηκε η ορθή αναλογία των 3 ακρ βοσκότοπου για 1 ακρ αγρού». Κεφάλαιο, σ. 684

Πολύ σημαντικό ρόλο στην διαδικασία αποδέσμευσης του αγροτικού πληθυσμού από τη γη είχε και η Εκκλησιαστική Μεταρρύθμιση τον 16^ο αιώνα. Η διαμάχη του Πάπα με τον Ερρίκο Η' επέφερε τον διαχωρισμό της Ρωμαιοκαθολικής εκκλησίας από την Αγγλική. Η πρώτη κατείχε στην Αγγλία τεράστιες εκτάσεις γης οι οποίες λειτουργούσαν στη βάση των φεουδαλικών σχέσεων. Ο χωρισμός ουσιαστικά απελευθέρωσε τις εκτάσεις και τους δουλοπάροικους μετατρέποντάς τους και πάλι σε μετανάστες και έμμισθους εργάτες στις πόλεις. Οι εκτάσεις δωρίστηκαν κατά κάποιο τρόπο ή πουλήθηκαν σε υπερβολικά χαμηλές τιμές σε αυλοκόλακες και κερδοσκόπους της εποχής παραβλέποντας κάθε νομική διάταξη που όριζε και την παραχώρηση σε φτωχότερα τμήματα της κοινωνίας και χωρικούς. Η κατάρρευση αυτού του τελευταίου θύλακα της φεουδαλικής σχέσης έφερε το τέλος σε κάθε τέτοια μορφή και σχέση παραγωγής για την Αγγλία. Ενώ από την άλλη η τεράστια μάζα δουλοπάροικων που αποδεσμεύτηκαν από την έκταση δεν είχαν πλέον κανένα μέσο για τον βιοπορισμό τους και οδηγήθηκαν για άλλη μια φορά στην εξαθλίωση ωθώντας την Βασίλισσα Ελισάβετ Α' το 1601 να θεσπίσει φόρο για τους άπορους όπως και τον Κάρολο Α' (νόμος 4) που επέκτεινε τον φόρο και κατά την δική του περίοδο αναγνωρίζοντας ουσιαστικά το πρόβλημα, χωρίς, ωστόσο, να αναλαμβάνει κάποιο ουσιαστικό τρόπο δράσης για την επίλυση του προβλήματος.

Μια αγροτική τάξη περισσότερο ανεξάρτητη και από αυτή των αγρομισθωτών, οι Yeoman, είχαν εξαφανιστεί μέχρι και το 1750 ενώ μόλις 50 χρόνια νωρίτερα ήταν από τις πολυπληθέστερες. Η τάξη αυτή χρησιμοποιήθηκε από τον Cromwell για τον εκθρονισμό του Βασιλιά Καρόλου Α' το 1653, λειτουργώντας ως έμμισθοι στρατιώτες⁸. Μέχρι τα τέλη του 18^{ου} αιώνα είχαν χάσει κάθε ιδιότητα του τίτλου αυτού και μετατράπηκαν σταδιακά σε ελεύθερους εργάτες αναζητώντας και αυτοί μία θέση εργασίας στις πόλεις.

Υπό την Παλινόρθωση των Stuart (1659) οι γαιοκτήμονες είχαν αποκτήσει αρκετή εξουσία ώστε να επιβάλλουν μια σειρά από νόμους οι οποίοι ενέτειναν την εξουσία τους. Κατήργησαν κάθε φεουδαλική σχέση απαλλάσσοντάς τους από τις υποχρεώσεις τους προς το κράτος αποζημιώνοντάς το με ελάχιστα ποσά, ενώ επέβαλλαν φόρους στους αγρότες και στον συνολικό πληθυσμό. 29 χρόνια αργότερα (1688) η Ένδοξη Επανάσταση έφερε μαζί με τους γαιοκτήμονες και τους κεφαλαιοκράτες στο προσκήνιο. Οι πρώτοι αγηγώντας κάθε νομικό περιορισμό ιδιοποιήθηκαν, δώρισαν και πούλησαν σε τυπικές τιμές μεγάλες εκτάσεις κρατικών

⁸Ο τίτλος Yeomanry, που κατείχαν ως στρατιώτες, χρησιμοποιείται ακόμη και σήμερα αναφερόμενος στους έφεδρους εθελοντές στρατιώτες του Βρετανικού Στρατού.

γαιών. Η καταλήστευση των κρατικών γαιών γινόταν και τα προηγούμενα χρόνια όμως με περιορισμένη δράση. Η Ένδοξη Επανάσταση στάθηκε η αφορμή για μεγάλες απαλλοτριώσεις κρατικών κτημάτων. Από την μεριά τους οι κεφαλαιοκράτες σιγόνταραν τις κινήσεις αυτές των γαιοκτημόνων καθώς με αυτό τον τρόπο η κρατική γη γινόταν ένα επιπλέον εκποίησιμο εμπόρευμα στην αγορά.

Οι κρατικές αυτές γαίες δεν πρέπει να συγχέονται με τις κοινοτικές καθώς οι δεύτερες αποτελούσαν έναν αρχαίο θεσμό. Στις κοινοτικές γαίες κάθε παραπλήσιος αγρότης (ακτήμονας) είχε το δικαίωμα να αφήνει τα ζώα του να βοσκούν στην περιοχή και παράλληλα επέτρεπε μία σειρά από ιδιωτικές εργασίες για την συντήρηση των κατοίκων. Ωστόσο από τον 15^ο αιώνα ο θεσμός αυτός αμφισβητούνταν περιστασιακά χωρίς να υπάρχει κάποιο ουσιαστικό αποτέλεσμα καθώς οι νόμοι που το προστάτευαν ήταν ακόμη ενεργοί. Από τα τέλη του 18^{ου} αιώνα ο μηχανισμός προστασίας μετατράπηκε σε μηχανισμό επίθεσης προς τις κοινοτικές γαίες. Νέοι νόμοι (BillsofInclosures, 1773) αντικαθιστούν τους παλιούς και πλέον είναι εφικτή η ιδιοποίηση των κοινοτικών γαιών. Παράλληλα οι ακτήμονες που χρησιμοποιούσαν τα κομμάτια αυτά δυσκολεύτηκαν να τα βγάλουν πέρα και αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν κάθε αγροτική δραστηριότητα, με αποτέλεσμα να μετατραπούν σε ελεύθερα χέρια εργασίας και να ακολουθήσουν την μοίρα των δουλοπάροικων. Η διαδικασία αυτή είναι γνωστή ως «περιφράξεις», προκαλώντας και ενισχύοντας τα μονοπώλια αγρομισθωτών και πληθυσμιακή ερήμωση μειώνοντας την πυκνότητα στις περιοχές κατά 90%. Η διαδικασία αυτή ιδιοποίησης κοινοτικών γαιών ολοκληρώνεται τον 19^ο αιώνα οπότε και δεν υπάρχει κανένα ίχνος αυτών σε όλη την Αγγλία ενώ φυσικά δεν γίνεται λόγος για αποζημίωση των αγροτών (ακτημόνων).

Τελευταία διαδικασία απαλλοτρίωσης είναι αυτή της Αποψίλωσης Κτημάτων (ClearingofEstates). Μία διαδικασία όπου έχοντας απαλλοτριώσει κάθε κοινοτική, εκκλησιαστική και κρατική γη φτάνουμε στο σημείο να απαλλοτριώνονται οι ίδιες οι περιοχές κατοικίας και εκτάσεις του αγροτικού και επαρχιακού πληθυσμού. Ως παράδειγμα φέρνει ο Μαρξ την περίπτωση των Κελτών στην Άνω Σκωτία. Η κοινωνική και πολιτική δομή των Κελτών ήταν βασισμένη σε Πατριές (Clan) όπου ο αρχηγός είχε τον ονομαστικό τίτλο όλης της εδαφικής επικράτειας της Πατριάς του. Όταν οι Κέλτες κατατροπώθηκαν από την αγγλική κυβέρνηση σε μια προσπάθειά τους να κατέβουν προς την Νότια Σκωτία, οι αρχηγοί των Πατριών ιδιοποιήθηκαν πλήρως το έδαφος και εκδίωξαν όσους στάθηκαν εμπόδιο. Με τον τρόπο αυτό οι αρχηγοί είχαν πλέον το δικαίωμα της ατομικής ιδιοκτησίας πάνω σε όλη την

έκταση που πρωτύτερα ήταν μοιρασμένη στην Πατριά, αντίστοιχο με τους γαιοκτήμονες στην Αγγλία. Ενώ η συμπεριφορά τους απέναντι στα πρώην μέλη της Πατριάς επικαλύφθηκε από το οικονομικό συμφέρον των ίδιων μετατρέποντας μεγάλες εκτάσεις σε βοσκότοπους αποψιλώνοντας τους κατοίκους των περιοχών. Τον διωγμό των αυτόχθονων πληθυσμών που αρνούσαν να εγκαταλείψουν τις περιοχές τους αναλάμβανε, όπως και σε πολλές άλλες περιπτώσεις, ο Βρετανικός Στρατός χρησιμοποιώντας περιττή βία. Για την αποκατάσταση των Κελτών τους παραχωρήθηκε παραλιακή έκταση, μεταλλάσσοντας τελείως τον τρόπο ζωής τους μιας και ο μόνος τρόπος αναζήτησης τροφής εκεί ήταν το ψάρεμα. Το μαρτύριό τους όμως δεν τελειώνει εδώ, καθώς οι πρώην αρχηγοί τους που είχαν μετατραπεί τώρα σε άπληστους γαιοκτήμονες συνειδητοποίησαν ότι το ψάρεμα μπορεί να επιφέρει κέρδη και τους εκδιώξαν για άλλη μια φορά, μετατοπίζοντάς τους σε άγονα εδάφη όπου τρέφονταν από θηράματα όντας σε μεγάλη εξαθλίωση.

Την ίδια στιγμή τεράστιες εκτάσεις μετατρέπονται σε βοσκότοπους από αγροκαλλιέργειες εκτοπίζοντας τον πληθυσμό. Άγονες περιοχές μετατράπηκαν σε κυνηγότοπους γεμίζοντας τον χρόνο των γαιοκτημόνων της περιοχής και την ίδια στιγμή οι κάτοικοι συρρικνώνονταν και εξαθλιώνονταν. Έτσι με την χρόνια αυτή διαδικασία αποψίλωσης εκτάσεων, εκτοπισμού πληθυσμών, κατάργηση φεουδαλικών σχέσεων αποδεσμεύονται χέρια εργασίας τα οποία αναζητούν κάποιο τρόπο να βγάλουν τα προς το ζην. Η αποδέσμευση τους από την γη ως ιδιωτικό μέσο παραγωγής δημιούργησε την ανάγκη να βρεθεί κάτι νέο το οποίο θα αντικαθιστά τον τρόπο απόκτησης των μέσων επιβίωσής τους, αυτό το νέο εμφανίζεται ως αγορά. Αντί λοιπόν να παράγουν οι ίδιοι ένα σημαντικό τμήμα των αναγκών τους, τώρα θα πρέπει να το αναζητήσουν εξ' ολοκλήρου εκεί, κάτι το οποίο εκτόξευσε την εσωτερική ζήτηση προϊόντων εγκαθιδρύοντας μια σταθερά αυξανόμενη ζήτηση. Από την άλλη για να μπορέσουν να αγοράσουν τα προϊόντα αυτά πρέπει να αναζητήσουν εργασία, να μπουν σε μια νέα παραγωγική σχέση που θα τους προσφέρει μισθό την ίδια στιγμή που οι ίδιοι μετά βίας κατάφερναν και επιβίωναν υπό τις νέες για αυτούς συνθήκες.

ΝΟΜΟΙ ΚΑΙ ΔΙΑΤΑΓΜΑΤΑ ΓΙΑ ΤΙΣ ΣΥΝΘΗΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Επειδή όπως αναφέραμε ήδη, η μεγάλη μάζα των ελεύθερων εργατών βρισκόταν σε εξαθλιωμένη κατάσταση, θα πρέπει στο σημείο αυτό να αναφέρουμε μερικές περιπτώσεις με τις οποίες γίνεται αντιληπτή η κατάσταση στην οποία περιέρχονταν.

Ο πληθυσμός αυτός βρέθηκε στην αναζήτηση εργασίας τόσο ξαφνικά που ήταν πρακτικά αδύνατον να απορροφηθεί από τις μέχρι τότε διαμορφωμένες παραγωγικές σχέσεις. Ενώ η μείωση της αξίας του χρυσού και του χρήματος είχαν ως αποτέλεσμα να αυξηθούν μεν οι εργατικοί μισθοί όχι όμως ανάλογα με την αύξηση της τιμής των προϊόντων. Επίσης όσοι είχαν την ευκαιρία να εισέλθουν στην παραγωγική διαδικασία αδυνατούσαν να προσαρμοστούν και επέλεξαν να είναι επαίτες και αλήτες. Για την καταπολέμηση αυτού του φαινομένου εφαρμόστηκαν σκληροί νόμοι που τους απαγόρευαν να βρεθούν σε μια τέτοια κατάσταση ανεξάρτητα από την προδιάθεσή τους. Οι νόμοι αυτοί εγκαινιάστηκαν το 1530 από τον Ερρίκο Η' ο οποίος προέβλεπε ότι οποιοσδήποτε ήταν ικανός εργασίας απαγορευόταν να επαιτεί και τιμωρούταν με μαστίγωμα. Στην συνέχεια έπρεπε να ορκιστεί ότι θα επιστρέψει στον τόπο του και να αναζητήσει εργασία. Ο νόμος αυτός ενισχύθηκε το 1536 προβλέποντας αυτή την φορά ότι ο επαίτης ή αλήτης που πιάνεται για δεύτερη φορά ξαναμαστιγώνεται και σημαδεύεται αποκόπτοντας του το μισό αυτί, και στην τρίτη υποτροπή του από την εργασία εκτελείται ως εχθρός της κοινότητας.

11 χρόνια αργότερα (1541) ο Εδουάρδος ΣΤ' εκδίδει διάταγμα σύμφωνα με το οποίο όποιος αρνείται να εργαστεί μετατρέπεται σε δούλο του καταδότη του ο οποίος αναλαμβάνει να τον θρέφει και να τον χρησιμοποιεί κατά το δοκούν. Σε περίπτωση που ο δούλος απουσιάσει για 2 εβδομάδες καταδικάζεται σε δουλειά για το υπόλοιπο της ζωής του και σημαδεύεται με πυρακτωμένο σίδερο στο μέτωπο. Εάν προσπαθήσει να αποδράσει εκτελείται ως προδότης, όπως και αν επιχειρήσει κάτι εχθρικό ενάντια στον κύριό του. Από την μεριά τους οι ειρηνοδίκες μπορούν να εκτοπίσουν τους επίδοξους αλήτες στον τόπο γέννησής τους σημαδεύοντάς τους στο στήθος. Από τα «εγκλήματα» αυτών δεν γλιτώνουν ούτε οι απόγονοί τους μιας και τα παιδιά τους μπορούν να απαχθούν από οποιονδήποτε μετατρέποντάς τα σε μαθητευόμενους του (apprentice). Και πάλι σε περίπτωση που το παιδί προσπαθήσει να δραπετεύσει μετατρέπεται σε δούλο για το υπόλοιπο της ζωής του. Στην τελευταία πρόβλεψη του Εδουάρδου ΣΤ' αναφέρεται ότι οι άποροι θα πρέπει να απασχολούνται από τα άτομα που τα εκτρέφουν. Μια πρόβλεψη που διατηρήθηκε μέχρι και τον 19^ο αιώνα.

Το 1572 η Βασίλισσα Ελισάβετ Α' πρόσθεσε επιπλέον τιμωρίες για τους επαίτες. Για νέους άνω των 14 ετών προέβλεπε μαστίγωμα, και στιγματισμό εάν κανείς δεν το θέλει για εργασία για δύο συνεχόμενα έτη. Ενώ σε περίπτωση υποτροπής πρέπει να εκτελούνται άμεσα αυτή την φορά.

Ο διάδοχος της Ελισάβετ, ο Ιάκωβος Α' της Αγγλίας ενίσχυσε με την σειρά του τις τιμωρίες των επαιτών με την διαφορά ότι ήταν πλέον στην αρμοδιότητα των ειρηνοδικών να ορίσουν τις ποινές που αφορούν το μαστίγωμα. Ωστόσο ο νόμος έγινε σκληρότερος όσον αφορά την δεύτερη σύλληψη, αντί για σημάδεμα προβλέπει τώρα άμεση εκτέλεση.

Ας σταθούμε και λίγο στον μισθό των εργατών οι οποίοι έβρισκαν μετά από όλες αυτές τις πιέσεις μια θέση εργασίας. Από τον 14^ο αιώνα δημοσιεύεται το πρώτο διάταγμα για τον γενικό ορισμό του εργατικού μισθού στην Αγγλία. Αφορμή στάθηκε η πανώλη που κατατρόπωσε τον εργατικό πληθυσμό με αποτέλεσμα οι εργοδότες να μην βρίσκουν ικανοποιητικές τιμές μισθών για τα συμφέροντά τους. Ο Εδουάρδος Γ' εκδίδει το 1349 το Statute of Laborers (Καταστατικό των Εργατών) το οποίο ορίζει έναν ανώτερο μισθό και μια συγκεκριμένη εργάσιμη μέρα. Όριζε ανώτερο για να περιορίσει τους εργάτες από το να ζητούν αυξημένο ως μία από τις πρακτικές που στρέφονταν ενάντια στην εργασιακή δύναμη και υπέρ των εργοδοτών.

Το 1496 ο Ερρίκος Ζ' προσθέτει στο Καταστατικό αυτό και τα όρια της εργάσιμης μέρας με διάρκεια 14-15 ωρών με ενδιάμεσα διαλλείματα διάρκειας 3 ωρών. Το 1562 η Ελισάβετ Α' συμπληρώνει σε αυτό μια μείωση στο διάλλειμα κατά 1 ώρα το χειμώνα και μισή το καλοκαίρι. Ενώ εξουσιοδότησε τους ειρηνοδίκους να ορίζουν τους μισθούς ανάλογα την εποχή και την τιμή των εμπορευμάτων της κάθε περιοχής. Η ίδια επίσης όρισε ποινή φυλάκισης σε όσους προσφέρουν μεγαλύτερο μισθό από τον νομικά προδιαγεγραμμένο. Για να καταλάβουμε πόσο στρεφόταν προς το συμφέρον των εργοδοτών η κρατική εξουσία αρκεί να παρατηρήσουμε ότι αυτός που προσφέρει τον μισθό τιμωρείται με δεκαήμερη φυλάκιση ενώ αυτός που τον δέχεται με 21 μέρες. Στη συνέχεια ο διάδοχος της Βασίλισσας Ελισάβετ, ο Ιάκωβος Α' μετέθεσε στους ειρηνοδίκους την εξουσία να ορίζουν τον μισθό σε περισσότερους κλάδους.

Ο 19^{ος} αιώνας χαρακτηρίζεται όπως θα δούμε από μία προσπάθεια να εξισορροπηθεί η βελτίωση των συνθηκών εργασίας αλλά και διαβίωσης της εργατικής τάξης, που τρέχει παράλληλα με τον καθορισμό του εργατικού μισθού και την οριοθέτηση της εργάσιμης μέρας. Και από την άλλη την άντληση υπεραξίας ικανοποιητικών επιπέδων για το κεφάλαιο. Ενώ πρωτύτερα, ήδη από τα τέλη του 18^{ου} αιώνα, είχε αρχίσει ο διάλογος για τον ορισμό αυτών.

Όσον αφορά τον εργατικό μισθό βλέπουμε την προσπάθεια ορισμού του από το 1796 από τον Whitbeard και την νομοθέτηση το 1813 (464 χρόνια αργότερα από τον πρώτο νόμο για τον εργατικό μισθό) να αναφέρει ότι ο εργοστασιάρχης/εργοδότης μέσω σύμβασης ορίζει τον εργατικό μισθό. Ωστόσο αυτό δεν έλυσε το πρόβλημα καθώς οι κυρώσεις που προβλέπονταν προς το κάθε μέρος της σύμβασης έγερνε εις βάρος του εργάτη. Από την άλλη όσον αφορά την εργάσιμη ημέρα υπήρχε ο διάλογος αρχικά ανάμεσα σε αυτούς που ήθελαν μια μείωση της εβδομαδιαίας εργασίας γιατί «οι γενναίοι Άγγλοι πολεμιστές οφείλουν την ανατροφή τους στο Συνταγματικό πνεύμα της Ελευθερίας και στο αγγλικό ροσμίφ και την πουτίγκα»⁹ και από την άλλη ότι θα ήταν προτιμότερο μία αύξηση της τιμής των προϊόντων, με μείωση της διάρκειας της εργάσιμης μέρας και εν τέλει αύξηση της εβδομαδιαίας εργασίας.¹⁰ Θα δούμε πως διαμορφώθηκε αυτός ο διάλογος και σε πολιτικό επίπεδο αργότερα.

Μέσα σε αυτές τις διατάξεις και συνθήκες αναγκάστηκε να προσαρμοστεί ο απαλλοτριωμένος αγροτικός πληθυσμός. Αυτήν την κρατική βία και τρομοκρατία έπρεπε να δεχθεί αρχικά, μέχρι εν τέλει να δώσει βουβά την έγκρισή του στις νέες παραγωγικές σχέσεις. Από την μεριά του το κεφάλαιο είχε βρει μέσα από αυτές τις πρακτικές όλη την εργασιακή δύναμη που επιζητούσε. Οι καταναγκαστικοί νόμοι και η μόνη διέξοδος για εργασία που ήταν αυτή της κεφαλαιοκρατικής σχέσης, παρείχαν την δυνατότητα να διατηρηθεί ο μισθός σε χαμηλά επίπεδα χωρίς καμία μορφή αντίστασης επιζήμια για το ίδιο.

Το νέο προλεταριάτο δεν είχε κανένα τρόπο διεκδίκησης μιας καλύτερης, πιο ανθρώπινης ζωής, καθώς η συνδικαλιστική δράση, ο βασικός και πιο αποτελεσματικός τρόπος, ήταν παράνομος από τον 14^ο αιώνα μέχρι και τον 19^ο αιώνα οπότε κατέπεσε υπό τις πιέσεις της εργατικής τάξης. Το 1825 καταργείται μετά από αιώνες ο αντισυνδικαλιστικός νόμος, ενώ το 1859 και το 1871 εκτοπίζονται από τη νομική σφαίρα και τα τελευταία ψήγματα αυτών με την αναγνώριση των συνδικάτων (Trades' Unions). Ωστόσο αντικαταστάθηκαν από νόμους που τροποποιούσαν την ποινική νομοθεσία σε σχέση με την χρήση βίας, απειλών και παρενοχλήσεων. Ήταν μια έξυπνη κίνηση ώστε να ποινικοποιηθεί η απεργιακή δράση των συνδικάτων αλλά και οι ανταπεργίες των εργοστασιαρχών. Μεταγενέστερες προσπάθειες που έγιναν για να απεγκλωβιστεί η εργατική τάξη από αυτό το ποινικό αδίκημα έπεσαν στο κενό,

⁹Κεφάλαιο, σ. 245

¹⁰Στο ίδιο, σ. 246

ενώ αργότερα επέτρεψαν στους ειρηνοδίκες και δικαστές να διαλύουν κάθε εργατική ένωση με το πρόσχημα της συνωμοσίας.

ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ ΕΜΦΑΝΙΣΗΣ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ ΜΕ ΤΗΝ ΜΟΡΦΗ ΣΥΣΣΩΡΕΥΜΕΝΟΥ ΧΡΗΜΑΤΟΣ

Έχουμε αναφέρει μέχρι τώρα τους τρόπους με τους οποίους «απελευθερώθηκε» η εργασιακή δύναμη από τα δεσμά των φεουδαλικών σχέσεων και στο πλαίσιο το οποίο περιήλθε, τη βίαιη μορφή που αυτή πήρε είτε της άμεσης φυσικής βίας με την διαμεσολάβηση του στρατού και της αστυνομίας, είτε της βίας ως μορφής φτώχειας και εξαθλίωσης που τους ανάγκασε να δεχθούν οποιαδήποτε νέα παραγωγική σχέση. Την ίδια περίοδο και καθ' όλη την διάρκεια δημιουργίας του προλεταριάτου εμφανίζεται και η δεύτερη συνθήκη της πρωταρχικής συσσώρευσης, η γέννηση του κεφαλαίου στη μορφή συγκεντρωμένου χρήματος ή/και μέσω παραγωγής.

Αναφέραμε ελάχιστα για τους αγρομισθωτές καθώς αυτοί συντελούν μια ιδιόμορφη τάξη. Για ενάμιση αιώνα είχαν ένα νομικό καθεστώς το οποίο τους προστάτευε (Ερρίκος Ζ' και Η', 15^{ος} – 17^{ος} αιώνας) ενώ η εργασία τους δεν διέφερε και πολύ από αυτή των απλών αγροτών με την διαφορά ότι οι ίδιοι μπορούσαν να μισθώνουν εργάτες νοικιάζοντας εκτάσεις γης από τους γαιοκτήμονες. Η λειτουργία αυτή του αγρομισθωτή του προσέφερε επίσης την ικανότητα να διαχειρίζεται ο ίδιος ένα μέρος του πλούτου της κοινωνίας. Ήταν ο ίδιος που μίσθωνε τους εργάτες του, ο ίδιος που πλήρωνε την γαιοπρόσοδο στον γαιοκτήμονα και ο ίδιος που πλήρωνε τους φόρους στο κράτος. Με τον τρόπο αυτό φαίνεται ότι από τα δικά του χέρια εξαρτάται κατά ένα μεγάλο μέρος οικονομικά οι κοινωνικές τάξεις αυτές. Και σαφώς εκμεταλλευόταν την θέση του για να αποσπά όλο και μεγαλύτερο μερίδιο από το συνολικό παραγόμενο προϊόν για ιδιωτική κατανάλωση ή ακόμη και για αποθησαυρισμό. Ωστόσο ο ραγδαίος πλουτισμός του δεν προέκυψε μόνο από εκεί. Την περίοδο της γεωργικής επανάστασης στα τέλη του 15^{ου} αιώνα και αρχές 16^{ου} και καθώς η ιδιοποίηση των κοινοτικών βοσκότοπων και η απαγόρευση των ακτημόνων να συντηρούν δικά τους ζώα εκεί τους έδωσε το προνόμιο να είναι οι μόνοι που είχαν την δυνατότητα να οικειοποιούνται το μαλλί και την κτηνοτροφική παραγωγή. Επίσης τον 16^ο αιώνα σημειώθηκε η σημαντική πτώση στην αξία των ευγενών μετάλλων και κατά συνέπεια του χρήματος με αποτέλεσμα να τους παρέχεται η ευκαιρία να μειώνουν τον μισθό των εργατών τους ενώ παράλληλα η αύξηση της τιμής των προϊόντων συνέβαλε με την σειρά

της στην συγκέντρωση μεγάλων ποσοτήτων χρήματος στα χέρια τους. Την ίδια περίοδο πάλι η ενοικίαση των κτημάτων τους από τους γαιοκτήμονες διαρκούσε για 99 χρόνια πράγμα που σημαίνει ότι το ενοίκιο παρέμενε σταθερό ανεξάρτητα από την μείωση της αξίας του χρυσού και του χρήματος.

Με την διαδικασία αυτή παρατηρείται ότι η δημιουργία μιας τέτοιας κεφαλαιοκρατικής τάξης ήταν αποτέλεσμα γεγονότων ανεξάρτητα από την επιρροή της ίδιας και πήρε αρκετό χρόνο για να ολοκληρωθεί. Από την άλλη δημιουργήθηκε μία μορφή κεφαλαίου με πολύ πιο γοργούς ρυθμούς και συνέβαλλε το ίδιο με ενεργό τρόπο στην διαδικασία συσσώρευσης χρήματος. Το τμήμα του κεφαλαίου αυτού μας ενδιαφέρει περισσότερο, όχι λόγω της διαδικασίας που ακολούθησε για να εμφανιστεί, αλλά γιατί έγινε κυρίαρχο στην οικονομία της Αγγλίας κυρίως από τον 19^ο αιώνα και έπειτα, γεγονός που θα μας απασχολήσει στη συνέχεια. Το βιομηχανικό κεφάλαιο έχει μία ιστορία γένεσης που όπως θα δούμε επηρέασε ολόκληρο τον κόσμο και όχι μόνο το εσωτερικό της Αγγλίας.

Σε αντίθεση με το κεφάλαιο των αγρομισθωτών, το βιομηχανικό ακολούθησε εν μέρει την διαδικασία που συντέλεσαν και οι μάστορες στις συντεχνίες κατά την διάρκεια του Μεσαίωνα. Δηλαδή όποιος προλάβαινε να φτάσει πρώτος στα κέντρα των πόλεων ανακηρυσσόταν μάστορας. Με τον ίδιο τρόπο και το έκανε το ντεμπούτο του κατά την βιοτεχνική περίοδο αποκτώντας απαλλοτριωμένα μέσα παραγωγής. Αρχικά το εντοπίζουμε ως χρήμα κατά τον Μεσαίωνα στη μορφή του εμπορικού και του τοκογλυφικού κεφαλαίου. Όμως έμεινε ανεκμετάλλευτο για αρκετά χρόνια λόγω της κυριαρχίας των φεουδαλικών σχέσεων παραγωγής με αποτέλεσμα να αποθησαυρίζει όλο και περισσότερο χρήμα. Με την καθαίρεση των παλαιών σχέσεων, με την εκδίωξη του αγροτικού πληθυσμού και την αύξηση ζήτησης προϊόντων το έως πρότινος τοκογλυφικό και εμπορικό κεφάλαιο βρήκε την ευκαιρία να εγκατασταθεί σε περιοχές και πόλεις με αδύναμο συντεχνιακό ή νομοθετικό περιβάλλον, κυρίως λιμάνια, οικοδομώντας βιομηχανικές ή βιοτεχνικές ζώνες.

Σημαντικό ρόλο στην αναβίωση του βιομηχανικού κεφαλαίου και κατ' επέκταση της πρωταρχικής του συσσώρευσης έχει στα τέλη του 17^{ου} αιώνα η κρατική εξουσία (ως μορφή βίας και εξαναγκασμού αλλά και οικονομικής πολιτικής) η οποία στήριξε με κάθε δυνατό τρόπο την διαδικασία αυτή. Το αποικιακό σύστημα, ο δημόσιος δανεισμός και χρέος, η φορολογία και το προστατευτικό σύστημα ήταν τα εργαλεία της κρατικής εξουσίας με τα οποία επιταχύνθηκε η όλη διαδικασία. Η ανάγκη για την χρήση τέτοιων μεθόδων έγκειται στο γεγονός

ότι ήταν αναγκαία η ανάπτυξη του συγκεκριμένου κεφαλαίου αφού ήταν ο μόνος τρόπος να ικανοποιηθεί η εγχώρια αγορά.

Για να τα πάρουμε με την σειρά σημαντικότητας, όπως τα έχει τοποθετήσει και ο Μαρξ, θα αναφερθούμε αρχικά στο αποικιακό σύστημα της Αγγλίας (όπως και άλλες χώρες αλλά σε αυτήν θα επικεντρωθούμε). Η Βρετανική Αυτοκρατορία ήταν η μεγαλύτερη που γνώρισε ο κόσμος και βασίστηκε για να χτιστεί σε ένα σκληρό αποικιακό σύστημα και κατά την περίοδο που αναφερόμαστε (16^{ος} – 18^{ος} αιώνας). Στην Ινδία, την αγαπημένη περιφέρεια της αυτοκρατορίας, οι Άγγλοι μηχανεύτηκαν διάφορους τρόπους καταλήστευσης του πλούτου της χρησιμοποιώντας μορφές βίας που θα ζήλευε κάθε φιλοπόλεμη χώρα. Η βία που ασκούσαν στους Ινδούς χαρακτηρίζεται από τα παραδείγματα των τεχνητών ελλείψεων σε προϊόντα, όπως το 1769 ή το 1866. Ουσιαστικά αγόραζαν το σύνολο του παραγόμενου ρυζιού χωρίς να το επαναφέρουν στην αγορά παρά μόνο εάν η τιμή του ήταν αρκετή για να ικανοποιήσει την απληστία τους. Αποτέλεσμα αυτού εκατομμύρια να λιμοκτονούν και τουλάχιστον ένα εκατομμύριο να πεθαίνει από τον λιμό. Διαμηνύοντας ως δικαιολογία τον Χριστιανισμό κατάφεραν μέσω της εταιρίας Ανατολικών Ινδιών να δημιουργήσουν ένα μονοπωλιακό καθεστώς για πολλά προϊόντα της ινδικής αγοράς, καθώς μονοπωλούσαν στις εμπορικές διαδρομές από και προς την Ινδία ελέγχοντας τις τιμές και διατηρώντας τις σε αρκετά υψηλά επίπεδα. Η εμπέδωση της κυριαρχίας τους βασίστηκε και σε άλλους τρόπους όπως η επικήρυξη Ινδών αλλά και παιδιών (100 λίρες στερλίνες για τους άντρες και 50 για παιδιά και γυναίκες) που δεν δέχονταν την εξουσία τους στην περιοχή. Με τέτοιες διαδικασίες έκαναν την εμφάνισή τους τεράστια ποσά χρήματος που ήταν έτοιμα να αξιοποιηθούν σε βιομηχανικό κεφάλαιο. Το συγκεκριμένο σύστημα αποικιοκρατίας ουσιαστικά έληξε τον 20^ο αιώνα.

Ο δεύτερος τρόπος με τον οποίο το ανερχόμενο βιομηχανικό κεφάλαιο κατάφερε να δημιουργήσει περιουσία ανέξοδα ήταν αυτός του δημόσιου δανεισμού. Στον σημερινό αναπτυγμένο καπιταλισμό αλλά και στις απαρχές του, το κράτος είναι αυτό που θα εγγυηθεί τον χωρισμό που κατάφερε το κεφάλαιο κατά την πρωταρχική συσσώρευση, δηλαδή τον χωρισμό των μέσων παραγωγής (ή όρων παραγωγής) από τις παραγωγικές δυνάμεις. Όλη η χρόνια διαδικασία της πρωταρχικής συσσώρευσης εδραιώνεται και μονιμοποιείται με το αστικό κράτος. Η βίαιη απαλλοτρίωση του αγροτικού πληθυσμού στην Αγγλία, η ανέξοδη απόκτηση των μέσων παραγωγής από τμήματα του κεφαλαίου, νομιμοποιείται με το κράτος που συσσωρεύει αυτή την δυναμική και την διατηρεί χρησιμοποιώντας την κρατική εξουσία,

δηλαδή την άσκηση φυσικής βίας ή των μηχανισμών κυριαρχίας του (φορολογία κτλ). Μέσα σε αυτήν την λειτουργία του κράτος οφείλει να μην παρεκτρέπεται και για να επιτευχθεί αυτό εδραιώθηκε μαζί του και το σύστημα του δημόσιου δανεισμού και του δημόσιου χρέους ως εγγυητής της κυριαρχίας του κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής προς τον κρατικό μηχανισμό. Η αμφισβήτηση του δημόσιου χρέους, μας λέει ο Μαρξ έγινε τον νέο αμάρτημα σαν εκείνο προς το Άγιο Πνεύμα. Ουσιαστικά το δημόσιο χρέος είναι η εκποίηση του ίδιου ούτως ώστε να μπορέσει να καλύψει τις έκτακτες ανάγκες του συνάπτοντας μία δανειακή σύμβαση, ενώ από την άλλη προσφέρει στους πιστωτές την δυνατότητα να πουλούν και να αγοράζουν κρατικά ομόλογα σαν να έχουν στην κατοχή τους κανονικό χρήμα. Με πιο απλά λόγια οι πιστωτές δανείζουν στο κράτος ένα Χ ποσό υπογράφοντας μία σύμβαση, ενώ γνωρίζουν ότι το ποσό αυτό μαζί με τους τόκους θα το πάρουν πίσω, καθώς κανέναν δεν συμφέρει η χρεοκοπία του κράτους, και κυρίως την πολιτική εξουσία. Έτσι χωρίς να έχουν χρήμα στα χέρια τους μπορούν να συνεχίσουν τις εμπορικές συναλλαγές τους αντικαθιστώντας το χρήμα με κρατικά ομόλογα. Δεν έχουν ουσιαστικά χάσει τίποτα από τις τσέπες τους. Με τον μαγευτικό αυτό τρόπο οι πιστωτές μπορούν εκ νέου να δανείζουν και να συνεχίσουν την διαδικασία αυτή όσο τους δίνεται η ευκαιρία αποκτώντας τεράστια χρηματικά ποσά μέσω των τόκων.

Από την μεριά του το κράτος επειδή είναι αυτό που εγγυάται τον χωρισμό παραγωγικών μέσων και δυνάμεων δεν συμμετέχει σε αυτήν την διαδικασία (την παραγωγική). Δεν έχει την δυνατότητα να παράγει αξίες και να καλύπτει με αυτόν τον τρόπο τα έξοδά του, είτε αυτά είναι μισθοί κρατικών αξιωματούχων είτε είναι δημόσιο χρέος, με αποτέλεσμα να πρέπει να αποσπά ένα τμήμα της παραγόμενης αξίας μέσω της φορολογίας. Με τον τρόπο αυτό, όπως αναφέρει ο DeWitt, η φορολογία που επιβάλλεται στους κατοίκους μιας χώρας, επιβαρύνει τις υποχρεώσεις τους καθιστώντας τους υποτακτικούς, λιτοδίαιτους, και υπερφορτωμένους με εργασία για την κάλυψη των αναγκών και των φόρων που τους αντιστοιχούν. Το φορολογικό σύστημα εν τέλει όσο και αν δεν έχει άμεση σχέση με την πρωταρχική συσσώρευση, είναι η πηγή πλουτισμού και μεγέθυνσης του χρήματος των πιστωτών, όπως επίσης αυξάνει την επιρροή της οικονομικής (χρηματοπιστωτικής) εξουσίας στην πολιτική καθιστώντας την υποχείριο στα χέρια της.

Ο προστατευτισμός, επίσης, ήταν ουσιαστικά η κρατική ενίσχυση στο εγχώριο κεφάλαιο απέναντι στους επεκτατικούς στόχους των ξένων κεφαλαίων. Οι αυξημένοι δασμοί εισαγωγής

και οι επιδοτούμενες από το κρατικό ταμείο εξαγωγές ισχυροποιούν το βιομηχανικό κεφάλαιο στην εγχώρια αγορά.

Τέλος, από τις πιο βάνανυες πρακτικές της περιόδου εκείνης για την συσσώρευση χρήματος προς όφελος του κεφαλαίου είναι αυτή του δουλεμπορίου. Η Αγγλία μπορούσε να προμηθεύει τις αποικίες της με δούλους από την Αφρική, όπως στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής, την Ινδία και αργότερα με την Σύμβαση του Ασιέντο και την Λατινική Αμερική. Με τον τρόπο αυτό ολόκληρες πόλεις αναβίωσαν και έγιναν βιομηχανικές ζώνες, όπως το Λίβερπουλ το οποίο μέσα σε 6 δεκαετίες αύξησε τα δουλεμπορικά πλοία της κατά 900% (1730-1792). Το δουλεμπόριο ήταν μια σημαντική προσθήκη χρήματος στα χέρια των δουλέμπορων και ταυτόχρονα μια πολύ φτηνή λύση για την απόσπαση υπεραξίας από την εργασία των δούλων.

Μέσα από αυτές τις διαδικασίες δημιουργήθηκε το κεφάλαιο σε προ-καπιταλιστική περίοδο και φυσικά δεν τις εγκατέλειψε ούτε όταν κατάφερε να κυριαρχήσει στην παραγωγή, αντιθέτως τις ενέτεινε. Η καταναγκαστική εργασία μέσω της αυστηρότητας των νόμων, η συνεχόμενη δημιουργία ελεύθερης εργασιακής δύναμης, η καταλήστευση των αποικιών, ο δημόσιος δανεισμός, η επιλεκτική φορολογία, το προστατευτικό σύστημα και το δουλεμπόριο δημιούργησαν μια ισχυρή κεφαλαιοκρατική τάξη στην Αγγλία. Το τέλος όλης αυτής της διαδικασίας (πρωταρχικής συσσώρευσης) επήλθε όταν ήταν πλέον αναγκαία η μαζικότερη απασχόληση εργατών στις νέες βιοτεχνίες και στα αναδυόμενα εργοστάσια. Με άλλα λόγια με την επέλαση της βιομηχανικής επανάστασης στα τέλη του 18^{ου} αιώνα. Η δημιουργία τεχνολογικών μέσων για μαζικότερη και πιο συγκεντρωμένη παραγωγή έφερε την ανάγκη για περισσότερα χέρια εργασίας τα οποία υπήρχαν στους νέους και τα παιδιά που ήταν συγκεντρωμένα στα workhouses ως άμεση φτηνή λύση.

Το πέρασμα, λοιπόν, στην κεφαλαιοκρατική παραγωγή εγκαινιάστηκε από την παιδική εργασία. Μονομιάς τα εργοστάσια μετατράπηκαν στα νέα workhouses καθώς η ανάγκη για ειδικευμένους εργάτες δεν υπήρχε όσο η πολυπλοκότητα και η δυσκολία της παραγωγής αντικαταστάθηκε από τις μηχανές. Πλέον μια βαριά δουλειά μπορεί να την κάνει και ένα παιδί με μία κατάλληλη μηχανή. Περιοχές όπως το Ντεμπσερ, το Νοτιγχαμσερ και το Λάνκασερ μετατράπηκαν γρήγορα σε μαρτυρικούς τόπους για τα παιδιά τα οποία για να μπορέσουν να αποπροσανατολίσουν την πείνα τους μαστιγώνονταν. Από την άλλη οι θάνατοι των παιδιών-εργατών ήταν συχνοί και οφείλονταν κυρίως στις κακουχίες που επικρατούσαν στους χώρους εργασίας, στον ελλιπή μισθό που δεν επαρκούσε για την σωστή διατροφή τους, αλλά και στις

αυτοκτονίες αρκετών που δεν άντεχαν μια τέτοια ζωή. Από την μεριά του οι κεφαλαιοκράτες επιδίωκαν τέτοιες πρακτικές γιατί τους προσέφεραν τεράστια κέρδη χωρίς, ωστόσο, να είναι αρκετά. Έτσι πρόσθεσαν και την νυχτερινή εργασία στον κατάλογο των εργασιακών συνθηκών η οποία απαρτιζόταν κυρίως και πάλι από παιδιά.

Η διαδικασία που περιεγράφηκε είναι η λεγόμενη πρωταρχική συσσώρευση κεφαλαίου, μια διαδικασία που μόνο ήπια, ειρηνική και ελεύθερη δεν μπορεί να χαρακτηριστεί. Αυτή όμως είναι η απαρχή του κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής. Με τέτοιους τρόπους το κεφάλαιο κατάφερε να συγκεντρώσει τα χρηματικά ποσά για να χτίσει στη συνέχεια τις σύγχρονες βιομηχανίες και με τέτοιους τρόπους βρήκε το «μαγικό» του εμπόρευμα στην αγορά ως «ελεύθερο» για να μπορεί να αποσπά την υπερεργασία του. Από την άλλη το κεφάλαιο του 19^{ου} αιώνα είχε αναπτυχθεί σε μεγάλο βαθμό και ευελπιστούσε να διατηρήσει τις συνθήκες εργασίας που χρησιμοποιήθηκαν και τους προηγούμενους αιώνες βρίσκοντας ωστόσο μπροστά του έναν νέο, πιο οργανωμένο και απειλητικό αντίπαλο ο οποίος διεκδικεί με την σειρά του ένα επιπλέον μερίδιο από την παραγωγική διαδικασία.

Η ΕΡΓΑΣΙΜΗ ΜΕΡΑ

Περνώντας τώρα στο βασικό μας θέμα θα αναλύσουμε παρακάτω με ποια κριτήρια μπορεί να οριστεί η εργάσιμη μέρα στο αναπτυγμένο κεφαλαιοκρατικό τρόπο παραγωγής. Η περίοδος που μας ενδιαφέρει ξεκινάει από την στιγμή που το κεφάλαιο καταφέρνει να επικρατήσει στην παραγωγή της Αγγλίας, μέχρι την στιγμή που περιέρχεται σε υποχρεωτικό περιορισμό της εργάσιμης μέρας γενικευμένο για όλους τους κλάδους εργασίας. Μπορεί καθ' όλη την διάρκεια να εντοπίζονται περιορισμοί, όμως η γενίκευσή τους είναι αυτή που μας ενδιαφέρει, δηλαδή θα αναφερθούμε στην περίοδο από το 1802 μέχρι το 1864. Η περίοδος αυτή δεν επιλέγεται τυχαία από τον Μαρξ, καθώς όπως θα δούμε παρακάτω είναι τότε που το κεφάλαιο επιζητά διακαώς την διεύρυνση της εργάσιμης μέρας. Είναι τότε που το κεφάλαιο έχει την ευκαιρία να απαρνηθεί εν μέρει την τεχνολογική ανάπτυξη και να υιοθετήσει ως επί το πλείστον τα τεχνολογικά μέσα που κληροδότησε από την βιοτεχνική περίοδο και να τα θέσει σε εργασία όλο και περισσότερες ώρες.

Πριν από αυτό, όμως ο Μαρξ θεωρεί αναγκαίο να μας εξηγήσει τις μορφές υπερεργασίας που συναντάμε στην σε διάφορες κοινωνικές δομές. Αυτή της κεφαλαιοκρατικής παραγωγής και της φεουδαλικής. Ο λόγος που το κάνει αυτό είναι για να μας τονίσει ότι όλα τα κοινωνικο-οικονομικά συστήματα μέχρι ένα βαθμό εμπεριέχουν την υπερεργασία ως συστατικό στοιχείο μαζί με την αναγκαία εργασία, καθώς επίσης θέλει να δώσει επιπλέον έμφαση ως προς τον χαρακτήρα που αυτή λαμβάνει στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής, όπου η υπερεργασία είναι η κινητήριος δύναμη ολόκληρης της παραγωγικής διαδικασίας και συνάμα της κοινωνίας.

Στην συνέχεια θα επανέλθουμε στο αρχικό ερώτημα και θα εντοπίσουμε έναν ταξικό αγώνα που προέκυψε την περίοδο αυτή ο οποίος έχει καθοριστικό ρόλο. Σημαντικό είναι να έχουμε στο νου μας ότι προϋποτίθεται πως η εργασιακή δύναμη όταν βρίσκεται στην ανταλλακτική διαδικασία μετέχει ισότιμα ως προς τα άλλα εμπορεύματα και πωλείται στην αξία της, δηλαδή η τιμή της είναι ακριβώς η τιμή των εμπορευμάτων που είναι αναγκαία για την αναπαραγωγή της. Όταν δηλαδή η εργασιακή δύναμη εισέρχεται στην διαδικασία ανταλλαγής γνωρίζει ότι ανεξαρτήτως πόσες ώρες θα εργαστεί ο μισθός της θα είναι αρκετός για να επιβιώσει. Εμμένοντας στην θεωρητική προσέγγιση του Μαρξ, θα τον ακολουθήσουμε στην προσπάθειά του να μας δώσει την απάντηση στο ερώτημά μας. Δηλαδή, πώς και βάσει ποιων παραγόντων ορίζεται η διάρκεια της εργάσιμης μέρας.

ΤΑ ΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΡΓΑΣΙΜΗΣ ΜΕΡΑΣ

Όπως είδαμε στην ανταλλακτική διαδικασία, μια οποιαδήποτε ανταλλαγή εμπορευμάτων γίνεται εάν και εφόσον αυτά έχουν την ίδια αξία. Σύμφωνα με αυτόν τον νόμο και η εργασιακή δύναμη οφείλει να πωλείται στην αξία της. Η αξία ορίζεται από τον χρόνο που είναι κοινωνικά αναγκαίος για την αναπαραγωγή της ίδιας ή της οικογένειάς της, όπως ακριβώς συμβαίνει και με τα υπόλοιπα εμπορεύματα. Μέσα σε αυτό βλέπουμε ότι η εργασιακή δύναμη, όσο ενυπάρχει μέσα στον άνθρωπο (ως φορέα αυτού του εμπορεύματος), χρειάζεται να συντηρηθεί καταναλώνοντας κάποιες χρηστικές αξίες τις οποίες και πρέπει να αγοράσει. Η καταβολή της εργασιακής δύναμης έναντι μισθού προσφέρει σε αυτόν τα χρήματα (ως μέσο πληρωμής) τα οποία θα χρησιμοποιήσει για να τα ανταλλάξει με τα απαραίτητα για αυτόν μέσα διαβίωσης (τροφή, ρούχα, καθαριστικά κτλ). Επομένως η αξία της εργασιακής δύναμης οφείλει να προκαθοριστεί από το σύνολο των τιμών των εμπορευμάτων αυτών.

Εάν υποθέσουμε ότι χρειάζονται 50 λίρες καθημερινά για την ανανέωση της εργασιακής δύναμης, τότε ο καθημερινός μισθός, σύμφωνα με τους νόμους που διέπουν την ανταλλακτική διαδικασία, θα ανέρχεται σε 50 λίρες. Ο Μαρξ μας δίνει το παράδειγμα των 6 ωρών ως χρόνο εργασίας κατά τον οποίο ο εργάτης μπορεί να παράξει τα εμπορεύματα τα οποία θα ικανοποιήσουν τις ανάγκες του, επομένως θα πρέπει να ανταλλάσσει 50 λίρες για 6 ώρες εργασίας. Εάν θελήσει να εργαστεί παραπάνω για 3 ώρες τότε θα αντάλλασσε για 75 λίρες. Ωστόσο εάν το προσγειώσουμε λίγο θα δούμε ότι η εργασία που καταβάλει ένας εργαζόμενος ως μισθωτός δεν είναι ποτέ όσο και η αναγκαία εργασία για αυτόν. Βλέπουμε δηλαδή αμέσως την εργάσιμη μέρα να είναι 7, 9 ή και 12 ώρες κατά την διάρκεια της φυσικής μέρας. Ξεκινήσαμε όλη αυτήν την προϋπόθεση με βάση ότι η εργασιακή δύναμη μπορεί να αναπληρωθεί από εργασία 6 ωρών, είναι δηλαδή μια σταθερή τιμή που δεν μεταβάλλεται παρά μόνο σε συγκεκριμένες περιπτώσεις και για λόγους ευκολίας θα το κρατήσουμε ως έχει. Από την άλλη βλέπουμε ότι η εργασιακή δύναμη συνεχίζει να εργάζεται για 1, 3, 6 ώρες ανάλογα την περίπτωση. Ο Μαρξ ονομάζει τις 6 ώρες από την συνολική εργάσιμη μέρα ως αναγκαία εργασία και την εργασία που γίνεται πέρα από αυτή ως υπερεργασία. Το γεγονός ότι είναι διαφορετικές μορφές εργασίας δεν σημαίνει ότι έχουν άλλο ρόλο στον καθορισμό της εργάσιμης μέρας. Και οι δύο μορφές εργασίας, μαζί, στο συγκεκριμένο σύστημα παραγωγής,

συντελούν την εργάσιμη μέρα. Ωστόσο, όπως αναφέρθηκε, το σταθερό τμήμα της εργάσιμης μέρας (η αναγκαία εργασία) δε μας δείχνει παρά το ελάχιστο όριο, ή το όριο κάτω από το οποίο, ακόμα και υπό διαφορετικές συνθήκες, ο φορέας της εργασιακής δύναμης δεν θα μπορούσε να καλύψει τις δικές του ανάγκες. Από την άλλη όμως το κατώτατο όριο εργάσιμης μέρας στο συγκεκριμένο σύστημα παραγωγής δεν θα μπορούσε να εφαρμοστεί ποτέ. Αυτό για τον απλούστατο λόγο (όπως εξηγήσαμε και προηγουμένως) το κεφάλαιο τίθεται σε κίνηση μόνο εάν μπορέσει να πολλαπλασιάσει τον εαυτό του, δηλαδή μόνο εάν καταφέρει να αποκτήσει περισσότερα χρήματα από αυτά που έδωσε αρχικά. Εάν η αναγκαία εργασία ήταν εξ' ολοκλήρου η εργάσιμη μέρα, τότε θα έπρεπε να μειωθεί η παραγωγή, ούτως ώστε να έφτανε ακριβώς για την κάλυψη των αναγκών της εργασιακής δύναμης και των λοιπών εξόδων ή η εργασιακή δύναμη να αποσπούσε το επιπλέον προϊόν της παραγωγής της. Σε μια τέτοια περίπτωση το κεφάλαιο δεν θα είχε κανέναν απολύτως λόγο να μπει σε κίνηση όσο φιλεύσπλαχνος και καλόκαρδος αν είναι ο κεφαλαιοκράτης. Ο μόνος τρόπος που μπορεί το κεφάλαιο να προσανυξηθεί είναι μέσω της υπερεργασίας η οποία οδηγεί στην παραγωγή υπεραξίας που την καρπώνεται το κεφάλαιο και την χρησιμοποιεί ως δική του. Η μισθωμένη εργασία, με άλλα λόγια, μετονομάζεται σε εργασία του κεφαλαίου.

Τι ακριβώς είναι η υπερεργασία η οποία είναι τόσο ελκυστική για το κεφάλαιο; Σε μία πρόταση είναι ο απλήρωτος εργάσιμος χρόνος που αφιερώνει ο εργάτης στο κεφάλαιο. Οι επιπλέον ώρες που είναι υποχρεωμένος να εργαστεί για να αποκτήσει την αξία της εργασιακής του δύναμης. Είναι αναγκασμένος ο εργάτης να εργαστεί επιπλέον. Ένα άλλο ερώτημα που μας έρχεται αμέσως είναι γιατί δεν σταματά να εργάζεται εφόσον έχει ολοκληρώσει την απαραίτητη για αυτόν παραγωγή αξίας; Ο πρώτος λόγος είναι γιατί δεν μπορεί να τα διαχωρίσει όσο εργάζεται. Πότε δηλαδή, προσφέρει αξίες στον εαυτό του και πότε στο κεφάλαιο. Δεν υπάρχει ένας συγκεκριμένος διαχωρισμός εντός της εργάσιμης μέρας που μας επιτρέπει να καταλάβουμε πότε γίνεται τι. Αλλά αντιθέτως ο χωρισμός είναι ποσοστιαίος. Αυτό συνεπάγεται ότι κάθε αξία που παράγεται είναι εξίσου του κεφαλαίου και του εργάτη, και με αυτόν τον τρόπο εάν σταματήσει να εργάζεται δεν θα έχει ολοκληρώσει την αναγκαία εργασία και συνεπώς δεν θα μπορεί να έχει τον απαιτούμενο, για την συντήρησή του μισθό. Ο δεύτερος λόγος είναι κάπως πιο σημαντικός. Είδαμε ότι η μίσθωση εργασιακής δύναμης είναι προϊόν της ανταλλαγής. Εκεί υπάρχουν συγκεκριμένοι κανόνες ισότητας αξιών και ελευθερίας ανταλλαγής εμπορευμάτων οπού ο καθένας φέρνει το εμπόρευμα έχοντας μια τιμή που έχει οριστεί κοινωνικά. Έτσι ακριβώς συμβαίνει και στην ανταλλαγή της εργασιακής δύναμης. Ο κάτοχος

της εισέρχεται γνωρίζοντας ότι έχει μια συγκεκριμένη τιμή και η τιμή αυτή ονομάζει την αξία της, δηλαδή το ποσό που χρειάζεται ο πωλητής για την αναπαραγωγή του. Το γεγονός ότι όταν εξέρχεται από την ανταλλακτική διαδικασία πηγαίνει σε μία άλλη (παραγωγική) και εκεί παράγει αξίες μεγαλύτερες από την ίδια, δεν ενδιαφέρει την διαδικασία. Αντιθέτως ενδιαφέρει τον κεφαλαιοκράτη καθώς στην διαφορά αυτή αποκτά το μερίδιό του, και παράλληλα ενδιαφέρει και τον φορέα της εργασιακής δύναμης, καθώς είναι η μόνη επιλογή που έχει εφόσον δεν κατέχει κάποιο μέσο παραγωγής. Το κεφάλαιο έτσι αποσπά την υπεραξία που παράγουν οι εργαζόμενοι του χρησιμοποιώντας τα μέσα παραγωγής, και μάλιστα αποσπά όσο το δυνατόν περισσότερη αξία είναι δυνατόν.

Η εργάσιμη μέρα είναι ο συνδυασμός της αναγκαίας εργασίας και της υπερεργασίας. Η αναγκαία εργασία είναι σταθερή, η υπερεργασία όμως είναι κυμαινόμενη και καθορίζεται από συγκεκριμένες συνθήκες τις οποίες θα εξετάσουμε παρακάτω. Οδηγούμαστε, έτσι, στο συμπέρασμα ότι η ίδια η εργάσιμη μέρα δεν έχει σταθερά όρια. Έχει το ανέφικτο ελάχιστο όριο, έχει όμως και το ανώτατο, κατά το οποίο η εργασιακή δύναμη έχει τον χρόνο να αναπαύεται, να ανανεώνεται και να μην εξαντλείται σε σύντομο χρονικό διάστημα. Να έχει δηλαδή τον χρόνο για ξεκούραση και ανανέωση. Επίσης να έχει την δυνατότητα να ικανοποιεί τις κοινωνικές του αλλά και της πνευματικές ανάγκες ανάλογα την περίσταση και το περιβάλλον του. Να μπορεί, δηλαδή, έχοντας τον ελεύθερο χρόνο να ασχοληθεί με τα κοινά ή δημόσια θέματα, εάν του επιτρέπεται, να καλλιεργήσει τον εαυτό του ή να αφιερώσει χρόνο γενικότερα στην ικανοποίηση πνευματικών αναγκών. Το ανώτατο όριο, δηλαδή, μπορεί να καθορίζεται από τις φυσιολογικές/βιολογικές συνθήκες και τις πνευματικές/κοινωνικές.

Επειδή η αγορά της εργασιακής δύναμης ως εμπόρευμα έχει και μία άλλη χρήση πέρα από την ανταλλακτική της αξία, αυτή της χρηστικής, ο αγοραστής μπορεί να την καταναλώσει εκτός αυτής και η κατανάλωση της είναι η παραγωγή αξιών. Με την ανταλλαγή της εργασιακής δύναμης ο κεφαλαιοκράτης έχει στην κατοχή του την χρηστική αξία για μία εργάσιμη μέρα. Έχει πλέον το δικαίωμα να ζητήσει από τον εργάτη να εργαστεί για μία ημέρα με αντάλλαγμα τον μισθό συντήρησής του για την επομένη. Όσο και αν τα όρια έχουν οριστεί, δηλαδή όσο και αν είναι γνωστό ότι ο άνθρωπος χρειάζεται ξεκούραση για να εργαστεί πάλι, άλλο τόσο το κεφάλαιο θα ζητάει συνεχώς να παραβιάζονται. Είναι με άλλα λόγια έμφυτο στο κεφάλαιο το αίτημα για όσο το δυνατόν μεγαλύτερη απόκτηση υπεραξίας μέσω της παράτασης της εργάσιμης μέρας. Το χρήμα ως κεφάλαιο έχει την μόνη τάση να αξιοποιείται και να

αναπτύσσεται αποσπώντας από την μισθωτή εργασία περισσότερη αξία. Ούτε ένα ελάχιστο ποσοστό του χρήματος που ιδιοποιείται το κεφάλαιο δεν είναι προϊόν δικής του εργασίας, αντιθέτως το κεφάλαιο αποκτά υπόσταση από την εργασία της εργασιακής δύναμης την οποία βρήκε στην αγορά και μεγεθύνεται ανάλογα με το ποσοστό που αποσπά από την εργασία αυτής. Με την πώληση των αξιών που απέσπασε αποκτά και πάλι τα χρήματα για να τα μετατρέψει σε σταθερό και μεταβλητό κεφάλαιο δημιουργώντας αυτόν τον κύκλο συνεχώς.

Όπως και σε μια απλή εμπορευματική ανταλλαγή το εμπόρευμα που αποκτά ο αγοραστής θέλει να το εκμεταλλευτεί ιδιωτικά όσο το δυνατόν περισσότερο γίνεται, να καταναλώσει κάθε σταγόνα της χρηστικής αξίας που αυτό εμπεριέχει. Έτσι λέγεται, πως αυτός που αγοράζει εμπορεύματα και εν τέλει δεν τα χρησιμοποιεί πλήρως ή τα πετάει είναι σπάταλος. Το κεφάλαιο δεν μπορεί σε καμία περίπτωση να είναι σπάταλο, και αν θέλει να διατηρήσει την θέση του, θα πρέπει να το αποφεύγει αυτό με κάθε τρόπο. Αντιθέτως, επιθυμεί να καταναλώσει το εμπόρευμα που αντάλλαξε στο έπακρο, να καταναλώσει όσο περισσότερη χρηστική αξία της εργασιακής δύναμης μπορεί και άμεσα. Η κατανάλωση αυτού του ειδικού εμπορεύματος, πρώτον δεν μπορεί να οριστεί γενικά και εξωτερικά από τους συμβαλλόμενους, έτσι το ποσό της χρηστικής αξίας που θα καταναλωθεί είναι κάπως αυθαίρετο. Δεύτερον όσο περισσότερο καταναλώνεται τόσο μεγαλύτερη αξία δημιουργείται. Συνεπώς και οι δύο, θα λέγαμε, ότι έχουν λόγο στο ποσοστό της αξίας που θα καρπωθεί έκαστος. Ο κεφαλαιοκράτης με βάση τους κανόνες της ανταλλακτικής διαδικασίας έχοντας καταθέσει με τη μορφή χρήματος μεγάλο μέρος των εμπορευμάτων που χρειάζονται για την παραγωγή, και ο εργάτης με βάση το νόμο ιδιοποίησης μέσω της εργασίας. Ωστόσο υπάρχει το παράδοξο εδώ ότι όλα αυτά, η συνύπαρξη της εργασιακής δύναμης με τα μέσα παραγωγής προέκυψε από την αγορά, εκεί όπου γίνονται ανταλλαγές μόνο ίσων αξιών και οι τιμές κάθε εμπορεύματος έχουν προκαθοριστεί και προσδιορίζεται εξωτερικά από αυτές, δηλαδή από τον κοινωνικά αναγκαίο χρόνο για την παραγωγή τους. Κατά συνέπεια τίθεται πλέον ως γεγονός ότι δεν υπάρχει κάποια διαπραγμάτευση ως προς το ποσοστό απόσπασης αξίας από μεριάς της εργασιακής δύναμης πάνω από αυτήν που είναι απαραίτητη για την συντήρησή της. Όσο περισσότερη αξία παράγεται, η εργασιακή δύναμη θα αποκτά την απαραίτητη για αυτήν αξία στη μορφή χρήματος, ενώ η επιπλέον αξία θα καρπώνεται από το κεφάλαιο, τον αγοραστή αυτής της σχέσης. Γίνεται σιγά σιγά φανερό η διάσταση της αναγκαίας εργασίας από την υπερεργασία που προσφέρει ο εργάτης για τον εαυτό του και την οικογένειά του από την μία και για τον κεφαλαιοκράτη από την άλλη. Φαίνεται επίσης, ότι ο εργάτης είναι σε θέση να εργαστεί

περισσότερο από αυτό που είναι απολύτως απαραίτητο και να βελτιώσει την θέση του, ωστόσο αυτό το μερίδιο πηγαίνει στο κεφάλαιο.

Για να δούμε τώρα την αντίφαση που επικρατεί σε αυτήν την σχέση αρκεί να δούμε το επιχείρημα του εργάτη από την φωνή του Μαρξ. Ο μισθός της εργασιακής δύναμης πρέπει να είναι αρκετός για να αναπαράγει εκ νέου την ικανότητα αυτή. Επειδή δεν ζούμε για μία μέρα ή ένα χρόνο, θα πρέπει η ικανότητα αυτή να μπορεί να αναπληρώνεται καθημερινά με την ίδια ευκολία μέχρι την ημέρα που θα πάψει πλέον, λόγω φυσικής φθοράς να έχει αυτήν την ικανότητα. Αθροιστικά ο μισθός μίας εργάσιμης μέρας θα είναι 1 προς το σύνολο των ημερών που θα εργαστεί, στα 30 χρόνια ο μισθός μίας μέρας θα είναι 1 προς 10.950. Εάν, συνεχίζει ο Μαρξ, η κατανάλωση αυτή επιβληθεί σε συντομότερο διάστημα, αν δηλαδή η καθημερινή εργασία αποφέρει αποτελέσματα τα οποία θα μειώσουν το προσδόκιμο ζωής του εργάτη, τότε και ο μισθός θα πρέπει να αυξηθεί ανάλογα για να μπορέσει να αναπληρώσει την χαμένη ενέργεια. Αυτό είναι και το αίτημα της εργασιακής δύναμης προς τον κεφαλαιοκράτη.

Στη σχέση αυτή αντιλαμβανόμαστε ότι έχουμε δύο εμπορευματοκατόχους οι οποίοι συναντιούνται στην αγορά και θέλουν να ανταλλάξουν τα δικά τους εμπορεύματα. Ο πρώτος, ο κεφαλαιοκράτης, ή χρηματοκάτοχος αρχικά, έχει το δικαίωμα να ζητήσει από τον δεύτερο, τον εργάτη, να του προσφέρει την εργασία του όσο περισσότερο γίνεται με σκοπό την δημιουργία υπεραξίας. Σε περίπτωση που αυτό το αίτημα δεν γίνει δεκτό τότε και ο χρηματοκάτοχος δεν έχει κανένα λόγο να μετατρέψει το χρήμα του σε κεφάλαιο. Η βασική θέση του κεφαλαίου είναι να αποσπά υπεραξία από την εργασία της εργασιακής δύναμης, εάν η εργασιακή δύναμη απαιτήσει να λαμβάνει μισθό ίσο με την αξία που παρήγαγε τότε το κεφάλαιο πραγματικά δεν θα έχει λόγο να μπει στην ανταλλακτική σχέση, διότι στο πράγμα που αντιπροσωπεύει απέναντι στην εργασιακή δύναμη δεν χτυπάει καρδιά στο στήθος του, δεν κάνει κάποιου είδους φιλανθρωπία όταν μπαίνει στην αγορά με σκοπό να βρει μισθωτή εργασία, ο μόνος λόγος που εισέρχεται εκεί είναι για να βρει το εμπόρευμα που έχει την ικανότητα να παράγει αξίες και την ίδια στιγμή να αποσπά ένα μέρος της. Η ανταλλακτική διαδικασία και η παραγωγική διαδικασία είναι δύο διαφορετικά πεδία στον κόσμο των αξιών. Ενώ ο κεφαλαιοκράτης αγοράζει την εργασιακή δύναμη για μία εργάσιμη μέρα στην αγορά, ο ορισμός της και η διάρκειά της βρίσκονται στην σφαίρα της κατανάλωσής, δηλαδή στην παραγωγική διαδικασία. Όπως και για κάθε εμπόρευμα ο αγοραστής θέλει να το καταναλώσει όπως ο ίδιος ορίζει. Έτσι με βάση την ανταλλαγή, του ανήκει η εργασιακή δύναμη για μία μέρα χωρίς να έχει επιβληθεί

από εξωτερικό και αντικειμενικό παράγοντα η φυσική διάρκεια της εργάσιμης μέρας, έχει απλώς τεθεί με δύο όρους το ανώτατο όριο (φυσικό/βιολογικό όριο και πνευματικό/κοινωνικό όριο) Ωστόσο εάν ο κεφαλαιοκράτης βρει την ευκαιρία να τα υπερβεί ακόμα και αυτά θα το κάνει και για να βρει την ευκαιρία αυτή σημαίνει ότι ένα άλλο αντιτιθέμενο δικαίωμα έχει υποχωρήσει. Το δικαίωμα αυτό δεν είναι άλλο από το δικαίωμα του εργάτη ο οποίος μας λέει ότι για να μπορεί να συνεχίσει να φέρνει αυτό το εμπόρευμα που τόσο λαχταρά ο κεφαλαιοκράτης στην αγορά θα πρέπει να περιοριστεί η εργάσιμη μέρα στα όρια του ανεκτού. Πέρα από την φυσική φθορά που συμβαίνει σε κάθε ζωντανό οργανισμό, αυτή η εξωτερική αλλοίωση προέρχεται από την παρατεταμένη κοπιώδη εργασία που προσφέρει για τον άλλον. Στο σημείο αυτό ο εργάτης δεν ενδιαφέρεται (προς το παρόν ούτε και εμείς) για την εκμετάλλευση που υφίσταται, το μόνο που ζητάει είναι να θεσπιστεί ένα όριο σε αυτήν, με αποτέλεσμα να είναι σε θέση να πουλά εκ νέου το μόνο εμπόρευμα που διαθέτει, την ικανότητά του να παράγει αξίες.

Γίνεται εμφανές ότι σε αυτήν την διαδικασία κεφαλαίου, την διττή διαδικασία παραγωγής και ανταλλαγής, αντιπαράγονται δύο δικαιώματα που έχουν την ίδια βάση. Ο εργάτης βασίζεται στο δικαίωμά του να συνεχίσει να φέρνει το εμπόρευμα στην αγορά, καθώς ως εμπορευματοκάτοχος έχει το δικαίωμα να συμμετέχει σε αυτήν, και ο κεφαλαιοκράτης το δικαίωμά του να καταναλώνει όπως ο ίδιος θεωρεί ορθά την χρηστική αξία που απέκτησε μέσω της ανταλλακτικής διαδικασίας. Όπως γνωρίζουμε εκ των υστέρων υπήρξαν πολλές περιπτώσεις όπου η ζυγαριά έγερνε είτε από την μία είτε από την άλλη μεριά μεταβάλλοντας την διάρκεια της εργάσιμης μέρας. Αυτό δεν συμβαίνει λόγω της καλής θέλησης της εκάστοτε μεριάς, αλλά αντιθέτως λόγω συγκεκριμένων μορφών βίας που προκύπτουν με δεδομένο ότι οι κανόνες της αγοράς, ο γενικός νόμος της αξίας, δίνει λαβή εξίσου στα δύο αντιμαχόμενα δικαιώματα και άρα δημιουργεί ο ίδιος απροσδιοριστία ως προς το μέγεθος της εργάσιμης ημέρας.

ΟΙ ΔΥΟ ΜΟΡΦΕΣ ΥΠΕΡΕΡΓΑΣΙΑΣ

Με βάση την αναφορά για την διάκριση αναγκαίας εργασίας (δηλαδή τον χρόνο εργασίας που θα αφιερώσει ο εργάτης για την δημιουργία ανταλλακτικών αξιών ίσων με το συνολικό κόστος συντήρησής του εάν εργαζόταν αποκλειστικά για τον εαυτό του) και υπερεργασίας (τον

χρόνο εργασίας που αφιερώνει στους ιδιοκτήτες των μέσων παραγωγής), ο Μαρξ αναφέρει μια σειρά από άλλες, προηγούμενες ιστορικά, σχέσεις παραγωγής ώστε να προβεί σε μία σύγκριση μεταξύ αυτών. Ουσιαστικά όλες οι μορφές που θα δούμε παρακάτω έχουν ως δομικό στοιχείο την υπερεργασία, δεν είναι κάτι που επινόησε ο κεφαλαιοκρατικός τρόπος παραγωγής. Η μόνη διαφορά τους είναι στην ποσότητα υπερεργασίας που πραγματώνεται και στην μορφή που αυτή παίρνει.

Συγκεκριμένα και με τη σειρά, τους Αθηναίους πολίτες, οι οποίοι βασίστηκαν σε ένα δουλοκτητικό μοντέλο παραγωγής με την πλήρη ακμή τους τον 5^ο π.Χ. αιώνα. Τον Ετρούσκο θεοκράτη στην κεντρική Ιταλία τον 8^ο π.Χ. αιώνα. Τους Ρωμαίους πολίτες τον 8^ο π.Χ.- 5^ο μ.Χ. αιώνα, οι οποίοι λειτουργούσαν στην βάση της παραγωγής τους με εισαγόμενους σκλάβους αγρότες, υιοθετώντας σε ορισμένες περιπτώσεις την μισθωτή εργασία, όχι όμως ως βασική αντίληψη της παραγωγής αλλά ως επιπλέον εργασία. Τους Βαρόνους της Νορμανδίας και της Γαλλίας τον 10^ο-14^ο μ.Χ. αιώνα, οι οποίοι ήταν ελεύθεροι άνθρωποι έχοντας στην κατοχή τους ανελεύθερους (δούλους) σε μία φεουδαλική οικονομική δομή. Μετά περνάει στον Βογιάρο της Βλαχίας τον 14^ο μ.Χ. αιώνα, της σημερινής βόρειας Βουλγαρίας και Ρουμανίας. Μια άλλη κοινωνική οργάνωση της παραγωγής που αναφέρεται ήταν αυτή με κυρίαρχο τον σύγχρονο Γαιοκτήμονα οι οποίοι αντιπάλεψαν τον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής μέχρι τέλους ανέλπιστα. Ήταν η οργάνωση στην οποία μία οικογένεια γαιοκτημόνων, με επικεφαλής τον άντρα της οικογένειας, κατείχε μία τεράστια έκταση γης και τους αντίστοιχους ανθρώπους που κατοικούσαν στις συγκεκριμένες περιοχές. Ουσιαστικά οι δουλοπάροικοι ήταν εξαρτημένοι από την γη που άνηκε στον γαιοκτήμονα. Και περνάει, τέλος, στον Αμερικανό δουλοκτήτη μια κάπως πιο σύγχρονη μορφή στην οποία, προσθέτει ο Μαρξ, ότι ήταν αυτή που πρόλαβε να «συνεργαστεί» με την καπιταλιστική αντίληψη αξιών, προσδίδοντας στην δουλειά των νέγων την υπέρμετρη εργασία. Θα εμείνουμε λίγο παραπάνω στην συγκεκριμένη μορφή αφού είναι γνωστό ότι στο συγκεκριμένο μοντέλο παραγωγής του αμερικανικού Νότου η δουλειά είχε μια διαφορετική μορφή. Σε αντίθεση με τις παραπάνω στην συγκεκριμένη περίπτωση η παραγωγή του νέγρου δεν αφορούσε το κλειστό οικονομικό σύστημα του νότου μονάχα. Αντ' αυτού συμμετείχε στην διεθνή αγορά, πράγμα που σημαίνει ότι η εργασία των νέγων όφειλε να πραγματοποιηθεί σε τέτοια μορφή ώστε να μπορεί από την μία να μετατραπεί σε ανταλλακτική αξία, και από την άλλη να μπορεί να είναι σε θέση να ανταγωνιστεί την διεθνή αγορά. Καταλαβαίνουμε γρήγορα από αυτό ότι από ένα σημείο και μετά ήταν ζωτικής σημασίας για τον δουλοκτήτη ο οποίος όσο ήταν σε θέση να αντικαθιστά γρήγορα, εύκολα και με πολύ

χαμηλό κόστος τους νέγρους δεν δίσταζε να αναλώνει ολόκληρη την εργασιακή τους δύναμη σε 7 έτη.

Υπάρχει όμως μία διαφορά σε όλα αυτά τα συστήματα σε σχέση με τον καπιταλισμό και αυτή είναι η μορφή της αξίας που εν τέλει παράγεται. Δηλαδή, σε όλα τα προηγούμενα κοινωνικο-οικονομικά συστήματα παράγεται χρηστική αξία, σε αντίθεση με τον κεφαλαιοκρατικό τρόπο παραγωγής όπου κυριαρχεί η ανταλλακτική αξία. Έχουμε αναλύσει ήδη την διαφορά αυτών των αξιών ως προς το ίδιο το εμπόρευμα αλλά και τον κοινωνικό απόηχο τους. Ωστόσο εδώ κάνει την ιστορική εμφάνισή του. Στα προ-καπιταλιστικά συστήματα η παραγωγή προϊόντων προορίζεται για άμεση κατανάλωση και μάλιστα όσο το δυνατόν γρηγορότερα. Αντιθέτως όταν το εμπόρευμα έχει ως κύριο σκοπό της παραγωγής του την εμφάνιση της ανταλλακτικής αξίας, τότε αυτό που έχει ουσιαστικά σημασία είναι η μετατροπή του σε χρήμα, μια παροδική μετατροπή της αξίας των εμπορευμάτων το οποίο ωστόσο διατηρείται ως αξία και εκτός κυκλοφορίας, είναι με πιο απλά λόγια κάτι άφθαρτο και διαχρονικό (ο μόνος τρόπος να χαθεί η αξία του και να μην μπορέσει μετατραπεί ξανά σε εμπόρευμα είναι η ολοκληρωτική κατάρρευση του ανταλλακτικού συστήματος, ή η επαναθεμελίωση ενός άλλου εμπορεύματος ως μέσο ανταλλαγής). Η δεύτερη διαφορά και ως προς την θεματική αυτού του κειμένου πιο σημαντική, είναι η διάκριση της αναγκαίας εργασίας και υπερεργασίας χωροχρονικά. Ενώ στον κεφαλαιοκρατικό τρόπο παραγωγής η υπερεργασία, ή η αναγκαία εργασία, εμφανίζονται ποσοστιαία προς την άλλη όπως εξηγήσαμε, στις προηγούμενες μορφές παραγωγής η διάκριση πραγματοποιείται έχοντας αισθητηριακά αντιληπτή μορφή η οποία επηρεάζει και την ιδιοσυγκρασία του παραγωγού καθώς αντιλαμβάνεται άμεσα τότε εργάζεται για τον ίδιο και τότε για κάποιον άλλο. Ενώ μια τρίτη διαφορά βρίσκεται στον τρόπο που προσπαθούν να πραγματώσουν την βουλιμία τους για υπερεργασία. Και πάλι ο κεφαλαιοκράτης το επιδιώκει επεκτείνοντας την ίδια την εργάσιμη μέρα πέραν των φυσιολογικών και κοινωνικών της ορίων. Ενώ σε προηγούμενες μορφές και κυρίως στην φεουδαλική βρίσκεται στην εδραίωση περισσότερων ημερών αγγαρείας (όπου η παραγωγή ήταν γεωργική η εργάσιμη μέρα είχε συγκεκριμένα όρια όσο υπήρχε το φως της μέρας).

Πιο αναλυτικά, στην μισθωτή εργασία την περίοδο που γράφεται *Το Κεφάλαιο* (1867), μετά από μια σειρά διεκδικήσεων της εργατικής τάξης που θα δούμε παρακάτω, συναντάμε 6 ώρες αναγκαίας εργασίας συν 6 ώρες υπερεργασίας. Δηλαδή 36 ώρες αναγκαίας εργασίας συν 36

ώρες υπερεργασίας σε μία βδομάδα (6 εργάσιμες μέρες και 1 αργία την Κυριακή). Έχουμε δηλαδή 72 νομικά προκαθορισμένες εργάσιμες ώρες την εβδομάδα. Ωστόσο οι 6 ώρες υπερεργασίας δεν είναι ένα σταθερό μέγεθος, αλλά μεταβλητό.

Περνώντας, τώρα, στην αγγαρεία ως μορφή υπερεργασίας και πηγαίνοντας σε άλλο τόπο της Ευρώπης, στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες, καθώς στην Αγγλία αυτός ο τρόπος παραγωγής έχει εκλείψει ήδη από τον 14^ο αιώνα όπως αναφέραμε, βλέπουμε πως η αγγαρεία ανέρχεται ιστορικά. Συνδυαζόμενη με τον φόρο υποτέλειας που προσέφεραν στην κυρίαρχη τάξη είχε την τάση να δημιουργεί πραγματικές σχέσεις υποτέλειας, εγκαθιδρύοντας τον θεσμό της δουλοπαροικίας. Αρχικά υπάρχει η δυνατότητα των κατοίκων της επαρχίας να εργάζονται σε ιδιόκτητη γη και να καλλιεργούν τα αναγκαία προς αυτούς προϊόντα, την αναγκαία εργασία δηλαδή. Υπήρχαν ωστόσο οι λεγόμενες κοινές ή δημόσιες γαίες, οι οποίες είχαν την λειτουργία των αποθεματικών σε περιόδους κακής σοδιάς, ή ως κρατικός θησαυρός αλλά και ως το κομμάτι που προσέφερε τα έσοδα στους αξιωματούχους να συντηρούν πολεμικές δαπάνες ή γενικότερα σε έκτακτες κοινωνικές ανάγκες. Βλέπουμε ότι οι γαίες αυτές ήταν διαχειρίσιμες από τους αρμόδιους φορείς οι οποίοι αποφάσιζαν για τον προορισμό της παραγωγής. Αυτοί, στρατιωτικοί και εκκλησιαστικοί αξιωματούχοι που οι μεν πρώτοι είχαν στη διάθεσή τους τα μέσα άσκησης φυσικής βίας ενώ οι δεύτεροι τους όρους διαμόρφωσης της συνείδησης των αγροτών) σφετερίζονταν τις κοινές γαίες καθώς και τους υποτελείς που υπάγονταν σε αυτές όπως οι ίδιοι ήθελαν ανάλογα την εκάστοτε κοινωνική ανάγκη που εκφραζόταν μέσα από τα δικά τους συμφέροντα. Κάπως έτσι και πολύ σύντομα ήταν ο βασικός μηχανισμός εγκαθίδρυσης της δουλοπαροικίας, χωρίς ωστόσο να υπάρχει κάποια νομική θεμελίωση. Το 1831 ο Κισελερ ήρθε και νομιμοποίησε την δράση αυτή με το λεγόμενο όπως αναφέρεται *Reglement Organique*. Θεμελίωσε ουσιαστικά την δουλοπαροικία πάνω στις εξής βάσεις: Πρώτον κάθε υποτελής στις κοινές γαίες όφειλε δώδεκα μέρες εργασίας σε αυτές. Οι δώδεκα μέρες μπορεί να φαίνονται λίγες, αλλά αν δούμε την ίδια την εργασία τότε καταλαβαίνουμε ότι δεν πρόκειται για ακριβώς δώδεκα μέρες. Η μία εργάσιμη μέρα ορίζεται ως τον μέσο χρόνο παραγωγής ενός προϊόντος που προσδιορίζεται κοινωνικά, αλλά σε πραγματικό επίπεδο και βλέποντας την ίδια την εργασία των δουλοπάροικων αντιλαμβανόμαστε ότι οι δώδεκα μέρες εργασίας αντιστοιχούν σε 36 μέρες πραγματικής εργασίας. Δεύτερον ο νόμος του 1831 όριζε μία μέρα υποχρεωτικής καλλιεργητικής εργασίας η οποία ανερχόταν σε πραγματική εργασία στις τρεις μέρες. Τρίτον όριζε επίσης μία μέρα αποκομιδής ξυλείας η οποία ανερχόταν και αυτή σε τρεις. Φτάνοντας αισίως τις σαράντα δυο μέρες το χρόνο από τις δεκατέσσερις που

ξεκινήσαμε. Ο υπολογισμός όμως δεν φτάνει μόνο μέχρι εκεί. Στις σαράντα δύο αυτές μέρες προστίθενται και οι λεγόμενες έκτακτες ανάγκες της παραγωγής (Jobagie) οι οποίες εμπειρεύχαν προπαρασκευαστικές εργασίες για την κύρια εργασία τους. Σύμφωνα με τον νόμο αυτό οι χωρικοί κάθε επικράτεια/περιφέρειας όφειλαν στον γαιοδεσπότη περίπου δεκατέσσερις μέρες επιπλέον. Έτσι φτάνουμε τις πενήντα έξι μέρες αγγαρείας. Όμως, όπως κάθε αγροτική εργασία περιορίζεται σε λιγότερες από τις 365 μέρες του έτους έτσι και στις περιοχές της σημερινής Ρουμανίας οι εργάσιμες μέρες λόγω κακοκαιρίας, αγρανάπαυσης ή θρησκευτικής ιδιαιτερότητας ανέρχονταν συνολικά μόλις σε 140. Έχουμε λοιπόν από τις 140 μέρες το χρόνο τις πενήντα έξι ως αγγαρεία (το 40% της συνολικής ετήσιας εργασίας). Πολλές ήταν, όμως, οι περιπτώσεις όπου οι γαιοδεσπότες χρησιμοποιούν την εξουσία τους για να υποχρεώσουν τους χωρικούς σε επιπλέον μέρες αγγαρείας. Ο νόμος λοιπόν δεν περιορίζει με πραγματικά κριτήρια τις μέρες αγγαρείας επιτρέποντας έτσι στον εκάστοτε ηγεμόνα/γαιοδεσπότη να ορίσει αυτός τις μέρες εργασίας που θα του προσφέρονται.

Σε αντίθεση προς την αγγαρεία έρχεται η υπερεργασία όπως προκύπτει από την μισθωτή εργασία. Έχουμε εξηγήσει από που πηγάζει αυτή η υπερεργασία και πάνω σε ποια βάση αποσπάται. Πιο συγκεκριμένα και για να το δούμε σε ιστορικό επίπεδο, την περίοδο που εκδόθηκε ο πρώτος τόμος του *Κεφαλαίου* (1867) η εργάσιμη μέρα περιοριζόταν σε 12 ώρες τις καθημερινές με $1\frac{1}{2}$ ώρες διάλλειμα για μεσημεριανό και ξεκούραση, και 8 ώρες τα Σάββατα με μισή ώρα διάλλειμα, ενώ λόγω θρησκευτικών πεποιθήσεων η Κυριακή είναι πάντα αργία. Συνολικά δηλαδή έχουμε 60 ώρες εργασίας την εβδομάδα σύμφωνα με τον νόμο που ψηφίστηκε το 1850 (FactoryAct). Για να λειτουργήσει πλήρως όμως ένας νόμος, πέρα από την ψήφισή του χρειάζεται να παρθούν και μέτρα για να συντελεστεί. Προσλαμβάνοντας εργοστασιακούς επιθεωρητές ούτως ώστε να παρακολουθούν τις διαδικασίες στα εργοστάσια, να συντάσσουν αναφορές τις οποίες θα στέλνουν στα αρμόδια υπουργικά όργανα που υπάγονται. Ουσιαστικά οι κρατικοί λειτουργοί κατάφεραν να χαρτογραφήσουν τον τρόπο με τον οποίο το κεφάλαιο αποσπά την υπεραξία του. Μέσα από το πλήθος των αναφορών τους γίνεται γνωστό πως ενώ η εργάσιμη μέρα από την έναρξη μέχρι την λήξη διαρκούσε τις ανάλογες ώρες, οι εργοστασιάρχες έβρισκαν τρόπους να αυξήσουν την διάρκειά της έστω και ελάχιστα αρπάζοντας λεπτά από τα διαλλείματα αλλά και λίγο χρόνο πριν ή μετά από την έναρξη ή τη λήξη της εργάσιμης μέρας. Πιο συγκεκριμένα αναφέρουν ότι η συνήθης πρακτική εμπειρεύχε 15 λεπτά πριν την έναρξη της εργάσιμης μέρας, 15 λεπτά μετά τη λήξη της, 10 λεπτά

από το πρώτο διάλλειμα και έως 20 λεπτά από το δεύτερο. Συνολικά το κλείσιμο αυτό φτάνει τα 340 λεπτά ή τις 5 ώρες και 40 λεπτά την βδομάδα ή τις 27 μέρες τον χρόνο.

Δεύτερος τρόπος να παράγεται υπεραξία παρά τα προσυμφωνημένα είναι τις περιόδους κρίσεων. Αν και η εργάσιμη μέρα έχει περιοριστεί στο μισό της, λόγω δυσκολιών στην παραγωγή ή στην πώληση εμπορευμάτων, αυτό δεν εμποδίζει τους εργοστασιάρχες από το να μην επιτρέπουν στους εργαζόμενους τους να απολαμβάνουν ολόκληρο το διάλλειμά τους. Σε άλλες περιπτώσεις οι εργοστασιάρχες ισχυρίζονται ότι οι εργαζόμενοί τους δεν επιθυμούν να σταματήσουν τις ώρες των διαλλειμάτων.

Σημαντικό ρόλο σε όλη την παραγωγική διαδικασία έχουν οι μηχανές, καθώς με την εισαγωγή τους στις μεγάλες εργοστασιακές μονάδες κατάφεραν να διασπάσουν την μέχρι πρότινος εργασία στο σπίτι (βιοτεχνία) η οποία ήταν και πιο ελεγχόμενη από τον ίδιο τον εργάτη και την οικογένειά του. Η εμφάνιση των μηχανών στα εργοστάσια και η δημιουργία μεγάλων παραγωγικών βιομηχανικών μονάδων προσέλκυσε τους ελεύθερους εργάτες της υπαίθρου συμβάλλοντας με την σειρά του στο φαινόμενο της αστικοποίησης. Μέσα στο εργοστάσιο, όμως, οι μηχανές δεν διευκόλυναν τόσο τους εργάτες καθώς γίνονταν κατά κάποιον τρόπο δέσμοί τους. Γίνεται γρήγορα αντιληπτό, αν ανατρέξουμε στο τεχνολογικό επίπεδο της εποχής, το πόσο δύσκολο και χρονοβόρο είναι να ξεκινήσει μια μηχανή την περίοδο εκείνη και σαφώς χρειάζεται κάποιος να το κάνει, όχι όμως μέσα στα όρια της εργάσιμης μέρας. Αυτές οι προεργασίες γίνονται προκαταβολικά πριν την επίσημη έναρξη μιας και δεν τους επιτρέπεται κατά την διάρκεια της εργάσιμης μέρας. Όπως επίσης και το καθάρισμά τους αφού είναι απαραίτητο το σβήσιμο αυτών.

Είπαμε μέχρι τώρα ότι όλη η διαδικασία κλεισίματος λεπτών και ελεύθερου χρόνου καταγράφεται από τους εργοστασιακούς επιθεωρητές και μεταφέρεται στα αρμόδια υπουργεία ή το κοινοβούλιο μέσω επιτροπών. Σε περιπτώσεις όπου οι αναφορές καταφέρνουν να οδηγήσουν σε πρόστιμα, αυτά δεν είναι παρά ένα κομμάτι από τα κέρδη που αποκόμισαν μέσω αυτών των παράνομων διαδικασιών που καταδικάστηκαν. Για να φτάσει η στιγμή που θα πληρώσουν το πρόστιμο ή θα οδηγηθούν σε δίκη θα πρέπει να έχουν συγκεντρωθεί τα στοιχεία κατηγορίας από τους επιθεωρητές, πράγμα το οποίο είναι αρκετά δύσκολο σε πολλές περιπτώσεις.

Έγινε πλέον πιο εμφανής ο τρόπος με τον οποίο καταφέρνει ο Βογιάρος να αποσπά υπεραξία μέσω της υπερεργασίας και να το θεσπίζει εν τέλει και σε νόμο. Αντιθέτως από την δική μας

οπτική του σήμερα, βλέπουμε πόσο επιθυμεί το κεφάλαιο να αυξήσει το κέρδος του ακόμα και σε ένα νομικό καθεστώς που του προσφέρει πολύωρες (12) εργάσιμες μέρες. Για να φτάσουμε να λέμε το 1867 ότι οι 12 εργάσιμες ώρες είναι ανεκτές, εφόσον η διατήρηση του νόμου του 1850 κράτησε για τόσο μεγάλο διάστημα, έχουν προηγηθεί διάφορες προσπάθειες καθορισμού της εργάσιμης μέρας ανά τα χρόνια.

Ο «ΠΕΝΤΗΚΟΝΤΑΕΤΗΣ» ΤΑΞΙΚΟΣ (ΕΜΦΥΛΙΟΣ) ΠΟΛΕΜΟΣ ΣΤΗΝ ΑΓΓΛΙΑ (1802-1853) ΓΙΑ ΤΗΝ ΝΟΜΙΚΗ ΕΔΡΑΙΩΣΗ ΤΩΝ ΟΡΙΩΝ ΤΗΣ ΕΡΓΑΣΙΜΗΣ ΜΕΡΑΣ

ΟΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΙ ΠΑΙΚΤΕΣ ΣΤΟΝ ΤΑΞΙΚΟ ΑΓΩΝΑ

Πριν ξεκινήσουμε την περιγραφή των προσπαθειών εδραίωσης της εργάσιμης μέρας θα πρέπει να κάνουμε μια μικρή αναφορά στους τρόπους δράσεις των δύο τάξεων που αντιπαραβάλλονται εδώ. Όσον αφορά την εργατική τάξη ο τρόπος κινητοποίησής της είναι ο γνωστός μέσω των απεργιών και διαδηλώσεων πιέζοντας το κεφάλαιο ή το κράτος να εισακούσει τα αιτήματά τους. Για την Αγγλία οι προδιαγραφές του εργατικού κινήματος το πρώτο μισό του 19^{ου} αιώνα έχουν γίνει από το 1792 με την λέσχη ριζοσπαστών LondonCorrespondingSociety (LCS). Τα βασικά της αιτήματα είναι παρόμοια με αυτά που θα συναντήσουμε μισό αιώνα αργότερα στο κίνημα των Χαρτιστών (σαφώς λιγότερο εμπλουτισμένα). Όσον αφορά την εργασία, επιδίωκαν την συνταγματική αναθεώρηση της εργασιακής πολιτικής, ενώ σε πολιτικό επίπεδο ζητούσαν καθολική ψήφο και εκλογή ατόμων χωρίς προϋπόθεση την κατοχή περιουσίας. Ο διασκορπισμός τους στις περιφέρειες της Αγγλίας και η επαφή της εργατικής τάξης με την λέσχη την πολιτικοποίησε και την ανέδειξε στον νέο παίκτη πολιτικής παρέμβασης. Ωστόσο ο εργατικός συνδικαλισμός πήρε την μορφή του από τις φιλικές εταιρίες του 18^{ου} αιώνα. Χαρακτηριστικά κοινά γνωρίσματα αυτών ήταν η μυστικότητα των μελών της ιεραρχίας και την οικονομική ενίσχυση σε περιπτώσεις ανάγκης. Τα συνδικάτα που δημιουργήθηκαν χωρίζονταν ανά κλάδους ή ανάλογα τον βαθμό ειδίκευσης, ενώ η συνεννόηση των μελών γινόταν σε συναθροίσεις τις νυχτερινές ώρες σε παμπ. Χαρακτηριστικό

αυτών ήταν οι σχέσεις αλληλεγγύης των μελών όπου σε περιπτώσεις απόλυσης κινητοποιούνταν με απεργίες και συγκεντρώσεις. Ραγδαία αύξηση μελών σε κάθε συνδικάτο έγινε με την λήξη των Ναπολεόντειων πολέμων (1815) οπότε και δημιουργήθηκαν αρκετοί άνεργοι.

Το κεφάλαιο από την άλλη είχε και αυτό τρόπους αντίδρασης σε νόμους του κράτους που έθιγαν τα συμφέροντά του ή σε απεργίες των εργατών που σταματούσαν την παραγωγική διαδικασία. Όπως εξηγήσαμε η παραγωγική διαδικασία, σύμφωνα με το σύστημα αξιών του Μαρξ, είναι η αντίστοιχη διαδικασία ατομικής κατανάλωσης των αποκτηθέντων εμπορευμάτων από την ανταλλαγή. Η καπιταλιστική κοινωνία θεμελιώθηκε πάνω στην αρχή της ελεύθερης ανταλλαγής εμπορευμάτων και συνεπώς την αναγνώριση της ιδιοκτησίας αυτών με την έξοδο από την ανταλλακτική διαδικασία. Έτσι το κεφάλαιο κινητοποιείται πάνω στην αρχή της ιδιοκτησίας όταν το κράτος προσπαθεί με κάποιο τρόπο να παρέμβει μέσα στην παραγωγική διαδικασία. Με την αρχή αυτή και επειδή το κράτος δεν παράγει αξίες, αλλά η τροφοδότησή του είναι μέσω της φορολογίας, ουσιαστικά εξαρτάται από την παραγωγική διαδικασία. Ο κεφαλαιοκράτης γνωρίζοντάς το αυτό πολλές φορές απειλεί με παύση λειτουργίας του εργοστασίου του (lockout) ή με διατήρηση των χρημάτων του όταν κρίνει ότι οι συνθήκες δεν θα ευνοήσουν μία ικανοποιητική αύξηση του κεφαλαίου του βάζοντάς τις στην κυκλοφορία. Από την άλλη η απάντηση που δίνει στις απεργιακές κινητοποιήσεις της εργατικής τάξης είναι η πρόσληψη απεργοσπαστών (blackleg) ή την απόλυση των απεργών.

Θα δούμε παρακάτω ένα βασικό χαρακτήρα που μπορεί και παρεμβαίνει στην παραγωγική διαδικασία χωρίς να συμμετέχει, τους εργοστασιακούς επιθεωρητές. Οι εργοστασιακοί επιθεωρητές είναι η επίβλεψη του κράτους μέσα στην παραγωγική διαδικασία. Ο ρόλος του κράτους στο ζήτημα αυτό δεν είναι να εγκαθιδρύσει ένα διαφορετικό σύστημα αξιών φιλικό προς την εργατική τάξη αλλά να βεβαιωθεί ότι ο μόνος όρος ύπαρξης του κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής, ο χωρισμός εργασιακής δύναμης και μέσων παραγωγής θα συνεχίσει να υφίσταται. Η μισθωτή εργασία είναι εν ολίγης ο μόνος όρος ύπαρξης του κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής και μόνο η εκμετάλλευσή της μπορεί να προσφέρει στο κεφάλαιο αυτό που επιζητά, την προσαύξησή του. Σε περίπτωση που δεν μπορούσε το κράτος να παρέμβει με οποιοδήποτε τρόπο μέσα στην παραγωγική διαδικασία, η απληστία του κεφαλαίου θα απορροφούσε όλη την εργασιακή δύναμη επαναμετατρέποντάς την σε δούλο, ή ακόμα χειρότερα εξαλείφοντάς την αυξάνοντας την εργάσιμη μέρα, και ταυτόχρονα την ένταση

εργασίας αλλά και κάθε τρόπο απόσπασης υπεραξίας. Επειδή όμως η εργατική τάξη αντιδρά σε τέτοιες περιπτώσεις, εφόσον το ίδιο το κράτος την αναγνωρίζει ως ελεύθερο κοινωνικό παίκτη και όντας σαφώς πολυπληθέστερη θα καθαιρούσε την κεφαλαιοκρατική τάξη. Το κράτος λοιπόν παρεμβαίνει και εκεί με το να επιβάλει (μέσω φυσικής βίας ή την απειλή αυτής) την υποταγή της εργατικής τάξης στο κεφάλαιο. Αυτό που ουσιαστικά επιτελεί εδώ είναι να διατηρήσει την θέση της μισθωτής εργασίας ως τέτοιας μορφής εργασίας και παράλληλα να διατηρεί τους ιστορικούς όρους ύπαρξής της στο συγκεκριμένο μοντέλο παραγωγής. Από την άλλη είναι ο εγγυητής προς την εργατική τάξη που την προστατεύει από την βουλιμία του κεφαλαίου να παρατείνει τόσο την εργάσιμη μέρα όσο και την ένταση της εργασίας με αποτέλεσμα να αποτρέψει την εξουθένωσή της και τον περιορισμό της. Με πιο απλά λόγια την προστατεύει από την υπερεκμετάλλευση όπως εκείνη που υφίστανται οι νέγροι και οι δούλοι στις Η.Π.Α.

1802-1853

Περνώντας στο βασικό μας ερώτημα, τί είναι και πώς ορίζεται η εργάσιμη μέρα στην Αγγλία την περίοδο της καπιταλιστικής της ανάπτυξης, θα απαντήσουμε με τον εξής τρόπο που κατά κόρον ακολουθεί και ο Μαρξ. Κάνοντας μια αναζήτηση στην ιστορία. Από το 1800 μέχρι και το 1850 παρατηρούμε ένα μεγάλο αναβρασμό στην κοινωνία της Αγγλίας για το ζήτημα της εργάσιμης μέρας. Ο Μαρξ χαρακτηρίζει την περίοδο αυτή ως τον Πεντηκονταετή εμφύλιο (ταξικό) πόλεμο. Μια μάχη για την εδραίωση μιας βιώσιμης μέρας στα πρωτοεμφανιζόμενα εργοστάσια. Εργοστάσια αρχικά χαρακτηρίζονταν οι χώροι όπου η τεχνολογική ανάπτυξη που επέφερε η βιομηχανική επανάσταση, είχε επηρεάσει την παραγωγή. Η χρήση ατμού, νερού και μηχανών για την παραγωγή δεν υιοθετήθηκε από όλους τους κλάδους και για αυτό το λόγο όταν μιλάμε για εργοστάσια την περίοδο εκείνη όπως αναγνωρίζονται από το νόμο αναφερόμαστε στους κλάδους που χρησιμοποιούσαν αυτήν την τεχνική στην παραγωγική διαδικασία. Όπως θα δούμε αργότερα, αρκετοί ήταν οι κλάδοι που άργησαν να αναπτύξουν την τεχνολογία.

Όπως είδαμε στο κεφάλαιο για την πρωταρχική συσσώρευση, το κεφάλαιο όταν εμφανίστηκε κοινωνικά έχοντας ενεργότερο ρόλο (14^ο-18^ο αιώνα) πίεσε όσο περισσότερο μπορούσε για μια ανυπέβλητη εργάσιμη μέρα και ο λόγος που το έκανε αυτό είναι σχετικά

απλός εφόσον έχουμε καταλάβει τον βασικό μηχανισμό συντήρησής του. Η βασική αρχή του κεφαλαίου είναι η προσαύξηση του χρηματικού ποσού που προκατάβαλε στην αγορά όσο το δυνατόν γρηγορότερα γίνεται. Από τον 14^ο αιώνα η παραγωγή βασιζόταν σε χειροτεχνίες και αργότερα σε βιοτεχνίες, μια συγκεκριμένη παραγωγική διαδικασία. Όταν εμφανίστηκε ο ιστορικός όρος ύπαρξής του (η μισθωτή εργασία) και όσο είχε διατηρήσει τα χρήματα που απέκτησε από τις διαδικασίες που περιγράψαμε, το μόνο που του έμενε να κάνει για να πραγματοποιηθεί κοινωνικά ήταν να τα συνδυάσει. Να αγοράσει δηλαδή τα μέσα παραγωγής που χρειάζεται και να μισθώσει εργάτες για να τα λειτουργούν. Για προφανείς λόγους το εργοστάσιο και η βιομηχανία δεν εμφανίστηκε μαζί του, αλλά ήταν ένα επακόλουθο που ήρθε 4 αιώνες αργότερα. Είχε διαθέσιμο μόνο αυτό που είχε μπροστά του, δηλαδή την βιοτεχνική και χειροτεχνική παραγωγή. Η εμφάνιση του κεφαλαίου δεν άλλαξε την τεχνολογική δομή της παραγωγής. Και όσο δεν έχουμε τεχνολογική ανάπτυξη είναι δύσκολο να έχουμε και παραγωγή σχετικής υπεραξίας παρά μόνο απόλυτης. Η απόλυτη υπεραξία επιτυγχανόταν με την παράταση της εργάσιμης μέρας. Έχουμε δει μερικά παραδείγματα πως αυτό μπορεί να επιτευχθεί (κλέψιμο λεπτών κτλ). Ωστόσο για να φτάσουμε μέχρι αυτό το σημείο πέρασαν κάποια χρόνια κοινωνικών αναβρασμών.

Κάνοντας ένα άλμα στο χρόνο από τον 14^ο φτάνοντας στον 18^ο αιώνα και με την γέννηση της μεγάλης βιομηχανίας συναντάμε το αίτημα του κεφαλαίου να κατατροπώσει κάθε φυσικό και ηθικό όριο της εργάσιμης μέρας. Για την μεγάλη περίοδο μέχρι να μπει κάποιο φρένο σε όλη αυτή την δράση, η εργατική τάξη, ο νεοσύστατος κοινωνικός παίκτης, είναι έρμαιο στα χέρια του κεφαλαίου. Από το 1802, όπου και κάνει την εμφάνισή του κάποιος εργοστασιακός νόμος, και μέχρι το 1833 έχουν ψηφιστεί 5 (Factory Acts) οι οποίοι μιλούν για περιορισμό ή έλεγχο της εργάσιμης μέρας. (1802: Health and Morals of Apprentices Act, 1819: Cotton Mills & Factories Act, 1825: Cotton Mills Regulation Act, 1829: Act to Amend the Laws relating to the employment of Children in Cotton Mills & Manufactories, 1831: Labour in Cotton Mills Act). Όπως συμβαίνει ακόμα και σήμερα, για να εφαρμοστεί ένας νόμος ή για να πούμε ότι έχει πραγματικό αποτέλεσμα, δεν αρκεί μόνο η ψήφισή του, το πραγματικό διακύβευμα είναι να μπορέσει να ενεργοποιηθεί και να λειτουργήσει με τα αρμόδια όργανα. Στους νόμους που προαναφέρθηκαν κάτι τέτοιο δεν έγινε ποτέ. Την περίοδο εκείνη ξεσπά ένα ιδιόμορφο κίνημα, το κίνημα των Λουδιτών. Στο Νότινγκαμ συμβαίνει η πρώτη επίθεση ενάντια στον «νέο εχθρό», τις μηχανές, θεωρώντας τις την αιτία που δημιουργήθηκαν τόσοι άνεργοι (ή τόσα διαθέσιμα χέρια εργασίας) διασπώντας ουσιαστικά τις βιοτεχνίες. Το κίνημα έχοντας την

υποστήριξης σημαντικού πληθυσμού της εργατικής τάξης συνεχίζει για αρκετό καιρό τις δράσεις του με κορυφαία περίοδο αυτή του 1816-1817. Θεωρήθηκε η πρώτη μορφή αντίστασης στο καπιταλιστικό πλέον σύστημα της βιομηχανίας και προπομπός για τις επερχόμενες κινητοποιήσεις.

Ο νόμος του 1833 (Labour of Children, etc., in Factories Act) ήταν ο πρώτος εργοστασιακός νόμος που ψηφίστηκε και τέθηκε σε λειτουργία. Μεταξύ άλλων όριζε την εργάσιμη μέρα στις 15 ώρες, από τις 5:30 το πρωί μέχρι τις 8:30 το βράδυ, επιτρέποντας την εργασία νεαρών από 13 έως 18 για 12 ώρες εντός του ορίου της εργάσιμης μέρας και για παιδιά από 9 έως 13 ετών εργασία διάρκειας 8 ωρών, ενώ επέτρεπε διάλλειμα διάρκειας μιάμιση ώρα για γεύμα. Η νυχτερινή βάρδια δεν απαγορεύτηκε εξολοκλήρου αλλά μόνο για τα παιδιά και τους νέους, καθώς σε περίπτωση που απαγορευόταν η ενήλικη νυχτερινή εργασία, το κεφάλαιο (εργοστασιάρχες) θα αντιδρούσαν κλείνοντας τα εργοστάσιά τους. Την ίδια απειλή είχαν εκφέρει την περίοδο πριν την εφαρμογή του νόμου (1833) και υποστήριζαν ότι θα την εφαρμόσουν σε περίπτωση που περιοριστεί ο χρόνος εργασίας των παιδιών να εργάζονται λιγότερο από 10 ώρες. Ο περιορισμός ενσωματώθηκε και οι εργοστασιάρχες δεν έκλεισαν τα εργοστάσιά τους αλλά βρήκαν διαφορετικούς τρόπους ώστε να βάζουν τα παιδιά να εργάζονται με το σύστημα εναλλαγής βάρδιας. Με το σύστημα αυτό οι εργοστασιάρχες αντί να έχουν παιδική εργασία στην νυχτερινή βάρδια, μετέφεραν όλα τα παιδιά στην ημερήσια σε δύο βάρδιες (την πρώτη από τις 5:30 το πρωί μέχρι τη 1:00 το μεσημέρι και την δεύτερη από τις 1:30 έως τις 8:30 το βράδυ) και ταυτόχρονα τους ενήλικες στην βραδινή, έχοντας έτσι μια καθαρή 14ωρη παιδική εργασία και την διατήρηση της ενήλικης στα ίδια επίπεδα. Συμπληρωματικά ο ίδιος ο νόμος όριζε ότι θα γινόταν μια σταδιακή μείωση του χρόνου εργασίας για παιδιά 11, 12, 13 ετών στα επόμενα 3 έτη. Παράλληλα εφαρμόστηκε ένα διαφορετικό σύστημα εναλλαγής βάρδιας το οποίο αντί να αντικαθιστά τα παιδιά στις θέσεις εργασίας, αντικαθιστούσε τις θέσεις εργασίας των παιδιών. Με το τέλος της εργασίας του κάθε παιδί αντί σχολάσματος είχε μια δεύτερη θέση που τον περίμενε. Όσο παράνομο και αν είναι αυτό ήταν ουσιαστικά αδύνατον να ελέγξουν οι εργοστασιακοί επιθεωρητές μέσα στο πλήθος των παιδιών και στα ανεξέλεγκτα διαλλείματα τον κάθε εργάτη.

Το 1844 σε συνάντησή με τον Υπουργό Εσωτερικών οι επιθεωρητές εξέφρασαν τα παράπονά τους αποδεικνύοντας ότι ο έλεγχος αυτός ήταν πρακτικά αδύνατος. Την ίδια στιγμή και από το 1838, έχουν δημιουργηθεί κινήματα πολιτικών δικαιωμάτων (Χαρτιστές), αλλά και

οι ίδιοι οι εργάτες πλέον φώναζαν τουλάχιστον για τα εργασιακά τους δικαιώματα με βασικό αίτημα την 10ωρη καθολική εργασία. Επίσης μια μάζα εργοστασιαρχών καταγγέλλουν την πρακτική των ανταγωνιστών τους που πλεονεκτούσαν από τα τεχνικά προβλήματα που αντιμετώπιζαν οι επιθεωρητές της περιοχής τους ή λόγω ευνοϊκότερων συνθηκών, μιας και οι ίδιοι δεν μπορούν να την εφαρμόσουν. Έχουμε εδώ τρεις μορφές διαμαρτυρίας προς την ανώτατη κρατική εξουσία από τρεις διαφορετικούς κοινωνικούς παίκτες. Τους επιθεωρητές που ενσάρκωναν την υλοποίηση του νόμου, την εργατική τάξη που είχε ισχυροποιημένα πολιτικά και εργατικά αιτήματα και την μερίδα του κεφαλαίου που δεν ευνοούνταν από τον εν ενεργεία νόμο συγκριτικά με τους ανταγωνιστές της.

Εν τω μεταξύ, όσο και αν ο κάθε μεμονωμένος κεφαλαιοκράτης ήθελε να συντηρεί ένα τέτοιο σύστημα εναλλαγής, προείχε για την συλλογική τάξη των καπιταλιστών η νίκη για τον Νόμο περί Σιτηρών. Οι νόμοι αυτοί ήταν ένα όπλο στα χέρια της αριστοκρατίας που ήλεγχε μεγάλη ποσότητα της παραγωγής σιτηρών. Αυτό που κατάφερε, με την ψήφισή του το 1815, ήταν να διατηρεί υψηλές τιμές σιτηρών στο εσωτερικό και ακόμα υψηλότερες στο εισαγόμενο σιτάρι προσθέτοντας επιπλέον δασμούς σε αυτό, έχοντας ουσιαστικά μονοπώλιο στην παραγωγή και την τιμή του σιταριού. Οι πολιτικοί τους εκφραστές, οι Τόριδες, έχοντας ακόμα ισχυρή θέση στο κοινοβούλιο κατάφεραν να διατηρήσουν ένα τέτοιο νόμο για αρκετά χρόνια. Όμως όλες οι συνθήκες που αναφέραμε προηγουμένως έδωσαν την ευκαιρία στην βιομηχανική τάξη της Αγγλίας να βρει κοινά μονοπάτια με την εργατική. Η αστική τάξη για να μπορέσει να ενισχύσει την αντιπαράθεση με τους Τόριδες προσπάθησε να δώσει πολιτικό βήμα και στην εργατική τάξη ως μια πολιτική τακτική ισχυροποίησης της θέσης τους. Υποσχέθηκαν στους εργάτες διπλάσια μερίδα ψωμιού και μερική αποδοχή του αιτήματος για 10ωρη εργασία. Το συμφέρον της αστικής τάξης σε αυτήν την σύγκρουση ήταν ότι θα είχε περισσότερη πολιτική εξουσία εάν κατάφερνε να «κερδίσει» τους Τόριδες. Με τον τρόπο αυτό άνοιξε ο δρόμος για την ενσωμάτωση της εργατικής στην πολιτική με ένα πιο ισχυρό τρόπο από ότι τα προηγούμενα χρόνια. Δεύτερον θα κατάφερναν με αυτόν τον τρόπο να μειωθούν οι φόροι εισαγωγής και των βιομηχανικών προϊόντων και των πρώτων υλών, πράγμα που θα καθιστούσε το κόστος παραγωγής ακόμη χαμηλότερο. Και τρίτον θα μπορούσαν να μειώσουν τους μισθούς της εργατικής τάξης όσο θα μειωνόταν και το κόστος συντήρησής της. Από την άλλη οι Τόριδες όσο αμφισβητούνταν η γαιοπρόσοδος των γαιοκτημόνων, τόσο ενέτειναν τη ρητορική τους για τις απάνθρωπες πρακτικές των εργοστασιαρχών, ευελπιστώντας να πάρουν με το μέρος τους κάποιο τμήμα της εργατικής τάξης.

Το 1844, λοιπόν, ψηφίζεται το Factory Act, το οποίο ακολουθώντας την παράδοση του προηγούμενου (1833) εφαρμόστηκε. Ο νόμος αυτός τόλμησε, παρά τις επιφυλάξεις των εργοστασιαρχών, να αγγίζει την ενήλικη εργασία και συγκεκριμένα την γυναικεία ενήλικη εργασία, θέτοντάς την υπό την προστασία του και εξισώνοντάς την με την νεαρή εργασία. Πιο συγκεκριμένα, όσον αφορά την παιδική εργασία όρισε ότι δεν πρέπει να υπερβαίνει τις 7 ώρες ούτε να εντάσσονται στην νυχτερινή βάρδια. Η νεανική και η γυναικεία εργασία περιορίζεται στις 12 ώρες με κοινό για όλους διάλλειμα διάρκειας μιάμισης ώρας σε ξεχωριστό χώρο. Για να αποφευχθεί η παρατυπία από τους εργοστασιάρχες και να κατακυλίσει πάλι στο σύστημα εναλλαγής βάρδιας, οι εργάτες είχαν κοινή ώρα αποχώρησης από το εργοστάσιο ανεξαρτήτως ώρας προσέλευσης. Για να λειτουργήσει αυτό, θα έπρεπε να υπάρχει σε κοινή θέα για τους εργάτες ένα κεντρικό ρολόι το οποίο θα τους ειδοποιεί για την έναρξη, το διάλλειμα, και την λήξη της εργάσιμης μέρας και παράλληλα, έγγραφα που εμπεριείχαν τροποποιήσεις του νόμου και χρήσιμες πληροφορίες για τους εργάτες (τρόπους επικοινωνίας με τους επιθεωρητές, γιατρούς κτλ). Ενώ η ηλικία των παιδιών και των νέων θα έπρεπε να πιστοποιείται από δημόσιο γιατρό. Τα βασικά αυτά στοιχεία που ενσωμάτωσε ο νόμος ήταν αποτέλεσμα της προγενέστερης ταξικής πόλωσης και κατά συνέπεια της ταξικής πάλης που προέκυψε. Ωστόσο σε μία καπιταλιστική οικονομία οι σχέσεις πρέπει να είναι αμοιβαίες. Έτσι οι εργοστασιάρχες ζήτησαν και πήραν την μείωση του ορίου κατώτατης ηλικίας ικανή για εργασία από τα 9 στα 8, όπως επίσης νίκησαν τους Τόριδες στην πολιτική διαμάχη καταφέροντας να καταργήσουν, το 1846, τους Νόμους περί Σιτηρών, των δασμών εισαγωγής βαμβακιού και πρώτων υλών, έχοντας ανοικτό το δρόμο να ορίσουν ως βασική αρχή της αγγλικής κοινωνίας το ελεύθερο εμπόριο. Ωστόσο οι Τόριδες δεν εγκατέλειψαν τόσο εύκολα, και βρίσκοντας το ισχυρό πλέον κίνημα των Χαρτιστών, συνεργάστηκαν για να προκαλέσουν ρωγμές στην αστική τάξη ο καθένας για το δικό του συμφέρον. Οι Τόριδες για να επανέλθουν στην πολιτική και οικονομική εξουσία και οι Χαρτιστές για να πραγματοποιήσουν τα 6 αιτήματά τους (μια ψήφο για κάθε άνδρα, μυστική ψηφοφορία, κατάργηση της προαπαίτησης ιδιοκτησίας για εκλογή στο κοινοβούλιο, μισθό σε κοινοβουλευτικά μέλη, ανάλογες εκλογικές περιφέρειες, ετήσια κοινοβούλια), 5 από τα οποία ενσωματώθηκαν αργότερα.

Το 1847 (Factory Acts) ενσωματώθηκε στον νόμο του 1844 η τροποποίηση που θα μείωνε σταδιακά την διάρκεια της εργάσιμης μέρας για τους νέους και τις γυναίκες στις 11 ώρες προσωρινά τον επόμενο χρόνο, μέχρι την οριστική μείωση στις 10 ώρες το 1848, αίτημα που κερδήθηκε μετά από πολλές συγκεντρώσεις και διαμαρτυρίες της εργατικής τάξης.

Από την άλλη μεριά το κεφάλαιο δεν μπορούσε, όχι για ηθικούς αλλά κυρίως για οικονομικούς λόγους, να επιτρέψει μια τέτοια δράση προς το συμφέρον της εργατικής τάξης καταπατώντας το δικό της. Η οικονομική κρίση του 1846/1847 οδήγησε μεγάλη μερίδα των εργατών στην ανεργία και μερικοί δεν μπορούσαν να ανταπεξέλθουν στις ανάγκες της καθημερινότητας. Οι εργοστασιάρχες θέλοντας να εντείνουν την κατάσταση, προσπάθησαν και κατάφεραν να μειώσουν τους μισθούς γύρω στο 10% αρχικά για κάθε εργάτη, εργάτρια, νέο και παιδί και έπειτα έκαναν μια επιπρόσθετη μείωση του 8% το 1847 όταν και μειώθηκε η εργάσιμη μέρα για τους νέους και τις γυναίκες στις 11 ώρες. Ενώ ετοιμάζαν και άλλη μείωση για το 1848 όταν και θα φτάναμε στις 10 ώρες. Η μείωση δεν ήρθε από το πουθενά, αφού είχε προηγηθεί η κατάργηση του νόμου περί σιτηρών μειώνοντας, όπως προείπαμε, και το κόστος συντήρησης των εργατών. Ωστόσο ενώ ο νόμος δεν επηρέαζε την αντρική ενήλικη εργασία προχώρησαν σε μείωση και αυτών με σκοπό να διχάσουν την εργατική τάξη προπαρασκευάζοντας το έδαφος για να δημιουργήσουν εργατικές κινητοποιήσεις που αντιτίθενται στον νόμο του 1847 που με τόσο κόπο εδραίωσαν. Η μνήμη, όμως, ήταν ακόμα φρέσκια στο μυαλό των εργατών και δεν πτοήθηκαν ούτε από τις απειλές των εργοστασιαρχών, ούτε από τις δυσμενείς για τους ίδιους συνθήκες. Ο επιθεωρητής Horner ερευνώντας το ζήτημα στράφηκε στους εργάτες απαντώντας του, με μεγάλη πλειοψηφία, πως θα προτιμούσαν να εργάζονται λιγότερο για λιγότερα χρήματα, εάν ήταν αδύνατον να εργάζονται για λιγότερο με τα ίδια χρήματα. Την ίδια στιγμή η ακόμα παρούσα οικονομική κρίση είχε δημιουργήσει μια στρατιά ανέργων που περίμενε να εργαστεί για λίγα χρήματα. Μάταια κινητοποιήθηκε το κεφάλαιο όμως προς αυτήν την κατεύθυνση, με τους εργάτες πλέον να φαίνονται αποφασισμένοι για τα αιτήματά τους, ενώ λίγο αργότερα, το 1848, ο νόμος για το 10ωρο τέθηκε σε εφαρμογή.

Το 1848 δεν θα μείνει στην ιστορία για τον περιορισμό στις 10 ώρες όμως. Πέρα από την θάλασσα της Μάγχης, στο Παρίσι είχε ξεσπάσει εξέγερση των Γάλλων (Φεβρουαριανή Επανάσταση), η οποία ανατροφοδότησε και ανατροφοδοτήθηκε από τα αντίστοιχα κινήματα των Ευρωπαίων, φτάνοντας απειλητικά και στην Αγγλία. Η εμφάνισή ενός τέτοιου ευρωπαϊκού κινήματος έκρουσε τον κώδωνα του κινδύνου για της κυρίαρχη τάξη της Αγγλίας, η οποία λίγα χρόνια νωρίτερα είχε δώσει την ευκαιρία στην εργατική τάξη να παρουσιάσει τα αιτήματά της, όπως και κάθε υποστηρικτή του αγγλικού κοινοβουλευτικού, παραγωγικού και οικονομικού συστήματος. Ο νέος παίκτης της πολιτικής είχε δηλώσει σθεναρά την παρουσία του, απειλώντας θεούς και δαίμονες και ενώνοντας όλες τις παρατάξεις εναντίον του. Ακόμα και οι

γαιοκτήμονες που είχαν ανοικτή διαμάχη με την αστική τάξη συμπράξαν μαζί της αναδιαμορφώνοντας για άλλη μια φορά τις κοινωνικο-πολιτικές συμμαχίες. Μαζί σύμπραξε και κάθε μέλος της κοινωνίας που θεωρούσε ότι απειλούνταν, θέλοντας να προστατέψουν τις αξίες που διέπουν την κοινωνία (ιδιοκτησία, θρησκεία, οικογένεια) καταφέροντας στο τέλος να τον νικήσουν. Την ίδια περίοδο η ήττα του κόμματος των Χαρτιστών άφησε απογοητευμένη την εργατική τάξη βλέποντας την οργάνωση διαλυμένη και τους αρχηγούς της στη φυλακή. Τα δύο αυτά σοβαρά χτυπήματα στην εργατική τάξη την αποδυνάμωσαν και την άφησαν ξανά στα εκδικητικά χέρια των κεφαλαιοκρατών. Βρήκαν αμέσως την ευκαιρία οι εργοστασιάρχες να ξεκινήσουν την δεύτερη επίθεση εναντίον της εργατικής τάξης και των αιτημάτων της αλλά και των νόμων που είχαν εδραιωθεί όλα αυτά τα χρόνια από το 1833.

Το πρώτο χτύπημα έγινε απολύοντας ένα τμήμα των νεαρών και των γυναικών που προστατεύονταν από το νόμο του 1847 και επανεισήγαγαν την νυχτερινή βάρδια. Παραδιαβάζοντας τον νόμο του 1844, υποστήριξαν ότι τους έδινε την άδεια να «επιτρέψουν» στους εργάτες τους να τρώνε στο σπίτι πριν ή μετά την δουλειά εφόσον εργάζονταν για 10 ώρες χωρίς το αντίστοιχο διάλλειμα. Ενώ την ίδια στιγμή υποστήριξαν ότι τα παιδιά που ξεκινούσαν την εργασία τους στις 12 το μεσημέρι δεν καλύπτονταν από τον νόμο (ο οποίος απαγόρευε να απασχολούνται παιδιά μετά τη 1 το μεσημέρι εφόσον είχαν ξεκινήσει πριν τις 12), βάζοντάς τα ουσιαστικά να εργάζονται για 6 ώρες και 30 λεπτά μετά τις 2 μέχρι τις 8 και μισή το βράδυ, ή τα απασχολούσαν περιστασιακά μέσα στη μέρα μέχρις ότου συμπληρωθούν οι απαραίτητες ώρες εργασίας (6 ώρες και 30 λεπτά). Επειδή ακριβώς η περίπτωση αυτή δεν είχε μελετηθεί από τον νόμο δεν προϋπέθετε και κανένα υποχρεωτικό γεύμα για τα παιδιά αυτά κατά την διάρκεια της εργάσιμης μέρας τους. Όσο και αν πίεζαν οι επιθεωρητές τους εργοστασιάρχες να συμβιβαστούν με τον νόμο, τόσο αυτοί επέμεναν ότι θέλουν το κακό της Μεγάλης Βρετανίας, εξισώνοντας ουσιαστικά το συμφέρον της τάξης τους με το συμφέρον όλης της αυτοκρατορίας. Την ίδια στιγμή οι επιθεωρητές άσκησαν πίεση στον ίδιο τον Υπουργό Εσωτερικών (George Grey), ο οποίος τους απέτρεψε από το να επιμείνουν στην εφαρμογή του νόμου. Στη Σκωτία, ο J. Stuart, επιθεωρητής εργοστασίων, επέτρεψε σε όλη την περιφέρειά του την παράνομη εναλλαγή βάρδιας, ενώ στην Αγγλία ορισμένοι επιθεωρητές πιστοί υποστηρικτές του νόμου του 1844 και 1847 αμφισβήτησαν την προτροπή του ανωτέρου τους και τάχθηκαν στο πλευρό του νόμου.

Επειδή, λοιπόν, ως όργανα του κράτους, έπρεπε να ακολουθήσουν όλη την νόμιμη διαδικασία, έτσι δεν μπορούσαν να παραβλέψουν την δικαστική εξουσία που ελέγχει τις νόμιμες ή παράνομες πράξεις. Ας μην ξεχνάμε ότι την περίοδο εκείνη υπήρχε μια βασική πολιτική διάκριση των εξουσιών η οποία θεμελιώθηκε από τον Μοντεσκιέ. Ωστόσο ξέχασαν, ότι την περίοδο εκείνη οι δικαστές των ειρηνοδικείων αποτελούνταν κυρίως από τους συνεχιστές των κυρίαρχων οικονομικών τάξεων. Για να οριστεί κάποιος σε αυτή την θέση θα πρέπει να έχει εξασφαλίσει πρωτύτερα την συντήρησή του, δηλαδή θα πρέπει να έχει μια εξωτερική πηγή εσόδων, όσο δεν προσφερόταν μισθός για αυτό το λειτούργημα. Κατά συνέπεια, οι μόνοι διαθέσιμοι ήταν αυτοί που προείχαν χρήματα ή είχαν στην κατοχή τους ένα κεφάλαιο (ένα εργοστάσιο για παράδειγμα), και δεν ήταν λίγοι. Αν και οι ειρηνοδίκες που κατείχαν και τον ρόλο του κεφαλαιοκράτη ήταν αρκετοί στην επικράτεια, δεν ήταν οι μόνοι, πράγμα που παρείχε την δυνατότητα στους δικαστές να πάρουν αποφάσεις υπέρ του καταγγέλλοντα. Ωστόσο οι διαφορετικές αποφάσεις των δικαστηρίων δημιουργούσαν συνεχώς το ζήτημα της γενικότητας του νόμου, αν και σε πολλές περιπτώσεις οι υποθέσεις ήταν ίδιες είχαν διαφορετικές εκβάσεις. Από την άλλη το ότι έπρεπε να περάσει μια τέτοια απόφαση από δικαστήριο διαφέρει σε τεράστιο βαθμό από το να δικάζει ο ίδιος ο κεφαλαιοκράτης με την οικονομική του ιδιότητα (του κεφαλαιοκράτη). Για να καταλάβουμε το σκεπτικό των κεφαλαιοκρατών αρκεί να αναρωτηθούμε με ποιο τρόπο οι ίδιοι θα καταδίκάζαν πρακτικές δικές τους; Οι ίδιοι που δεν ενδιαφέρθηκαν για την κατάσταση της δικής τους μισθωτής εργασίας αγνοώντας τους νόμους που οφείλουν να τηρήσουν ως δικαστές. Μπορεί αντιθέτως να είναι φιλεύσπλαχνος, αγαθός, ηθικός και νομοταγής, ωστόσο αργά ή γρήγορα θα αναγκαστεί να εγκαταλείψει την θέση του (ως βιομήχανος) και μάλλον και την θέση του ως δικαστής καθώς θα προείχαν οι οικονομικές του δράσεις. Ο λόγος που μπορεί να συμβεί αυτό είναι απλός. Επειδή θα έχει ουσιαστικά εκτοπιστεί από τους συναδέλφους του ανταγωνιστές κεφαλαιοκράτες. Αυτό δεν οφείλεται διόλου σε κάποιου είδους φυσικής βίας ή απειλής, αλλά στους κανόνες που υπάρχουν στην αγορά. Για να γίνει λίγο πιο κατανοητό. Στην εποχή όπου ένας βιομήχανος, εργοστασιάρχης θεωρούνταν ότι είχε κέρδος ικανό να τον κρατήσει στο παιχνίδι της αγοράς θα έπρεπε να ακολουθήσει την νόρμα εκείνης της εποχής. Εάν εμφανιστεί ένας ο οποίος δεν εφαρμόζει την εναλλαγή βάρδιας και δεν παρατείνει την εργάσιμη μέρα όσο περισσότερο γίνεται ή γενικά αν δεν μπορεί να εφαρμόσει τις πρακτικές που ακολουθούνται από τους ανταγωνιστές του, θεωρώντας ότι έτσι συμβάλλει στην βελτίωση της ζωής των συνανθρώπων του (εργατών), τότε ο συγκεκριμένος δεν θα λαμβάνει τα απαραίτητα κέρδη για

να μπορέσει να είναι ανταγωνιστικός (εξάιρεση αποτελεί, όπως αναφέρεται, ο Robert Owen ο οποίος από το 1810 έθεσε σε εφαρμογή την μέχρι 10ωρη εργασία στα εργοστάσιά του). Κατά συνέπεια, σε σύντομο χρονικό διάστημα θα χρεοκοπήσει μεταβιβάζοντας όλη την ιδιοκτησία (πουλώντας τα μέσα παραγωγής) σε κάποιον που προτίθεται να ακολουθήσει τους κανόνες αυτούς. Οδηγούμαστε στο συμπέρασμα ότι είναι θεωρητικά σπάνιο να βρεθεί ένας δικαστής ειρηνοδικείου που, όντας κεφαλαιοκράτης, να αμφισβητήσει και να καταδικάσει πρακτικές που μπορούν να του προσφέρουν περισσότερο κέρδος κρατώντας τον στο παιχνίδι. Έτσι και στην περίπτωση μας, οι επιθεωρητές βρέθηκαν αντιμέτωποι, δικαστικά, όχι μόνο με τον εναγόμενο κεφαλαιοκράτη αλλά και τους δικαστές. Σύντομα να αναφέρουμε την περίπτωση του δικαστή Eskrigge, ο οποίος ως βιομήχανος είχε ζητήσει την εφαρμογή του παράνομου συστήματος εναλλαγής βάρδιας στο εργοστάσιό του. Όταν σε ένα δικαστήριο του παρουσιάστηκε ένας κατηγορούμενος βιομήχανος (Robinson) για την εφαρμογή αυτού ακριβώς του συστήματος, η απόφαση του Eskrigge ήταν αθωωτική και ουσιαστικά βοήθησε στην εφαρμογή του ίδιου αυτού συστήματος και από τον ίδιο αλλά και από άλλους βιομήχανους που παρακολουθούσαν την υπόθεση. Η απόφαση αυτή ήταν τόσο ενάντια στο νόμο όσο ήταν και η διατήρηση της ίδιας της θέσης του δικαστή ειρηνοδικείου από τον Eskrigge. Ο Βασιλιάς Γουλιέλμος ΣΤ΄ είχε απαγορεύσει λίγα χρόνια νωρίτερα την ανάληψη των συγκεκριμένων θέσεων από τους βιομήχανους βαμβακοκλωστηρίων ή υφαντουργείων αλλά και των στενών συγγενικών τους προσώπων. Με παρόμοιες περιπτώσεις ήρθε αντιμέτωπος και ένας άλλος επιθεωρητής (Horner), που σε δήλωσή του ανέφερε 7 περιπτώσεις παρόμοιων δικών με τις 6 να έχουν απόφαση αντίθετη προς το γράμμα του νόμου, αποτρέποντάς τον από το να συνεχίσει, πόσο μάλλον όταν η συγκέντρωση των στοιχείων γίνεται σε εξαιρετικά δυσμενές κλίμα. Έτσι μέσα από όλη αυτήν την κατάσταση οι επιθεωρητές εργοστασίων ζήτησαν ή την σύμπλευση του νόμου με την πραγματικότητα ή μια πραγματική εφαρμογή του ήδη υπάρχοντος.

Ρίχνοντας μια πιο κοντινή ματιά στο σύστημα εναλλαγής βάρδιας που αναφέρουμε τόση ώρα θα διαπιστώσουμε ότι δεν είναι αυτό που γνωρίζουμε σήμερα. Έχουμε δει μέχρι τώρα ότι το κεφάλαιο ζητάει με κάθε τρόπο και μέσο αυτό το συγκεκριμένο σύστημα, ζητάει δηλαδή το δικαίωμα (ή προνόμιο) να μπορεί να απασχολεί τους εργαζόμενούς του για 10, 12 ή 15 ώρες, αλλά σε διάφορα τμήματα της παραγωγής. Εφόσον η δομή της εργάσιμης μέρας είχε διασπαστεί εντελώς (ανεξέλεγκτες ώρες έναρξης και λήξης, ξεχωριστά διαλλείματα για κάθε εργαζόμενο κτλ), ο ίδιος ο εργάτης δεν ήξερε πόσες ώρες θα εργαστεί, σε ποιο μέρος της παραγωγής και αν θα έχει χρόνο να φάει το κολατσιό του. Το κεφάλαιο αντί να εναλλάσσει την

εργασιακή δύναμη σε κάθε θέση εργασίας, άλλαζε την θέση εργασίας για κάθε εργασιακή δύναμη μέσα στην ίδια εργάσιμη μέρα και επιπρόσθετα σε μια ασυνεχή διάρκεια. Κάτι σαν το σημερινό σπαστό ωράριο. Την στιγμή δηλαδή που ήξερε πως θα εργαστεί από τις 6 το πρωί μέχρι τις 5 το απόγευμα, με ένα τέτοιο σύστημα ενσωματωμένο μπορεί να σχολάσει και στις 12 τα μεσάνυχτα. Η κίνηση αυτή προσέφερε στο κεφάλαιο την ευκαιρία αρχικά να αποπροσανατολίζει τους επιθεωρητές ώστε να μην μπορούν να ελέγξουν την διαδικασία. Την ευκαιρία να απασχολούν εργαζόμενους για τουλάχιστον 12 ώρες ή ακόμα και 15 με αντάλλαγμα ένα μισθό των 10 νόμιμων ωρών. Συν τοις άλλοις οι εργάτες όφειλαν να βρίσκονται κοντά στο εργοστάσιο μέχρι να τους ξανακαλέσουν για δουλειά, δεσμεύοντάς τους ολοένα και περισσότερο σε αυτό.

Η περιπέτεια αυτή κράτησε για δύο χρόνια, από το 1848 έως το 1850 όπου και ένα ανώτατο δικαστήριο της Αγγλίας αποφάσισε ότι οι εργοστασιάρχες δρουν ενάντια στον νόμο αλλά από την άλλη ο νόμος χρειάζεται διασαφήσεις και διορθώσεις. Ορισμένοι εργοστασιάρχες που δυσκολεύτηκαν να πάρουν την απόφαση τα προηγούμενα χρόνια ενσωματώνοντας το σύστημα αυτό, βιάστηκαν να το κάνουν τώρα όσο προλάβαιναν. Όμως όχι για πολύ. Δύο γεγονότα θα συνέβαλαν ώστε να οδηγήσουν, 7 μήνες αργότερα, στην εφαρμογή ενός νέου νόμου (CompromiseAct). Από την μία οι ίδιοι οι εργάτες, που αν και σιωπηλά αντιδρούσαν προς αυτήν την πρακτική των εργοστασιάρχων τα προηγούμενα χρόνια, τώρα κινητοποιούνταν απειλητικά με συγκεντρώσεις αυτή τη φορά στο Λάνκαστερ και στο Γιόρκερ. Από την άλλη οι αποφάσεις που παίρνονταν στα τοπικά δικαστήρια ήταν αντιφατικές με αποτέλεσμα σε κάποιες περιοχές, βάσει του ίδιου νόμου του 1844 και των τροποποιήσεων του 1847, οι ίδιες διαδικασίες της εναλλαγής βάρδιας να κηρύσσονται παράνομες ενώ σε άλλες νόμιμες και επιτρεπτές. Αυτό οδήγησε και τους «καταπιεζόμενους», από τον νόμο, εργοστασιάρχες να κινητοποιηθούν διαμαρτυρόμενοι. Και σαφώς, όπως ο ίδιος ο Μαρξ τονίζει, «η ίση εκμετάλλευση της εργασιακής δύναμης είναι το πρώτο ανθρώπινο δικαίωμα του κεφαλαίου». Το 1850 λοιπόν, ο Υπουργός Εσωτερικών (George Grey) έφερε το νομοσχέδιο που θα έλυσε προς το παρόν τα ζητήματα αυτά ρυθμίζοντας τις εργάσιμες ώρες όλων των εργατών. Προέβλεπε για την ίδια την εργάσιμη μέρα διάρκεια 15 ωρών από τις 5 και μισή το πρωί μέχρι τις 8 και μισή το απόγευμα για κάθε είδους εργοστασιακής εργασίας. Για τους νέους και τις γυναίκες εργασία διάρκειας 10 ωρών και 30 λεπτών τις καθημερινές μεταξύ 6 το πρωί με 6 το απόγευμα, και 7 ώρες και 30 λεπτών τα Σάββατα, με διάλλειμα τουλάχιστον 1 ώρα και 30 λεπτά (με εξαίρεση το Σάββατο όπου το διάλλειμα διαρκούσε μισή ώρα). Για τα παιδιά

επανάλαβε την εργασία διάρκειας 6 ωρών και 30 λεπτών οποιαδήποτε στιγμή όμως μέσα στην διάρκεια της εργάσιμης μέρας. Έκανε ωστόσο μία εξαίρεση για τα μεταξουργία. Εκεί, όπως λένε οι ίδιοι οι εργοστασιάρχες, χρειαζόνταν λεπτά χέρια και δάκτυλα για να επιτελεστεί σωστά η εργασία γεγονός αναληθές σύμφωνα με πολλές μελέτες της εποχής από αρμόδιους χωρίς ωστόσο αυτό να αλλάξει για τα επόμενα χρόνια και έτσι η εργασία για παιδιά ηλικίας 11 έως 13 ετών στους χώρους αυτούς διαρκούσε 10 ώρες και 30 λεπτά. Αυτό ήταν το πνεύμα του νόμου, το οποίο συμπληρώθηκε το 1853 αναφέροντας ότι τα παιδιά ηλικίας 8-13 ετών απαγορεύεται να εργάζονται πριν ή μετά την λήξη ή την έναρξη της εργάσιμης μέρας των νεαρών και των γυναικών, δηλαδή η εργασία διάρκειας 6 ωρών και 30 λεπτών έπρεπε να συντελείται μεταξύ 6 το πρωί και 6 το απόγευμα.

Ο ταξικός αυτός αγώνας, όπως τον ονομάζει ο Μαρξ, διάρκειας 51 ετών (1802-1853) ολοκληρώθηκε με αυτόν τον νόμο. Ωστόσο υπήρχαν κάποιοι κλάδοι της παραγωγής που δεν ενσωματώθηκαν σε αυτούς τους νόμους εκείνη την περίοδο ή ο έλεγχός τους ήταν πρακτικά αδύνατος.

ΟΙ ΕΡΓΟΣΤΑΣΙΑΚΟΙ ΚΛΑΔΟΙ ΧΩΡΙΣ ΝΟΜΙΚΗ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ

Πέρα από τις τυπικότητες των νόμων και τις επιφανείς συνθήκες που ευαγγέλιζαν οι εργοστασιάρχες, πολλοί ήταν αυτοί που επωφελήθηκαν από τις «παραβλέψεις» του κοινοβουλίου. Αν και ήταν μεγάλη η παραγόμενη υπεραξία ακόμα και στις 12 ώρες ημερήσιας εργασίας, τίποτα δεν στάθηκε εμπόδιο μπροστά στην ορμή του κεφαλαίου για πολλαπλασιασμό του. Ο Μαρξ μελετώντας τα πορίσματα των επιτροπών αλλά και τις εκθέσεις των εργοστασιακών επιθεωρητών, αναφέρει μια σειρά από κλάδους της βιομηχανικής πλέον Αγγλίας που δεν υπάγονταν σε νομικό καθεστώς το οποίο να προστατεύει τους εργάτες από την ορμή αυτή του κεφαλαίου. Μια σειρά από περιπτώσεις όπου είχαν υπαχθεί μεν στην κεφαλαιοκρατική δομή παραγωγής δεν είχαν ενσωματωθεί στους εργοστασιακούς νόμους του πρώτου μισού του 19^{ου} αιώνα για τον λόγο που αναφέραμε πως δεν είχαν υιοθετήσει την χρήση νερού, ατμού ή μηχανών στην παραγωγή τους.

Ο βασικός παραγωγικός κλάδος της αγγλικής οικονομίας είναι γνωστό πως ήταν η υφαντουργία η επεξεργασία και το εμπόριο μαλλιού, εφόσον η εσωτερική κατανάλωση ήταν

υψηλή όπως και οι εξαγωγές του. Εάν αποστασιοποιηθούμε από την κίνηση της εθνικής και διεθνούς αγοράς και σταθούμε στην αξιοποίηση των αξιών, εάν δηλαδή εισέλθουμε στον κόσμο της παραγωγικής διαδικασίας θα εντοπίσουμε πολλές δραστηριότητες που αντιτίθενται στις αστικές αξίες και όπως αυτές διαχέονται στην αγγλική κοινωνία. Περνώντας μέσα από την έρευνα του ίδιου του Μαρξ σε αυτόν τον κόσμο την εντοπίζουμε πρώτη. Όπως σε όλους τους κλάδους που θα συναντήσουμε η παιδική εργασία ήταν αναπόφευκτη. Εκεί η αναζήτηση παιδικής εργασίας είχε καθοριστικό ρόλο μιας και τα παιδιά ακριβώς λόγω των λεπτών τους χεριών και δακτύλων μπορούσαν να «κινούν τα νήματα» με μεγαλύτερη ακρίβεια και ευκολία. Καθοριστικό ρόλο στην εισαγωγή παιδικής εργασίας στην παραγωγική διαδικασία έχουν οι μηχανές καθώς η πραγματική εργασία, η οποία συνεπάγεται μυϊκή δύναμη, μεταβιβάζεται ολοένα και περισσότερο σε αυτές, επομένως την εργασία των ενήλικων ανδρών μπορούν πλέον να την κάνουν και παιδιά. Η εργάσιμη μέρα για αυτά, σύμφωνα με αναφορές του 1860 διαρκούσε έως και 18 ώρες, από τις 3 τα ξημερώματα έως περίπου τις 9 το βράδυ, μόνο και μόνο για να μπορέσουν να συντηρήσουν τον εαυτό τους, ενώ η πολύωρη, έντονη και λεπτεπίλεπτη εργασία καταπονούσε το σώμα τους για διέφθειρε τα ανθρώπινα χαρακτηριστικά τους.

Ο επόμενος κλάδος που συναντάμε είναι η κεραμουργία. Επιθεωρητές αλλά και μαρτυρίες των ίδιων των εργατών από το 1840 έως το 1863 που ενσωματώθηκε στον νόμο, αναφέρουν ότι και πάλι συναντάμε κατά κόρον την παιδική εργασία και μάλιστα σε ποσοστό έως και 70%. Ενώ όπως όριζε το Factory Act 1850 τα παιδιά θα εργάζονταν από τις 6 το πρωί μέχρι τις 6 το απόγευμα, συνολικά 12 ώρες, συναντάμε παιδιά 7 ετών να εργάζονται για 15 ώρες και παράλληλα τα διαλλείματά τους υφίστανται στην διαδικασία κλεισίματος λεπτών όντας πιο ευάλωτα στην σκληρότητα των εργοστασιαρχών. Στην συγκεκριμένη περίπτωση ακόμα και γιατροί αποφάσισαν να εκφράσουν την αγανάκτησή τους και το παράπονό τους στην εκμετάλλευση που βλέπουν να δέχονται τα ανήλικα παιδιά της Μεγάλης Βρετανίας υποστηρίζοντας ότι κάθε νέα εργατική γενιά που εισέρχεται στον κλάδο της κεραμουργίας εμφανίζει πιο έντονα τα χαρακτηριστικά αλλοίωσης του ανθρώπινου πνεύματος και σώματος η οποία οφείλεται λίγο ή πολύ στις ατελείωτες εργάσιμες ώρες.

Η παραγωγή σπέρτων και ο κλάδος του φωσφόρου, ένας νέος κλάδος της παραγωγής που ανήλθε μόλις το 1831 δεν πρόλαβε να ενσωματωθεί εντελώς στους νόμους του 1833, 1844 και 1850. Γενικότερα είναι γνωστό ότι είναι από τους πιο ανθυγιεινούς κλάδους της εποχής, αυτό

ωστόσο δεν εμποδίζει διόλου τους εργοστασιάρχες να τοποθετούν και πάλι ανήλικα παιδιά στις θέσεις εργασίας των εργοστασίων τους. Οι συνθήκες εργασίας εδώ είναι τόσο αποκρουστικές που μόνο τα πιο απελπισμένα κομμάτια της εργατικής τάξης θα δέχονταν κατά κάποιο τρόπο μια τέτοια θέση. Μια μικρή «δημοσκόπηση» της εποχής (1863) από τον κυβερνητικό επίτροπο κ. White αναφέρει ότι 270 από τα παιδιά που εργάζονταν στο χώρο αυτό τα 40 (14%) είναι κάτω των 10 ετών, τα 10 εκ των οποίων είναι 8 ετών και τα 5 είναι μόλις 6 ετών. Τα παιδιά αυτά αλλά και οι γονείς τους εργάζονταν σε ένα τόσο ανθυγιεινό περιβάλλον για 14 και 15 ώρες ενώ αναγκάζονταν να τρώνε στον μολυσμένο χώρο εργασίας τους.

Ο τομέας της παραγωγής ταπετσαριών είναι και αυτός ένας από αυτούς που έμειναν εκτός νομοθετικής ρύθμισης το 1850. Εκεί η ένταση της εργασίας ήταν τόσο μεγάλη ώστε η εξουθένωση των εργατριών ήταν αναπόφευκτη. Η εργάσιμη μέρα ανερχόταν έως και τις 18 ώρες εργασίας με ελάχιστα διαλλείματα, ενώ «κατάπληκτοι» συναντάμε την παιδική εργασία. Συχνά μητέρες και παιδιά εργάζονταν μαζί στον ίδιο χώρο και σύμφωνα με μαρτυρίες οι μητέρες τάζαν τα παιδιά τους ενώ αυτά βρίσκονταν μπροστά στο μηχάνημα και εργάζονταν, άλλες μαρτυρίες αναφέρουν ότι αρκετοί κοιμόντουσαν ενώ εργάζονταν «αναγκάζοντας» τους επιστάτες να φωνάζουν για να ξυπνήσουν. Η πηγή όλης αυτής της υπέρμετρης εργασίας πηγάζει από την ίδια την ένταση της εργασίας η οποία μπορεί και προσφέρει το απαραίτητο ημερήσιο προϊόν τις πρώτες 4 ώρες. Οι υπόλοιπες ονομάζονται από τους εργοστασιάρχες υπερωρίες. Ο συγκεκριμένος τομέας είναι από αυτούς που χρησιμοποιούν της μηχανές ως απαραίτητο εργαλείο για την παραγωγή καθώς τυπώνουν με αυτές αρκετά τετραγωνικά μέτρα ταπετσαριών. Ωστόσο στο συγκεκριμένο επίπεδο ανάπτυξης του καπιταλιστικού μοντέλου παραγωγής δεν θα λέγαμε εύκολα ότι είναι από τα βασικά σχέδιά του να αναπτύξει τεχνολογικά τα μέσα παραγωγής ή την τεχνογνωσία για αύξηση της παραγωγής καθώς αυτό στο άμεσο παρόν και μέλλον μόνο ως περιττή δαπάνη γίνεται αντιληπτή. Εφόσον, με άλλα λόγια, μπορεί να εκμεταλλευτεί την εργασιακή δύναμη επεκτείνοντας την εργάσιμη μέρα χωρίς να έχει κάποιο ηθικό ή χρηματικό κόστος.

Τρανταχτό παράδειγμα της τεχνικής αυτής είναι ο κλάδος της αρτοποιίας, την οποία δεν την εξέλιξε ή βιομηχανοποίησε όπως τους υπόλοιπους κλάδους, αλλά την πήρε ως είχε από την προηγούμενη μορφή της, αυτή των συντεχνιών. Ουσιαστικά αντικαταστάθηκε ο μάστορας της συντεχνίας από τον κεφαλαιοκράτη. Ο διάσπαρτος αυτός κλάδος ήταν τεχνικά αδύνατον να ελεγχθεί λόγω της μοιρασμένης σε μικρούς ιδιοκτήτες (φούρνοι ως μικρή ιδιοκτησία αντί

μεγάλων συγκεντρωμένων παραγωγικών μονάδων). Εμφανίζεται εδώ και το ζήτημα της αλλοίωσης του προϊόντος ως νοθεία, όπου γνωστοποιήθηκε το 1855 από μία επιτροπή της βουλής και κατέληξε σε νόμο το 1860. Εντούτοις έμεινε ανενεργός για μεγάλο χρονικό διάστημα με την δικαιολογία ότι θα «έβαζε χέρι» στην ελεύθερη αγορά. Ο αντίκτυπος που είχε η είδηση των πρακτικών αυτών κατάφερε να πιέσει μετά από κινητοποιήσεις τις επιτροπές της βουλής θέτοντας ένα όριο σε όλα αυτά το 1863. Πέρα από την επίβλεψη των κρατικών επιθεωρητών στην αρτοποιία έβαζε και όριο στην εκμετάλλευση των βοηθών που απασχολούνταν, η εργάσιμη μέρα των οποίων διαρκούσε από 12 έως 16 ώρες βραδινής και πρωινής εργασίας, μιας και πέρα από παραγωγοί ήταν οι ίδιοι που πουλούσαν και διένεμαν το ψωμί. Η εργασία τους, όπως ακόμα και σήμερα ξεκινούσε από τα άγρια χαράματα ως παραγωγοί σε θερμοκρασίες αρκετά υψηλές για τις συνήθειες των Λονδρέζων. Η νοθεία του ψωμιού δεν ήταν το μόνο ζήτημα που πρόεκυπτε στην ανταγωνιστικότητα των αρτοποιιών. Η άνιση εκμετάλλευση των βοηθών έφερε σε σύγκρουση τους ιδιοκτήτες φούρνων γιατί η πλειοψηφία αυτών μπορούσε να εκμεταλλευτεί τους εργαζόμενούς τους περισσότερο στους φούρνους χωρίς να τους βάζει να διανέμουν το προϊόν. Λειτουργώντας κρυφά από τον νόμο καταφέρναν να το νοθεύουν και να το πουλούν σε χαμηλότερες τιμές. Χαρακτηριστικά αναφέρεται σε κατάθεση ενός αρτοποιού σε επιτροπή πως «η επιτυχία τους οφείλεται στο ότι εξαπατούν το κοινό και στο ότι αντλούν από τους βοηθούς τους 18 ώρες εργασίας για ένα μισθό 12 ωρών». Ενώ είναι οι ίδιοι που ωθούν τους βοηθούς τους να παράγουν, πουλούν και διανέμουν το ψωμί. Μάλλον οι αρτοποιοί αυτοί που πλήρωναν τους βοηθούς τους για τις 12 ώρες εργασίας ήθελαν και οι ίδιοι να εντρυφήσουν στην πρακτική των ανταγωνιστών τους, ωστόσο μη μπορώντας να το κάνουν αποφάσισαν να μετατραπούν στους «καλούς Σαμαρείτες» και να περιορίσουν την δράση των ανταγωνιστών τους γενικεύοντας την δική τους πρακτική. Η ένταξη των αρτοποιιών στο νόμο το 1863 απαγόρευσε την απασχόληση βοηθών αρτοποιιών ηλικίας κάτω των 18 μετά τις 9 το βράδυ και πριν τις 5 το πρωί.

Ο κυρίαρχος παραγωγικός κλάδος προκαπιταλιστικά έχει πλέον (1867) περιοριστεί σε συγκεκριμένες περιοχές. Στους αγρότες είδαμε ότι ο χρόνος εργασίας τους μετριούνταν σε μέρες και ο διαχωρισμός αναγκαίας εργασίας και υπερεργασίας (αγγαρείας) ήταν διακριτός. Τώρα σε καπιταλιστική μορφή ο χρόνος εργασίας μετριέται σε ώρες οι οποίες φτάνουν τις 14 ή 15 την ημέρα. Για μια τέτοιου είδους εργασία οι 15 ώρες δεν είναι κάτι απλό, οι αντίξοες συνθήκες με ελάχιστα τεχνολογικά εργαλεία και η μυϊκή δύναμη που χρειάζεται να καταβληθεί δυσχεραίνουν την εργασία τους.

Στην πλέον παγκόσμια κυρίαρχη εμπορικά χώρα οι μεταφορές όφειλαν να είναι ταχύτατες όχι μόνο στην θάλασσα, αλλά και στη στεριά. Η εφεύρεση της ατμομηχανής τοποθετημένη σε ράγες κατάφερε να εκμηδενίσει τις αποστάσεις και να επιταχύνει την ανάπτυξη του κεφαλαίου εσωτερικά, διευρύνοντας την αγορά του. Ωστόσο όπως κάθε εργασιακός κλάδος που συναντήσαμε μέχρι τώρα έτσι και αυτός δεν ξεφεύγει από τα γνωστά πλαίσια της υπέρμετρης εργασίας. Σύμφωνα με μαρτυρίες των εργατών στους σιδηροδρόμους μέχρι το 1850 η εργάσιμη μέρα τους κυμαινόταν γύρω στις 8 ώρες, ωστόσο τα αμέσως επόμενα χρόνια συναντάμε εργάτες να δουλεύουν 20 ώρες με ελάχιστα διαλλείματα, ενώ σε συγκεκριμένες περιπτώσεις η εργασία τους έφτανε τις 50 ώρες (όπως σε περιόδους διακοπών). Ένα παράδειγμα που φέρνει ο ίδιος ο Μαρξ μας λέει πόσο αδιάφορο ήταν το κράτος σε περιπτώσεις τέτοιας υπέρμετρης εργασίας. Σε ένα σιδηροδρομικό δυστύχημα το 1866 οδηγήθηκαν σε δίκη 3 εργάτες του συγκεκριμένου κλάδου με την κατηγορία της ανθρωποκτονίας καταδικάζοντάς τους. Η πραγματική αιτία του δυστυχήματος αυτού δεν έχει καμία σχέση με την αμέλεια των εργατών αυτών, αλλά με την πολύωρη εργασία που υποχρεώνονταν να κάνουν. Πραγματικός υπαίτιος ήταν δηλαδή το ίδιο το κεφάλαιο που τους ωθούσε σε μια τέτοια διαδικασία. Ωστόσο δεν έγινε παρά μόνο μία επίπληξη στους υπευθύνους ούτως ώστε να προσέχουν όταν μισθώνουν εργάτες και να μην τους αναγκάζουν να εργάζονται τόσο. Προφανώς δεν θα μπορούσε ποτέ να καταδικάσει ένα δικαστήριο το κεφάλαιο για τον τρόπο που εκμεταλλεύεται την εργασιακή δύναμη γιατί τότε θα έπρεπε να καταδικάσει κάθε παρεμφερή πρακτική του κεφαλαίου. Είναι όμως τέτοια η ειρωνεία που ενώ λέγεται ότι το κεφάλαιο ρισκάρει με το να επανεπενδύει τα χρήματα που άρπαξε από την παραγωγική διαδικασία, στην περίπτωση ατυχημάτων και στρεβλώσεων του προϊόντος (είτε είναι υπηρεσίες είτε εμπορεύματα προς κατανάλωση) δεν φέρει εν τέλει καμία ευθύνη, και όλο το βάρος της κατηγορίας το σηκώνουν στην πλάτη τους οι εργαζόμενοι.

Ακόμα και σε παραγωγικούς τομείς όπου το τελικό προϊόν προορίζεται για το πλέον πλουσιότερο στρώμα της αγγλικής κοινωνίας, την Βασιλική Αυλή, οι εργασιακές συνθήκες δεν διαφέρουν στο ελάχιστο. Σε οίκους υψηλής ραπτικής που παράγει καπέλα, η εργασία των μόδιστρων ανερχόταν από 16 έως 30 ώρες χωρίς παύση, ενώ ο εργασιακός χώρος είναι περιορισμένος και ασφυκτικά γεμάτος με έως και 30 άτομα σε ένα δωμάτιο που μπορεί να στεγάσει μόλις 10.

Ο τελευταίος κλάδος που αναφέρεται από τον Μαρξ είναι αυτός των σιδεράδων. Ενώ όπως φημίζονται οι σιδεράδες σφύζουν από ζωή ξυπνώντας από το ξημέρωμα στην επαρχία, στην πόλη, όπου και έχει επέλθει το κεφάλαιο η εργασία τους «σπινθηροβολεί» θνησιμότητα. Ο μέσος όρος ζωής ενώ είναι γύρω στα 50 χρόνια πλέον με την πίεση και τον φόρτο εργασίας που τους προσάπτει το κεφάλαιο μπορούν να απολαύσουν την ζωή για μόλις 37, με ένα γενικότερο μέσο όρο ζωής στην Μεγάλη Βρετανία τα 40 χρόνια.

Έχουμε αναφέρει αρκετά πράγματα για τις μηχανές μέχρι τώρα, ωστόσο ο ρόλος τους είναι ουσιαστικός στην παραγωγική διαδικασία και θα εξηγήσουμε αμέσως πως γίνεται αυτό. Η ίδρυση μεγάλων παραγωγικών μονάδων πηγαίνει παράλληλα με την είσοδο των μηχανών στην παραγωγή. Τα μέσα παραγωγής δεν προσθέτουν, ουσιαστικά, επιπλέον αξία στο τελικό προϊόν αλλά η ίδια η αξία τους υποδιαιρείται μέσα σε αυτά όσο χρησιμοποιούνται. Επειδή, ιστορικά, παρατηρείται ότι η παραγωγική τεχνολογία αναπτύσσεται και εξελίσσεται γοργά, ο κάθε ιδιοκτήτης αυτών (ο κεφαλαιοκράτης) επιθυμεί να μεταφέρει την πλήρη αξία της μηχανής του στα εμπορεύματα πριν μια νέα, πιο σύγχρονη έρθει και την αντικαταστήσει. Αν για παράδειγμα μια μηχανή έχει διάρκεια ζωής 10 έτη για μία καθημερινή 12ωρη εργασία, συνεπάγεται ότι η μεταφορά της αξίας της μηχανής στα εμπορεύματα ανά έτος θα είναι 1 προς 10. Στην περίπτωση που η μηχανή κοστίζει 10.000 λίρες στερλίνες τότε κάθε χρόνο μεταβιβάζει 1.000 λίρες στερλίνες στα παραγόμενα από αυτήν εμπορεύματα. Όταν μια νέα μηχανή πιο σύγχρονη και εξειδικευμένη κυκλοφορήσει, τότε το μηχανήμα που έχει ήδη προπληρωθεί θα έχει παλαιωθεί πριν προλάβει να μεταβιβάσει πλήρως την αξία του και συνεπώς θα είναι μια μεγάλη σπατάλη χρημάτων για τον κεφαλαιοκράτη. Έτσι, ο κεφαλαιοκράτης μας επιδιώκει να μεταβιβάσει όλη την αξία της μηχανής στο προϊόν του σε όσο το δυνατόν πιο σύντομο χρονικό διάστημα και αντί για 12 ώρες τώρα θέλει αυτή να δουλεύει για 24 μειώνοντας παράλληλα και την διάρκεια ζωής της στα 5 έτη. Ενδεχομένως αυτό για κάποιο λόγο να μην είναι εφικτό (είτε γιατί δεν βρίσκει εργασιακή δύναμη που επιθυμεί να εργαστεί τις υπόλοιπες 12 ώρες, είτε γιατί απαγορεύεται από τον νόμο) ο μόνος ρόλος της μηχανής αυτής είναι να υπενθυμίζει στον κεφαλαιοκράτη τις 10.000 λίρες στερλίνες που έδωσε προκαταβολικά για αυτήν και μένουν ανεκμετάλλευτες.

Με την συνεχή λειτουργία των μηχανών, λοιπόν, όλο το 24ωρο θα πρέπει να υπάρξει κάποιος αρμόδιος για να της λειτουργεί. Αυτό που συμβαίνει σε μία τέτοια περίπτωση είναι η εγκαθίδρυση πέρα από την ημερήσια εργασία και αυτή της νυχτερινής από ένα δεύτερο άτομο,

καθώς είναι αδύνατον το ίδιο άτομο να εργάζεται συνεχώς για 24 ώρες την μέρα. Επιπλέον όταν οι εργοστασιάρχες επιθυμούν η παραγωγική διαδικασία να είναι ενεργή 24 ώρες την μέρα δεν παραλείπεται, όσο θρησκόληπτος και αν είναι ο κεφαλαιοκράτης, η κυριακάτικη αργία. Βλέπουμε ότι σε ένα τέτοιο σύστημα βάρδιας μπορούν πλέον να παραβιαστούν και τα φυσιολογικά/βιολογικά αλλά και τα κοινωνικά/πνευματικά όρια που έχουν προϋποτεθεί στην αρχή. Τα πνευματικά θα λέγαμε ότι παραβιάζονται για τον απλούστατο λόγο ότι σε ένα σημαντικό κομμάτι της εργατικής τάξης του αρνείται να εκκλησιαστεί ή να φέρει σε πέρας το θρησκευτικό του δικαίωμα να μην εργάζεται την Κυριακή. Είναι επίσης ευρέως γνωστό (τουλάχιστον στις μέρες μας) ότι το σχολείο είναι από τα βασικότερα μέσα κοινωνικοποίησης και διαπαιδαγώγησης των νέων και των παιδιών, πλέον στην Αγγλία του 19^{ου} αιώνα το ρόλο αυτόν τον αναλαμβάνει το εργοστάσιο και η εργασιακή διαδικασία για μια σημαντική μάζα των παιδιών. Εκεί (στο εργοστάσιο) κάνουν τις κοινωνικές τους συναναστροφές, μέσα στους θορυβώδεις χώρους εργασίας τους και εκεί μαθαίνουν την «τέχνη της ζωής τους» την οποία είναι καταδικασμένα να μάθουν από μικρή ηλικία. Τα παιδιά αυτά, και σε μικρότερο βαθμό οι ενήλικες, γνωρίζουν ελάχιστα για τον κόσμο που ζουν αλλά και για την θρησκεία τους. Σύμφωνα με καταθέσεις που έδωσαν παιδιά σε ερευνητικούς επίτροπους, αρκετά είναι αυτά που δεν γνωρίζουν το όνομα της χώρας που ζουν, άλλα μπερδεύουν τον Θεό με τον σκύλο (συλλαβίζουν τον Θεό ως Dog αντί για God), ενώ άλλα έχουν τόσο στρεβλή γνώση για τον Χριστό που τον αναφέρουν ως Διάβολο. Έχουν, εξίσου αναφερθεί οι επιπτώσεις της παιδικής εργασίας στο σώμα των παιδιών, πόσο μάλλον όταν αυτά δεν κάνουν έναν φυσιολογικό ύπνο το βράδυ. Πολλά από τα παιδιά που απασχολούνται στην νυχτερινή βάρδια δεν μπορούν να ξεκουράσουν το μυαλό και το σώμα τους πλήρως κατά την διάρκεια της ημέρας με αποτέλεσμα να τριγυρίζουν σαν ζόμπι στους δρόμους όταν δεν έχουν εργασία. Επιπρόσθετα από όλες αυτές τις άμεσες επιπτώσεις στο σώμα και το πνεύμα της εργατικής τάξης ακολουθεί και η αμφισβήτηση οποιουδήποτε ορίου από τους εργοστασιάρχες για την εργάσιμη μέρα.

Για να ακολουθήσουμε και τον συλλογισμό του Μαρξ θα αναφερθούμε σε μια σειρά από επιφανείς εργοστασιάρχες της εποχής όταν έκαναν λόγο για το σύστημα αλλαγής βάρδιας. Οι κύριοι Naylor & Vicker έλεγαν μια βιομηχανία παραγωγής ατσαλιού και αναφέρουν ότι στα σιδηρουργία και ελασματοουργεία τους η εργασία δεν σταματά ούτε κατά την διάρκεια της μέρας ούτε της νύχτας, ωστόσο η απασχόληση στην νυχτερινή βάρδια δεν είναι τόσο μεγάλη.

Ο κύριος J. Ellis της εταιρίας JohnBrown&Co που ειδικευόταν και αυτή στη χαλυβουργία και σιδηρουργία, ένα κεφάλαιο που κατάφερε να διατηρηθεί μέχρι και σήμερα, απασχολούσε το 1865 3.000 εργάτες με τους 170 εξ' αυτών κάτω των 13 ετών. Στον επικείμενο νόμο που συζητιόταν ο Ellis αναφέρει ότι για την εταιρία του θα ήταν προτιμότερο να απαγορευτεί η εργασία παιδιών κάτω των 15 ετών και στην ημερήσια και στην βραδινή βάρδια, παρά να απαγορευτεί η εργασία νέων κάτω των 18 στην νυχτερινή βάρδια (την περίοδο εκείνη απασχολούσαν γύρω στα 500 άτομα κάτω των 18 στα εργοστάσιά τους). Για να δικαιολογήσει και ο ίδιος την νυχτερινή εργασία, χωρίς ωστόσο να βασίζεται σε κάποια έρευνα ή μελέτη κάνει λόγο πως σε περίπτωση που η νυχτερινή βάρδια εναλλάσσεται εβδομαδιαίως με την ημερήσια δεν προκαλείται κανένα πρόβλημα στους εργαζόμενους.

Ο κύριος White που είδαμε προηγουμένως είχε λάβει ένα γράμμα από τον διευθυντή της εταιρίας Cammell&Co επεξεργασίας ατσαλιού και σιδήρου, το οποίο ανέφερε, στον κύριο White, πως σε περίπτωση που η εργασία νεαρών στην νυχτερινή βάρδια απαγορευόταν τότε θα έπρεπε να κλείσει τα εργοστάσιά του και να τα λειτουργεί μονάχα κατά την διάρκεια της μέρας. Αν και μόνο το 6% των εργατών του απασχολούταν στην νυχτερινή βάρδια και μόνο το 1% ήταν νέοι αυτής της ηλικίας το εργοστάσιό του δεν θα παρήγαγε το απαραίτητο για αυτόν κέρδος αφού θα έπρεπε να αντικαταστήσει τα φτηνά νεανικά χέρια με τα ακριβότερα των ενηλίκων.

Ο κύριος Sanderson για να υποστηρίξει το σύστημα εναλλαγής βάρδιας στρέφεται σε κάποια περίτεχνα επιχειρήματα. Πρώτον, όπως και στην εταιρία Cammell&Co, η αντικατάσταση των φτηνών νεανικών εργατικών χεριών με την ακριβότερη των ενηλίκων θα ανέβαζε το κόστος παραγωγής τόσο ώστε να μην μπορεί εν τέλει να αυξήσει την τιμή του προϊόντος του στην αγορά, υποχρεώνοντάς τον να καλύψει την διαφορά αυτή από την τσέπη του, αναγνωρίζοντας ότι οι ενήλικοι εργάτες δεν θα δέχονταν για κανένα λόγο να την καλύψουν. Δεύτερον, λέει ο ίδιος, ότι η δύναμη των εργατών των νέων φτάνει επακριβώς για τις ανάγκες της εργασίας τους και μία αντικατάσταση της από την ενήλικη, και σαφώς μεγαλύτερη, θα ήταν πλεονάζουσα μη ξέροντας τι να την κάνει. Για τον κύριο Sanderson είναι πιο εύκολο να εξουθενώνει νέους στην εργασία από το να χάσει μερικές λίρες από την τσέπη του. Τρίτον, κατά τον ίδιο πάντα, οι ενήλικες όσο εργάζονται μαζί με νεότερους μπορούν και αποσπών κέρδος από την εργασία αυτών. Μας λέει, με άλλα λόγια, ότι εφόσον ο ίδιος δεν προτίθεται να αναπληρώσει το επιπλέον κέρδος που αποσπών οι ενήλικοι από τους νέους, αυτοί να το αναζητήσουν

εκμεταλλευόμενοι τους συνεργάτες τους. Τέταρτον, σε μία ενδεχόμενη μείωση των χεριών της νυχτερινής βάρδιας θα οδηγούταν στο αδιέξοδο να περιορίσει και αυτός την λειτουργία των μηχανών του σε 12 ώρες πράγμα που θα επέφερε μεγαλύτερες ζημιές για τον κεφαλαιοκράτη μας ξυπνώντας τον την νύχτα από την ησυχία των μηχανών του. Ωστόσο ο ίδιος αναφέρει και πάλι ότι μια οποιαδήποτε αλλαγή στην συγκρότηση της μισθωμένης από αυτόν εργασιακής δύναμη δεν θα επέφερε καμία ουσιαστική αλλαγή στην παραγωγή ατσαλιού και σιδήρου στα εργοστάσιά του. Σε ποιο λοιπόν σημείο ενοχλείται ο κάθε κύριος Sanderson; Προφανώς στο γεγονός ότι θα έχει διαφορετικό μερίδιο από τις παραγόμενες αξίες. Για αυτόν το ζήτημα δεν είναι το τι παράγει, αλλά τι ποσοστό από την αξία *αυτού* μπορεί να καρπωθεί.

Την περίοδο 1860-1863 μια σειρά από εργοστασιακούς τομείς που δεν είχαν κάποιο έλεγχο της εργάσιμης μέρας από τον νόμο του 1850 ενσωματώθηκαν σε αυτόν καθώς η γενικότερη αντίληψη περί εργοστασίων είχε αλλάξει από το βλέμμα του νόμου. Πλέον θεωρούσε εργοστάσιο κάθε χώρο όπου επιτελούνταν εργασία. Οι φοβίες των βιομηχάνων και του κεφαλαίου γενικότερα ότι το ποσοστό υπεραξίας τους θα μειωνόταν άρα και η ισχυρή θέση της Μεγάλης Βρετανίας σε διεθνές επίπεδο θα διακινδύνευε έπεσαν έξω. Αντιθέτως η περίοδο μετά την εργοστασιακή ρύθμιση χαρακτηρίζεται από την μεγάλη βιομηχανική ανάπτυξη αλλά και την καλύτερευση του βιοτικού επιπέδου των εργοστασιακών εργατών.

Αντιλαμβανόμαστε από αυτό ότι η εργασιακή δύναμη έχει μεν μια τιμή στην αγορά η οποία δεν είναι υποχρεωτική για τον εργαζόμενο να την πουλήσει, ωστόσο είναι η μόνη. Ο εργάτης είναι ελεύθερος με την διπλή έννοια (αποδεδειγμένος από την γη του όπως ήταν στην φεουδαρχία και ελεύθερος από κάποιο μέσο παραγωγής για να παράξει τα δικά του εμπορεύματα), αλλά ως προς την αξία του εμπορεύματός του δεν έχει καμία επιλογή όπως και για τον χρόνο που θα προσφέρει στο κεφάλαιο. Ο καθορισμός αυτού του χρόνου, δηλαδή ο καθορισμός της εργάσιμης μέρας, είναι εν τέλει αποτέλεσμα ενός μακροχρόνιου αγώνα μεταξύ των δύο τάξεων που αντιπαρέρχονται στην παραγωγή και δεν περιορίζεται όπως είδαμε στην αρχή από τα ανώτερα φυσικά/βιολογικά και πνευματικά/κοινωνικά όρια. Ο λόγος που συμβαίνει αυτό είναι διότι και οι δύο τάξεις βλέπουν μέσα από τους κανόνες της ανταλλακτικής διαδικασίας ένα δικαίωμα που αντικρούει στο δικαίωμα του άλλου. Για το κεφάλαιο από την μία του αναγνωρίζεται ότι το εμπόρευμα που αγόρασε του ανήκει για όσο χρόνο το αγόρασε εκμεταλλευόμενος το όσο και όπως θέλει. Από την άλλη η εργασιακή δύναμη βλέπει το δικαίωμά της να καταστρατηγείται όσο περισσότερο εδραιώνεται το δικαίωμα του κεφαλαίου.

Καταστρατηγείται δηλαδή το δικαίωμα της εργασιακής δύναμης να επαναφέρει το εμπόρευσμα στην ανταλλαγή λόγω της φθοράς που υφίσταται από την αυξανόμενη και υπέρμετρη εργασία. Τα δύο δικαιώματα ουσιαστικά συγκρούονται εδώ και θα πρέπει είτε να οδηγηθούν σε κάποια αμοιβαία λύση, είτε η μία τάξη θα υπερισχύσει της άλλης. Παρατηρώντας την εξέλιξη αυτή, πώς προκύπτει η συμβιβαστική λύση με τον νόμο του 1850, και γνωρίζοντας σήμερα ότι δεν είναι η τελική λύση, καταλαβαίνουμε πως ο μόνος τρόπος ορισμού του ζητήματος αυτού είναι η ταξική (εμφύλια) πάλη μεταξύ των δύο τάξεων συνολικά. Η ταξική πάλη για την εργάσιμη μέρα λοιπόν καθορίζεται στη βάση *τιποσοστό* υπεραξίας θα αποσπά το κεφάλαιο από την εργασία.

Είναι σημαντικό ωστόσο, τονίζει ο Μαρξ και ο Ένγκελς, ότι ο προκαθορισμός της εργάσιμης μέρας με νόμο ισχυρό είναι απαραίτητος για την περαιτέρω εξέλιξη του ταξικού αγώνα αλλά και για την ανάδειξη της ίδιας της εργασιακής δύναμης σε ενεργότερο κοινωνικό παίκτη. Με τον προκαθορισμό της εργάσιμης μέρας ο εργάτης γνωρίζει τα όρια κίνησής του, καταλαμβάνει τον χώρο του. Μπορεί να διευθετήσει και τα προσωπικά του ζητήματα αλλά και να έχει χρόνο για κοινωνικοποίηση, πολιτική δράση και καλλιέργεια του εαυτού του. Από την άλλη με μια τέτοια διευθέτηση ακόμα και ο κεφαλαιοκράτης απελευθερώνεται και πλέον μπορεί να ασχοληθεί και με την εξέλιξη των δυνατοτήτων του σε προσωπικό και πάλι επίπεδο. Γίνεται επίσης φανερό από όλη αυτήν την προσπάθεια του έργου του Μαρξ ότι για να μπορέσει να εδραιωθεί μια εργάσιμη μέρα θα πρέπει να αναγνωριστεί από το κράτος νομικά. Ο νόμος είναι αυτός που θα γενικεύσει τα αποτελέσματα του ταξικού αυτού αγώνα, αντιθέτως μια μονοδιάστατη προσπάθεια μερίδας της εργατικής τάξης να αλλάξει τους όρους εργασίας δεν θα επιφέρει καμία κοινωνική αλλαγή σε αυτό τουλάχιστον το κομμάτι εάν δεν το μεταφέρει εν τέλει και σε πολιτικό επίπεδο. Μπορεί η ίδια να έχει βελτιώσει τις συνθήκες εργασίας της αλλά αν μείνει μόνο μέχρι εκεί δεν θα έχει καταφέρει ουσιαστικά τίποτα ως προς την κοινωνική εξέλιξη (ο Robert Owen για παράδειγμα που αναφέραμε προηγουμένως εκ μέρους της αστικής τάξης).

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Ξεκινώντας από το εμπόρευμα και την πρωταρχική συσσώρευση κεφαλαίου με σκοπό να βρούμε τους μοχλούς που ρυθμίζουν τα όρια της εργάσιμης μέρας καταλήξαμε ότι ο βασικότερος είναι ο ταξικός αγώνας.

Πιο συγκεκριμένα είδαμε ότι η εργασιακή δύναμη που υπάρχει εν γένει σε όλες τις κοινωνικές μορφές είναι στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής το βασικό εκείνο εμπόρευμα που συντηρεί ολόκληρη την κοινωνική σύνθεση. Η ζωντανή εργασία είναι αυτή που προσδίδει στα εμπορεύματα την αξία η οποία εκφράζεται κοινωνικά με την ανταλλακτική αξία στην αγορά. Η αξία αυτή που προστίθεται έχει την ιδιομορφία να μετριέται σε χρόνο σε σχέση με το επίπεδο ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων και μετριέται ως τέτοιος (χρόνος) κοινωνικά. Άμεσα συμπεραίνουμε ότι η διάρκεια της εργάσιμης μέρας συνδέεται με την αξία των εμπορευμάτων καθώς και αυτή μετριέται με βάση τον χρόνο.

Από την άλλη σε αυτό υπάρχει η εξής αντίφαση. Ναι μεν ο χρόνος είναι αυτός που μετρά τις αξίες στα εμπορεύματα αλλά η ατομική/προσωπική εργασία δεν έχει καμία σχέση προς το σχήμα αυτό. Δηλαδή οι συνθήκες που επικρατούν στην παραγωγική διαδικασία και η τεταμένη διάρκεια της εργάσιμης μέρας δεν έχουν κανένα ρόλο στον καθορισμό της αξίας στα εμπορεύματα. Αν για ένα εμπόρευμα χρειάστηκε να εξουθενωθεί ο εργάτης, αν το παιδί σφαγιάστηκε στην κλωστοϋφαντουργία από τα νήματα, αν ο εργάτης στο εργοστάσιο σπέρτων υποφέρει από χρόνιες ασθένειες λόγω της έκθεσης του σε χημικές ουσίες χωρίς τα απαραίτητα μέσα προστασίας, όλα αυτά δεν έχουν σχέση με την τελική παραγωγή αξίας και την καταμέτρηση αυτής. Αυτό συμβαίνει γιατί οι δύο σφαίρες που εντοπίζεται το εμπόρευμα δεν σχετίζονται αξιακά η μία προς την άλλη. Από την μία η ανταλλακτική διαδικασία (αγορά) εκφράζει αξίες ισότητας, ελευθερίας, αξίες ιδιοκτησίας και Bentham, από την άλλη όταν το εμπόρευμα που ανταλλάσσεται είναι η ικανότητα ζωντανής εργασίας, όλες αυτές οι αστικές αξίες κρύβονται στην σκιά της παραγωγικής διαδικασίας. Η ισότητα εκφράζεται στην αγορά ως ανταλλαγή ισοδύναμων αξιών. Η ελευθερία ως αυτό που εκφράζει την ελεύθερη βούληση των μερών της ανταλλαγής. Η ιδιοκτησία ως δικαίωμα κυριαρχίας πάνω στο εμπόρευμα. Ο ωφελιμισμός (Bentham) ως η αμοιβαία σχέση ιδιοτέλειας των δύο αυτών μερών. Η κυριαρχία του κεφαλαίου που είναι ουσιαστικά κυριαρχία υλικών σχέσεων βρίσκει και έκφραση κοινωνικά, μετατρέπει τα δικαιώματα αυτά που υπάρχουν στην αγορά ως κοινωνικά

δικαιώματα για να μπορέσει να ολοκληρώσει την επιβολή του. Εάν όμως κοιτάξουμε πίσω από αυτά εντοπίζουμε μια σειρά από τα ακριβώς αντίθετά τους, δηλαδή συναντάμε απαξίες. Όσο το κεφάλαιο μιλάει για ισότητα μιλάει μόνο για ισότητα εμπορευμάτων γιατί όταν εισέλθουμε στην παραγωγική διαδικασία συναντάμε έναν εργάτη εντελώς άνισο μπροστά στο κεφάλαιο ο οποίος μπαίνει στην όλη διαδικασία με σκοπό την επιβίωσή του, την απόκτηση των μέσων που θα τον διατηρήσουν στη ζωή ενώ από την άλλη το υποκειμενοποιημένο κεφάλαιο, ο κεφαλαιοκράτης έχει διασφαλίσει διαπαντός τέτοια ζητήματα. Η σχέση ισότητας που υπήρχε στην ανταλλαγή, με άλλα λόγια, μετατρέπεται σε σχέση εξάρτησης. Την ίδια στιγμή ο εργάτης είναι μάλλον ανελεύθερος καθώς η ελευθερία που πρεσβεύει η αστική κοινωνία για αυτόν είναι η ελευθερία από τα μέσα παραγωγής και η ελευθερία προς τον εαυτό του. Το δικαίωμα στην ιδιοκτησία επίσης φέρει το βάρος της απαξίας για τον εργάτη. Ο ίδιος έχει ως μοναδική ιδιοκτησία τον εαυτό του, την ικανότητά του να εργάζεται, να προσθέτει αξίες ενώ αντιπαραβάλλεται με τον κεφαλαιοκράτη ο οποίος έχει ως ιδιοκτησία τα μέσα για να παράγονται οι αξίες. Χωρίς ωστόσο την συμβολή και των δύο καμία αξία δεν μπορεί να παραχθεί και πάνω σε αυτό βασίζεται το αμοιβαίο συμφέρον (Bentham) που αναφέρει ο Μαρξ το οποίο εκφράζεται κυρίως στην αγορά. Γιατί και πάλι αν ανατρέξουμε στην παραγωγική διαδικασία θα εντοπίσουμε τον εργάτη να προσφέρει το εμπόρευσμά του προκαταβολικά χωρίς ακόμα να έχει λάβει το μερίδιό του, τον μισθό. Μέχρι να τον αποκτήσει οφείλει να εμπιστευτεί τυφλά τον κεφαλαιοκράτη, γεγονός που εκφράζει άμεσα για άλλη μια φορά σχέση εξάρτησης και σχέση ανελευθερίας. Γίνεται εμφανές ότι τα δικαιώματα που εμφανίζονται ως κοινωνικά ή αστικά δικαιώματα είναι στην πραγματικότητα προνόμια για την τάξη των κεφαλαιοκρατών και απαξίες για την εργατική τάξη.

Το οικοδόμημα του κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής δεν σταματά εκεί για τον Μαρξ ο οποίος κάνοντας μια ιστορική αναδρομή στο παρελθόν εντοπίζει ότι οι σχέσεις ελευθερίας με τον τρόπο που εκφράζονται για την εργατική τάξη οφείλονται σε πρωτότερες σχέσεις κυριαρχίας αυτή τη φορά από το κράτος. Κατά την περίοδο της λεγόμενης πρωταρχικής συσσώρευσης κεφαλαίου, εντοπίζεται μια σειρά από νομικές διατάξεις οι οποίες πίεζαν την νεοσύστατη εργατική τάξη με σκοπό να συμμετάσχει στην ανταλλακτική διαδικασία και να προσφέρει το εμπόρευμα που της είχε μείνει στο κεφάλαιο. Οι πιέσεις αυτές σταματούν όταν πλέον έχει διατηρηθεί στη συνείδησή της το συγκεκριμένο μοντέλο παραγωγής και η θέση τους ως κάποιου είδους φυσικού νόμου. Από την άλλη εντοπίζεται μια σειρά από βαρβαρότητες που

και πάλι το κράτος έπραξε για να ενισχύσει την κεφαλαιοκρατική τάξη και να της προσφέρει την ευκαιρία να έχει το χρηματικό απόθεμα που στη συνέχεια θα μετατραπεί σε κεφάλαιο.

Στη συνέχεια και όσον αφορά την εργάσιμη μέρα ακολουθήθηκε πλήρως η συλλογιστική πορεία του Μαρξ ξεκινώντας από την προϋπόθεση ότι η αξία της εργασιακής κατά την διάρκεια της ανταλλαγής παραμένει σταθερή. Θέτοντας τα φυσιολογικά και πνευματικά όρια στην εργάσιμη μέρα και όταν επιδιώκουμε να το επιβεβαιώσουμε στην πράξη εντοπίζουμε ότι και αυτά πολύ γρήγορα και πολύ εύκολα παραβιάζονται από το κεφάλαιο. Με αυτό στο μυαλό του ο Μαρξ μας δείχνει τι είναι αυτό που καθορίζει τα όρια της εργάσιμης μέρας και στρέφεται στα ιστορικά δεδομένα που έχει μπροστά του. Από το 1802 μέχρι το 1864 είναι η περίοδος που η εργάσιμη μέρα αυξομειώνεται συνεχώς, το κεφάλαιο επιμένει στους ελάχιστα εξελιγμένους παραδοσιακούς τρόπους παραγωγής και επιδιώκει την άντληση της απόλυτης υπεραξίας παρατείνοντας την εργάσιμη μέρα. Βρίσκει, όμως, αντίθετη την εργατική τάξη η οποία από την μεριά της επιδιώκει τον περιορισμό της. Με άλλα λόγια η περίοδος αυτή είναι μια περίοδο με αδιάλειπτες ταξικές συγκρούσεις καθώς τα δικαιώματα των κεφαλαιοκρατών και της εργατικής τάξης συγκρούονται. Από την μία ο πρώτος επιθυμεί, βάσει του δικαιώματός του της ιδιοκτησίας, να εκμεταλλευτεί το εμπόρευσμά που απέκτησε μέσω της αγοράς, και από την άλλη ο εργάτης θέλει να θέσει ο ίδιος τους όρους που θα ανταλλάξει το εμπόρευσμά του, βάσει του δικαιώματός του στην ελευθερία πάνω σε αυτό ώστε να είναι σε θέση να το επαναφέρει για όσο καιρό χρειαστεί μέχρι την φυσική φθορά του. Στο σημείο αυτό εντοπίζεται ότι τα δικαιώματα αυτά ως αντιτιθέμενα οφείλουν να επιβληθούν το ένα πάνω στο άλλο. Η επιμονή του κεφαλαίου στην διεύρυνση της εργάσιμης μέρας είναι το βασικό του αίτημα καθ' όλη την διάρκεια της ζωής του επειδή με τον τρόπο αυτό αποσπά μεγαλύτερο μερίδιο από την παραγωγή χωρίς να αυξήσει τα κόστη.

Η όλη αυτή διαδικασία επιβολής της μίας τάξης προς την άλλη δημιουργούν την ταξική σύγκρουση η οποία είναι και αυτή που τελικά θέτει τα όρια της εργάσιμης μέρας και εκφράζονται από νόμους. Το γεγονός ότι πρέπει να έχουν αυτή την κατάληξη, δηλαδή να εκφραστούν μέσω της γενικής βούλησης του νόμου θεωρείται από τον Μαρξ αναγκαίο για να διεκπεραιωθεί στη συνέχεια οποιαδήποτε πολιτική διαμάχη. Είδαμε ένα σωρό παραδείγματα τα οποία οποιαδήποτε νίκη της εργατικής τάξης προς αυτήν την κατεύθυνση δεν τα επηρέασε. Οι εργάτες που βρίσκονταν στους κλάδους χωρίς νομική προστασία από την βουλμία του κεφαλαίου για υπερεργασία δεν είχαν τα οφέλη της μείωσης του ωραρίου.

Από την άλλη με το που νομοθετήθηκε και γενικεύτηκε ένα συμβιβαστικό σταθερό οράριο έχουμε ταχεία ανάπτυξη όχι μόνο στην βιομηχανία αλλά και στην ίδια την κοινωνία με την άνθηση της επιστήμης, της πολιτικής και γενικότερα την βελτίωση του βιοτικού επιπέδου. Από εκεί και μετά περνάμε σε μία εποχή για το κεφάλαιο όπου βρίσκει εναλλακτικούς τρόπους να αποσπά το μερίδιό του μέσω της εμπονομαζόμενης, από τον Μαρξ, σχετικής υπεραξίας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΚΑΙ ΠΗΓΕΣ

- Aronowitz, S. (1978, Οκτώβριος 1). *Marx, Braverman, and the Logic of Capital*. Ανάκτηση από DOI: 10.1177/089692057800800214: <https://crs.sagepub.com/content/8/2-3/126.citation>
- Aumeeruddy, A. T., Lautier, B., & Ramon G., T. (χ.χ.). *Labour Power And The State*.
- Brenkert, G. G. (2017, Νοέμβριος 21). Freedom and Private Property in Marx. Ανάκτηση από <https://www.jstor.org/stable/2264931>
- Harvey, D. (2019, Φεβρουάριος 6). *Reading Marx's Capital with David Harvey*. Ανάκτηση από <http://davidharvey.org/>: <http://davidharvey.org/>
- Marx, K. (1983). *Τα αποτελέσματα της άμεσης διαδικασίας παραγωγής*. (Ε. Μιγάδου, Μεταφρ.) Α/συνέχεια.
- Μαρξ, Κ. (2014). *1840: κείμενα από τη δεκαετία του 1840 μια ανθολογία*. (Θ. Γιούρας, Θ. Νουτσόπουλος, Επιμ., & Θ. Γκιούρας, Μεταφρ.) Αθήνα: ΚΨΜ.
- Μαρξ, Κ. (2016). *Κριτική της πολιτικής οικονομίας* (Δ εκδ.). (Χ. Μπαλωμένος, Μεταφρ.) Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή.
- Μαρξ, Κ. (2016). *Το Κεφάλαιο*. (Θ. Γκιούρας, Θ. Νουτσόπουλος, Δ. Γράβαρης, Επιμ., & Θ. Γκιούρας, Μεταφρ.) Αθήνα: ΚΨΜ.
- Μαρξ, Κ. (χ.χ.). *Βασικές γραμμές της κριτικής της πολιτικής οικονομίας*. (Δ. Γράβαρης, Μεταφρ.)